

The image shows the front cover of an antique book. The cover is bound in a dark, textured material, likely black leather or cloth, with a central spine. The spine is decorated with four horizontal gold lines. The front and back covers are covered in marbled paper with a pattern of large, irregular, brownish-gold spots, outlined by thin veins of blue and purple. The text is printed in gold on the spine.

Politikai
röpiratok.

184.

184
1699

A
SZÉKELY MIVELŐDÉSI
ÉS
GAZDASÁGI EGYLET
MAROSVÁSÁRHELYTT 1884. ÉVI SZEPTEMBER HÓ 25-ÉN
TARTOTT
NAGYGYÜLESENEK
EMLÉKKÖNYVE.

A SZÉKELY MIVELŐDÉSI ÉS KÖZGAZD. EGYLET TULAJDONA.

7

MAROSVÁSÁRHELYTT.
NYOMTATTA IMREH SÁNDOR AZ EV. REF. COLLEG. BETŰVEL.
1884.

L15112 0016 T 9 06

DE BALLAGI GÉZA.

JEGYZŐKÖNYV.

Felvétetett Marosvásárhelytt, a székely mivelődési és közigazdasági egyletnek 1884. évi szeptemberhó 25-én tartott nagygyűlésében.

Jelen voltak :

Elnök: Hajós János; alelnök: Deák Farkas; pénztárnok: Gidófalvi István; titkár: Nagy Gábor, mint jegyző; továbbá: Ajtai Gyula, városi tanácsos; dr. Antal László, kir. tanácsos; br. Apór Károly, kir. tábl. elnök; Balla Gyula, megyei alszámvevő; Balogh József; báró Bánffy Zoltán, főispán; Bedőházi János, tanár; Bihari Sándor, ref. főtanodai tanár; Boga Bálint, igazg. tanár (Gyergyóalfaluból); Borosnyai Pál, polgármester; Csiki Zsigmond, m. főszámv.; dr. Csipkés Károly; Csongvay Károly, törvényszéki helyettes elnök; Csongvay Lajos, ügyvéd; Csontos Olivér, ügyvéd; ifjabb Czakó József; Darkó Ákos, ügyvéd; Deák Lajos, királyi tanfelügyelő; Debreczeni Nagy János, ügyvéd; Dósa Elek, megyei főjegyző; Fekete Gábor, királyi táblai bíró; Ferencz Albert, ügyvéd; Gálffy Sándor, jószágigazgató; Győrffy Pető, ügyvéd; György Pál, illetékkiszabási hivatali főnök; Hancz Pál, földbirtokos; Horváth József, tanár; Jakab Rudolf, kir. törvényszéki jegyző; Jeddi Sándor,

4

erdész; Józsa Gábor, megyei levéltárnok; Kenyeres Adolf, kir. ügyész (Brassóból); Kerekes Sámuel, tanár; Koncz József, igazgató-tanár; Kovács Ferencz, apát-plebános; Lakatos Sámuel, tanár; Lázár Adám, orsz. képv.; gróf Lázár Jenő; Lénárt József, tanár; Losonczy Dénes, megyei mérnök; Losonczy József, lelkész; Mikó Árpád, szolgabíró (Gyergyószentmiklósról); Mikó Miklós, királyi táblai bíró; dr. Molnár Gábor, megyei t. jegyző; Muzsnai Pál, lelkész; Nagy Géza, illetékkiszabási hiv.; Nagy Gyula, kir. erdőfelügyelő (Brassóból); Nagy Lajos; Pálffy Mihály, ügyvéd; Páll Károly, tanár; Popovics Servián, kir. táblai bíró; Radó Janos, kir. adófelügyelői helyettes (Nagyenyedről); Rákosy Lajos, ref. esperes; Ráth Károly, az orsz. iparegyesület elnöke Budapestről; Ravasz János, lelkész; dr. Sándor Béla, királyi táblai jegyző; Sándor Kálmán, kir. táblai fogalmazó; Sándor László, alispán; Simó Géza, lelkész; dr. Szabó Károly, egyetemi tanár (Kolozsvárról); Száva Farkas, tanár; Szentiványi Gyula, kir. táblai tanácselnök; Szentkirályi Albert, földbirt.; Szentkirályi Sándor, lelkész; Tavaszi József, lelkész; dr. Török Albert, alispán (Székelyudvarhelyről); Turóczy Adolf, főpénzügyi tanácsos és fővámigazgató (Budapestről); Vass Tamás, ref. lelkész; Vécsey Róbert; Wenger Félix, tanár.

1) Elnök a megjelenteket szívesen üdvözölve, a következő megnyitó beszédet mondja el:

Tisztelt Nagygyűlés!

Egyletünk központi választmányának folytonosan meg volt azon törekvése, hogy, habár egyletünk központi székhelye alapszabályaink értelmében hazánk fővárosa, — de azért egyletünk évi nagygyűlései, amennyire csak kivihető, változtatva a Székelyföld kiválóbb helyein tartassanak meg. Ezáltal azon célzt véljük elérhetni, hogy minél sűrűbb és behatóbb érintkezése legyen a Székelyföld lakosainak, mint egyletünk tagjainak egymás közt, de a Székelyföld különböző vidékei lakosságával, s egyletünk központi választmányi tagjaival is.

De, hogy e nagygyűlések minél érezhetőbb befolyást gyakorolhassanak a székelyföldi közéletre, a központi választmány már ezelőtt 2 évvel azon határozatot hozta, hogy e nagygyűlések mindig kapcsolatba hozassanak valamely gazdasági- vagy iparkiallitással, — melyeknél egyletünk, ahol arra szükség mutatkozik, kezdeményezőként szerepeljen; ott pedig, ahol valamely székelyföldi vidék ilynemű mozgalmat saját erején kezdeményez, jutalomdíjak kitűzése által segítse elő a közérdekű vállalatot.

A jelen nagygyűlésre egyfelől a marostordamegyei gazdasági egylet adta az alkalmat azáltal, mert onnan vett értesülés szerint a folyó év őszére kiállítást tervezett Marosvásárhelyre, és másfelől Marosvásárhely sz. kir. város közönsége, melynek törvényhatósági közgyűléséből szives meghívást kapott egyletünk arra nézve, hogy f. évi vándorgyűlését e tisztelt város kebelében tarthassa meg.

Központi választmányunk a szives meghívást a fennebb jelzett indokokból elfogadta, a kiállításra 50 darab arany jutalmat tűzött ki, melynek felét ipari, felét gazdasági czikkekre

kivánta fordíttatni, s e nagygyűlésnek a kiállítással egy időbe leendő megtartása elhatározása által egyszersmind alkalmat nyújtott a gyűlésre jövő egyleti tagoknak arra, hogy Marosvásárhely és vidéke ipar és gazdasági képzettségéről személyes szemlélet útjáu tudomást szerezhessenek.

Első sorban tehát legyen üdvözölve a marostordamegyei t. gazdasági egylet, mely — élén fáradhatatlan és igen-igen tisztelt elnökének — létezésének oly rövid ideje alatt is munkásságának, törekvésének, sőt helyen-helyen alkotásának is nem egy jelét és nyomát tudja felmutatni. És legyen üdvözölve Marosvásárhely sz. királyi város igentisztelt közönsége, mely a székely culturális ügy vándor apostolait, saját otthonának melegével és vendéglátó szivességével kínálta meg.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Ez ünnepélyes alkalomra is azon nemes czél, melynek elérésére egyletünk alakult, és minden lépten törekszik, a gondolatoknak és érzéseknek úgyszólva egész seregét óbreszti fel bennem. S e lelki helyzet tán igazolná is, ha a székelyegylet feladatának szempontjára állva, részletesebb fejtegetésébe bocsátkoznám egyfelől a székelyföldi birtok-, ipar-, kereskedelmi és közgazdasági viszonyok mai állásának, és másfelől azon correctivumokról elmélném, melyek által a sok tekintetben rendezetlen és fejlődésre váró viszonyok szabatosan rendeztethetnének.

De bármennyire összeillenék e tárgy fejtegetése egyletünk feladatával s azon teendőkkal, melyek ez órában is reánk, mint a székelyegylet tagjaira várnak, de az eszmék ezen tágas terére kiterjeszkedni tiltja ezen elnöki beszéd szűk kerete. De különben is egyletünk tudva azt, hogy a javításra célzó institutiók létesíthetésének egyik elő- és alapfeltételét a létező helyzet teljes ismerete képezi, vagy más szóval: hogy valamint az egyénnél az erkölcsi javulást az önismeretnek kell megelőznie, úgy az erkölcsi testületeknek, nemzeteknek is mindenekelőtt önismeretre kell törekednie, e célból az egylet által 1000 forint pályadíjjal jutalmazott Kozma Ferencz-féle munkában (Székelyföld leírása) megszerezte egyletünk az anyagot a Székelyföld jelen helyzetének teljes megismerésére. Egy tiszta tükör az, melyben a Székelyföld hamisítatlan képe mutatja fel magát a természet minden látható kincsével, va-

Ímínt a lakosság erényeivel és fogyatkozásaival; s ha azon munkában abból, amivel a természet a Székelyföldet felruházta, valami hiányzik, az csak azon valószínűleg sokféle természeti kincs lehet, mely a székely bérczek méhében rejtve, de még felfedezetlen hever; ami pedig mennyi újabb meg újabb ipar- és keresetágak forrásává válhatnék, ha elég erőnk és képességünk volna azokat feltárni s a szakismeretek segítségével hasznunkra fordítani, hogy az a sok természeti kincs megszűnjék holt, illetőleg idegen vagyon lenni; azért mondom idegen, mert egy nemzetgazdasági író szerint, amit hasznunkra nem fordíthatunk, azt saját vagyonunknak nem tekinthetjük.

De ugyanazon műben jelezve vannak főbb vonásokban azon vezéreszmék is, amelyek bővebb kifejtésével és alkalmazásával a Székelyföld birtok-, ipar- és kereskedelmi viszonyainak a jelen kor kívánalmaihoz képesti átalakítása eszközlésbe vehető.

Beérem tehát jelen feladatomban rövid perceiben azzal, ha e derék munkára hivatkozom, azon óhajlás kijelentésével, bár e t. gyűlés tagjain s általában hazánk és székely fajunk értelmesebbjei közül minél többen foglalkoznának e művel, s a benne letett eszmék gazdag halmazával.

De amidőn önöket, t. uraim! mint együletünk tagjait, az egyleti kapcsolatnál fogva és általában a Székelyföld mindazon szülöttjeit, kik nem érik be azzal, hogy csak önmaguknak éljenek, hanem a haza iránti magasabb kötelességek létezésének sejtelmével is bírnak, azon nemes munkára hívom fel, hogy a derék székely nép belhelyzetének javítására és felvirágoztatására akár magánbuzgalom útján, akár együletünkkel szövetkezve, nyujtsanak kezet, nem tehetem, hogy az átalakítást multhatlan feltételező reformok és javítások minőségére és a végrehajtás mikéntjére nézve legalább egy pár észrevételt általánosságba ne kockáztassak. S e részben mindjárt egy nagy elméjű hazai írónknak ezen kijelentése jut eszembe: „hogy a nemzetek és egyének élete csak akkor fejlődik biztosan és szabályosan, ha aspirációiban, törekvésében és tényeiben mindenkor az ész és észszerű elvek vezetnek, nem pedig előítéletek, indokolatlan vágyak és szenvedélyek.“ — E jó tanács tehát felfogásom szerint már az első

lépéskor minden oly reformmozzanathoz szemelött tartandó, ahol a székelyföldi állapotok lényegesebb viszonyainak átalakítása forog kérdésben.

Valamint különös súlyt vélek fordítatni arra is: hogy reformjaink ne legyenek a külföldi minták vak utánzásai és majmolásai, hanem gondosan és óvatosan vétessék figyelembe minden lényegesebb újításnál az: ha valjon talál-e a Székelyföld viszonyaihoz és a lakosság történelmi fejlődéséhez, gondolkozásmódjához és értelmi felfogásához? mert azt hiszem nem mondom ujat, ha állítom, hogy az eredmények sikerét tekintve nem mindig legjobb és legczélszerűbb az az alkotás, a mit a szoros értelemben vett tudomány és elmélet annak mutat, hanem az, ami a körülményekhez leginkább talál. — Solontól azt kérdezték volt, midőn új törvényeket adott Athenának: igaz-e, hogy hazájának a legjobb alkotmányt adta? Nem igaz, felelé ő, csak olyat adtam, mely neki legjobban megfelel. Azután meg Gőthe is azt mondja Fausttal: „szürke az elmélet.“ De azért ez nem azt jelenti, hogy megvessük a tudomány igazságait s az elmélet javaslatait, mert ez annyit tenne, mint világitótorony nélkül utazni a sziklás tengeren, hanem csak annyit akarok jelezni, hogy ne tulajdonítsunk kizáró súlyt a doctrináknak és külföldi példáknak, hanem Faustként vegyük latba azt is, amit nyujthat az élet aranyfája, vagy más szóval: ne ignoráljuk a gyakorlati élet szempontjait és tanácsait is, s amit az életnyujtotta gyakorlati tapasztalatnál fogva jónak, szükségesnek s viszonyainkhoz képest kivihetőnek találunk, s a mi magyar parlamenti kifejezéssel élve, a nép geniusának megfelel, az ilyeneket igyekezzünk felkarolni és meghonosítani, mert az ilyenek önmagukat vógrehajtják.

De bármily óvatosan létesítsük a reformokat, s az átalakítás különböző munkáit, az új institutiók miatt kétségtelenül sok megrögzött előítélettel és szokással kell szakítania a Székelyföld lakosságának, amihez önmegtagadás kívántatik s azon jó tulajdonság, hogy a jóról és szükségcsről engedjék meggyőződötteni magukat. Ennek pedig leghatalmasabb eszköze az értelem fejlesztése, s a szak- és iparképzettség megszerzése; mert habár a természettől is sokat lehet tanulni

vagy más szóval, a természet közvetlen is sokra taníthat, de azt megmondja Huxley tanár a nevelésről szólva: „a természet tanítása nyers és romboló, a tudatlanság ott éppen oly keményen büntettetik, mint a daczos engedetlenség, s a képesség hiánya úgy, mint a bűn.“ Tehát saját érdekeinél fogva igyekezzék a Székelyföld lakossága magát különösen az ipar és gazdasági szakösmeretekben képeztetni, még pedig a legnagyobb részánással, azaz nem ütközve meg minden akadályon, mert az ilyenmő ösmeretekkel is úgy vagyunk, mint a más tudományokkal, melyekről azt mondja egy író: „hogy soha sem jut értelmi erőhöz, aki nem birkózik meg a nehéz kérdésekkel, s aki nem igyekszik erősen behatolni abba, ami először ellentáll.“

De nem fűzöm tovább e komoly eszmék fonalát, melyeket különben is, őszintén bevallom, nem az itt megjelent t. közönségért hoztam föl, mert ez mindezeket nálam nélkül is tudja, hanem mint az országgyűlési képviselőkről szokás mondani, hogy „haza beszélt“, így én is ez eszméket inkább azokért fejtegetem, akik — habár az egylet tagjai, de az egylet ügyeivel nem törődnek, vagy pedig kívül állanak az egylet körén s azon jámbor hitet táplálják, hogy ha ezer évig fönállott e haza, s annak keleti bércei között a székelység minden magasabb tudomány és szakismeretek nélkül — úgy a második évezredet is elérheti; pedig ezek nagyon csalódnak, mert ma már a megváltozott viszonyok következtében mások a hon megtartásának eszközei és nem a fegyver, hanem más életmód és szellemi erő kell arra, hogy egy nép méltóan megállhasson a mivel világbán s ujjabb jövőt készíthessen elő magának, mert ha valaha igaz volt, úgy igaz az kivált a jelen kor viszonyai között: „elvész a nép, mely tudomány nélkül való.“

Átmegeyek hát — e realis térről az érzelem mezejére, s bevallom azt is, miszerint e komoly és realisticus irányú gondolatok mellett a jelenlegi ünnepély egy érzést is költött fel bennem, vagy más szóval, e nagygyűlési ünnepélyes alkalom a hazafiörömnnek egy kis sugarát is engedi élvezhetnem, látván e szép gyülekezetet, melynek csaknem minden tagja vagy a székelyegylethez, vagy a marostordamegyeci

gazdasági egylethez, vagy mind a kettőhöz tartozik. E jelenség arra mutat, hogy bár közügyeinkben nagyon is érezhető már évek óta a közönyösség, melyből azt lehetne következtetni, hogy igen sokan belefáradtak abba a nagy munkába, melyet az 1848-diki magasztos elvi vívmányok miatt lényegesen megváltozott belviszonyaink rendezésére országul és egyénileg is fordítanunk kell; de azért vannak a közügynek máig is buzgó barátai, sőt olyanok is, kik két tűzhelynél is áldoznak a közjólétnek, és nem engedik kialudni a székely prytanneum tüzét, mely arra van hivatva, hogy azon a tágas cselekvési téren, ahová a törvényhozás munkája ki nem terjedhet, az egyesülési erő igénybevételével társadalmi úton fejlődésre és megoldásra vezesse a székelyföld kulturális kérdéseit, aspiratióit, mint a jelen kor elutasíthatlan követelményeit.

Legyenek tehát kiválóan üdvözölve a közügynek e lelkes barátai is. És legyen üdvözölve e megye igentisztelt értelmisége, mely e megye kebelében gazdasági együletet alakított és tart fenn; mert ezzel élő tanubizonyosságát adta azon fölfogásának, hogy ha a megyei közélet a parlamenti kormányforma miatt megszűnt is közvetlen bölcsője és küzdtere lenni a politikai eszméknek, de azért egy kiváló működési kört foglalhat el azon irányban is, hogy a megye területén a birtok- és közgazdasági viszonyok rendezettké és minél fejlettebbekké váljanak. S én azt hiszem, hogy a megyei élet ez idő szerint aligha tehet üdvösebb szolgálatot a hazának, mintha egyéb elhivatásszerű teendői teljesítése mellett oltalmába veszi a közgazdaságot, s az egyes erők összpontosítása által a közgazdasági helyzetet minél virágzóbbá tenni iparkodik. S tán nem rajongok, ha állítom, hogy ha 1848 előtt századokon keresztül Magyarhon 72 vármegyéje ugyanannyi bástyája volt a magyar alkotmányosságnak az akkori kormányzati törekvésekkel szemben — azonképen a megváltozott viszonyokhoz és a jelen kor követelményeihez képest a megyei gazdasági egyletekben szintén egy-egy erős támaszt fog bírni a haza, s ahány vármegye, ugyanannyi gócpontja lenne a gazdasági érdekeknek, s azokban a benső anyagi gyarapodás, mint a mai létezésnek egyik legkiválóbb tényezője és alapja, ugyanannyi éltető forrásra fog találni.

S éppen ezért legyenek meggyőződve mindazok, kik a haza és hazai lakosság anyagi gyarapításán működnek, s e célra szolgáló egyletek gyarapításán és fönntartásán fáradnak, hogy ha hazánkban a jelen kor emberei máig is büszkén emlegetik az elmúlt századok harci és alkotmányos küzdelmeinek hőseit, de az utókor nem kevesebb kegyelettel fogja áldani azok nevét is, kik a közgazdasági egylet virágzóbbá tételét életök feladatává tűzték.

Legyenek tehát a nemes közreműködők ujabban is üdvözölve, s legyenek meggyőződve az iránt is, hogy a Székelyföld területén, minden ilyszerű kezdeményezés, törekvés és alkotás a székelyegyletben hű szövetségesre és támogatóra fog találni.

S ezzel e gyűlést megnyitom.

A méltó figyelemmel meghallgatott tartalmas beszéd végével felhangzott általános éljenzés után, a Győrffy Pető tagtárs által tolmácsolt közóhajtás alapján határozatilag is kimondatott, hogy a megnyitó elnöki beszéd jegyzőkönyvbe igtattatik, — s egyszersmind a jegyzőkönyv hitelesítésével megbizattak: Borosnyay Pál, Deák Lajos, Ráth Károly.

2) Nagy Gábor titkár, a következő jelentést terjeszti elő:

Tisztelt nagygyűlés!

Egyletünknek a folyó évben volt már egy nagygyűlése s azóta az évnek is épen azon időszaka folyt le, melyet a természet törvénye túlnyomólag a mezei gazdasági munkálkodásra rendelt s amely minden más téren is szünetelést mutat fel már csak amiatt is, hogy a hivatalokban és közügyek körül egész éven át megfeszített erővel munkálkodó egyének, maguknak és családjuknak pihenést, vagy a sokszor olyannyira szükséges egészséget, kisebb-nagyobb szerencséivel szintén ez idő alatt keresik.

Ily körülmények miatt, tiszteletteljes jelentésem sem szólhat egész évi működésről s terjedelme és az előterjesztendő eredmények száma is csak ezen időnek megfelelő.

A központi választmány a folyó évben 5 ülést tartott s ezekben határozatot hozott.

Működésének főbb tárgyait képezték a következők:

1. Minthogy a marosvásárhelyi vidéki választmány az egylet figyelmét felhívta azon körülményre, hogy a székely házi-ipari foglalkozás egyik főágát képező sásfonás ez idő szerint hanyatlóban van vagy legalább is stagnál, s ennek újabb lendületet adni szükséges volna: a központi választmány érintkezésbe lépett Katona Miklóssal, a nagykarolyi gyékényfonó szövetkezet főemberével, hogy nem lehetne-e, vagy tőle vándortanítót nyerni ki, vagy az ő ipartelepén egynehány székely fiút képeztetni ki. Hogy ezen tervek közül még eddig egyik sem valósult meg, annak oka az, mert vándortanítót nyerni egyáltalán nem lehetett, — az ipartelep pedig éppen ez idő alatt ment gyökeres átalakuláson át, amennyiben egy külföldi, sveiczi társulattal eddig fennállott viszonya megváltozott; tárgyalások folynak, hogy a földmi-

velés-, ipar- és kereskedelmi m. kir. miniszterium segélyezése és felügyelete alatt folytassa tovább működését.

Mihelyt azonban ez iránt végleges megállapodás lesz s az egyesület anyagi ereje is engedni fogja, (mert egy fiu kiképzetésére körülbelül 200 forint kell) épen úgy, mint már Váczon a kosárfonásra, Hosszúfaluban a műfaragásra, Budapesten a vinczelléri ismeretekre, továbbá az állatgyógyászatra, ipartanításra stb., örömmel fog erre is egy vagy több kellő hajlammal és képességgel bíró ifju kiképeztetni.

2. Ugyancsak a marosvidéki választmány említette fel, hogy a sásból font házi iparcikkek után, főleg Németország felé oly magas vámok szedetnek, hogy azok miatt a kivitel nem eszközölhető.

Ez iránt is a központi választmány felvilágosításokat szerzett, s az illető t. vidéki választmányok útján felvilágosítást adott az érdekelt kereskedőknek, hogy törvénytelen megvámoltatás esetében miként járjanak el.

3. De ezzel kapcsolatban a központi választmány kiterjesztette figyelmét a Székelyföldet érdeklő egész vámkezelésre s örömmel tehet ez alkalommal nyilatkozatot arról, hogy magas kormányunk és a szomszéd országok kormányai között e tekintetben kölcsönös jóindulattal folytatott tárgyalások vitetnek keresztül s megtétetnek mindazon intézkedések, melyek a többnyire ugyanis csak az illető vámtisztviselők vagy örök téves felfogása- vagy túlbuzgóságából származó nehézségeket lehetőleg kevesebbítik.

4. Egyszersmind érdeklődő figyelemmel kísértetik egy oly fejlődés is, mely különösen a székelyföldi iparosok méltó igényeit kielégíteni és érdekeiket itt bent az országban előmozdítani lesz hivatva.

5. Örömmel ragadta meg a központi választmány az alkalmat arra is, hogy a marostordamegyei gazdasági egyesület által éppen e napokra rendezett gazdasági s azzal kapcsolatos irányu kiállítás sikerét biztosítsa. Ugyanis e kiállításon kiosztandó jutalmakra 50 drb aranyat adományozott.

6. A központi választmány gondoskodásának más vidékre is történt kiterjedését bizouyítja azon körülmény, hogy udvarhelymegyei gazdasági egyesület által fenntartott székely-

kereszturi szövíiskola folyó évi szükségeinek fedezésére 100 frt segélyt adott s kilátásba helyezte, hogy az azon megyében oly annyira fontos hivatással bíró székelyudvarhelyi főreál-tanoda megtartása és biztosításához is megfelelő anyagi segélyvel fog járulni.

7. Más kisebb s egyes székely fiukat boldogító segélyeken kívül, a budai állami tanítóképzésben végzett Bocz József állami tanítójelöltnek, azon czélből, hogy műipari szakismereteit Bécsben gyarapíthassa, megfelelő pénzsegély adatott.

8. Mindezek mellett lelkiismeretes figyelem és gond fordítottatott az egylet alapvagyonának gyarapítására is, amit minden hosszabb indokolás nélkül eléggé bizonyít a pénztári kimutatás, mely szerint az egylet vagyona jelenleg áll:

követelésekben . . .	1700 frt,
értékpapirokban . . .	22470 frt,
készpénzben	4036 frt 76 $\frac{1}{2}$ kr,
tehát összesen	28206 frt 76 $\frac{1}{2}$ kr;

még pedig oly módon, hogy a követeléskepen szereplő összeg tagoknál van s főképen a kötlevelek által is biztosított künnlevő alapítványokat képezi, az értékpapirok a magyar földhitelintézetnél vannak letétben s a készpénz, a folyó kiadásokra szükséges kisebb összegben kívül, takarékpénztárakban van.

Végül, mint még nem bevégzett tény, hanem csakis egy figyelemre méltó tervet, bátor vagyok felemlíteni, hogy a központi választmány tanulmányozás tárgyává tette, hogy az 1885-iki budapesti országos kiállítás érdekességének emeléséhez az egylet mily módon járuljon s a székelyföldi háziipart azon alkalommal mily mérvben és miképpen gyámolítsa.

E végett egy kiállítási bizottságot küldött is ki kebeléből s határozatilag kimondotta, hogy a czél biztos elérése és a kedvező eredmény mutatkozása esetében, tekintélyes anyagi áldozatot is kész örömmel fog hozni az ügynek.

Mindezek — azt hiszem — eléggé bizonyítják, hogy a központi választmány éppen úgy törekszik az egylet áldásos működését kiterjeszteni mind arra, ami mivelődési és közgazdasági tekintetekben a Székelyföldre nézve fontos és pár-

tolásra érdemes, valamint örködik és gondosan vigyáz, hogy az egyesület anyagi ereje (mint annyi sok más hasonló intézeteké) pillanatig se gyengüljön, hanem hovatovább mind erősebbé tétetvén, képes legyen a sokak által még nem méltányolt, de valójában nemes és üdvös hazafias eszme megvalósítására.

Ezért mély tisztelettel kérem, hogy a központi választmány fentebb jelzett intézkedéseit helybenhagyni s működése irányát tudomásul venni kegyeskedjék.

Jelentésem bevezetése előtt részvétellel jelentem be, hogy a közelebb tartott nagygyűlés óta a kérlelhetetlen halál egyesületünket két buzgó és áldozatkész tagjától, dr. Dósa Miklóstól és Bernádi Dánieltől fosztotta meg, kiknek neve és élete szolgáljon példányképpül a késő utódoknak is.

Az előterjesztés végével Sándor Kálmán indítványára határozatképen kimondatik, hogy a jegyzőkönyvbe teljes szöveggel beigtatandó jelentés helyeslő tudomásul vétetik, — a központi választmány eddigi eljárása jóváhagyatik s működése iránt jövőre is bizalom szavaztatik.

3. Felolvastatik a számvizsgáló bizottság két jelentése, melyek közül egyikben arról tétetik jelentés, hogy elnöki felszólítás következtében az egyesület pénztárát folyó év június 24-én váratlanul megvizsgálták s azt teljesen rendben találták; — a másokban pedig: hogy az 1883. évre vonatkozó pénztári számadást megvizsgálták s azt úgy általában, mint minden egyes tételében szabályszerűnek, helyesnek találták s ez alapon indítványozzák, hogy Gidófalvi István pénztárnoknak, az érintett számadásra nézve a további felelősség alóli felmentvényt megadassék.

Titkár által előterjesztetvén, hogy ezen javaslathoz a központi válaszmány is teljes mértékben hozzájárul, határozatilag kimondatik, hogy:

a jelentések megnyugtató tudomásul vétetnek, s az 1883. évi számadásokra nézve, Gidófalvi István pénztárnoknak, a tapasztalt pontos és tiszta kezelés iránt kifejezett köszönet mellett, a felmentvény megadatik.

4. Bemutattatik a folyó évi januárhó 31-én tartott nagygyűléstől maig terjedő időre vonatkozó s az egyesület vagyoni állását is feltüntető pénztári kimutatás, melynek adatai szerint a pénztár és alapvagyón állása

a) a fentebb emlí-	követelés	értékpapír készpénz	összesen
tett nagygyűléskor:	frt 1700	22270 3035 31	26905 31
b) jelenleg:	frt 1700	22470 4036 76 ¹ / ₂	28206 76 ¹ / ₂
tehát a vagyongyarapodás	frt —	200 1001 45 ¹ / ₂	1301 45 ¹ / ₂

A tényállás örvendetes tudomásul vétetik

5. Bemutattatik az 1885. évi költségelőirányzat, mely a közetkező adatokat tartalmazza:

Bevétel.

1. 22470 frt értékpapír után kamat	1114 frt.
2. Takarékbetétek után kamat	50 "
3. 1700 frt tőkekövetelés után kamat	85 "
4. 610 rendes tag tagsági díjában	3050 "
5. Az 1885. évi naptárak árában (leütve az egyesületi tagok részére küldendő ingyenpéldányok árát s az elárusításokért engedélyezendő provisiókat)	1200 "
6. Remélhető rendkívüli bevételek	500 "
	<u>Összesen 5999 frt.</u>

Kiadás.

1. Tisztviselők tiszletdíja	540	frt.
2. Díjnok jutalmazása	50	"
3. Irodai és más dologi kiadásokra	150	"
4. Naptár- és más kiadványok nyomtatása és szét- küldésére	1200	"
5. Mivelődési és közgazdasági czélok előmozdítá- sára s ipari kiképzetésre törekvő ifjak segé- lyezésére	1200	"
6. Szolgák illetményeire	60	"
7. A vidéki választmányoknál tényleg befolyó ösz- szegekből, a vidéki választmány által az alap- szabály 30. §-a értelmében igénybevehető 40 %	788	"
Összesen	3988	frt.

A központi választmány azonban felhatalmazást kér arra, hogy ha az 1885-iki budapesti országos kiállítás alkalmával, a székely háziipar s a székely közgazdasági viszonyok előnyösebb bemutatása és megismertetése végett, ami iránt tárgyalás van folyamatban, az egylet részéről nagyobb mérvű anyagi áldozatra lesz szükség, a kiadások 5. pontja alatt leendő elszámolás mellett, megfelelő nagyobb összeget vehessen igénybe.

A költségelőirányzat tentebbi adatai elfogadtatnak s a központi választmánynak a kért felhatalmazás megadatik.

6. Előterjeszti elnök, hogy a központi választmányban egy hely üresedésbe jött.

A megürült helyre egyhangúlag Boér Sándor választatik meg és egyszersmint a számvizsgáló bizottság dr. Papp Samu és ifj. dr. Molnár József megválasztatása által kiegészítetik.

7. Elnök előterjeszti, hogy az egyesület, Petőfi Sándor emléktáblájának f. hó 28-án, itt Marosvásárhelyt tartandó leleplezési ünnepélyére testületileg meghívott.

A meghívás köszönettel fogadtatik, de minthogy a nagygyűlés ma véget ér s a tagok nagy része, körülményei miatt, addig nem maradhat itt: felkéretnek Kovács Ferencz apát úr, mint elnök s Ráth Károly és Sándor Kálmán tagtársak, hogy a jelzett nemzeti ünnepélyen egyesületünket képviseljék.

8. Elnök előterjeszti, hogy az ev. ref. Collegium előljárósága is megtisztelte nagygyűlésünket azzal, hogy a néhai bolyai Bolyai Farkas, nagynevű tudósnak, a reformátusok marosvásárhelyi köztemetőjében emelt sír-emlék f. hó 26-án tartandó leleplezésére meghívta.

Ezen meghívás is köszönettel fogadtatik és felkéretnek a még akkor itt levő tagok, hogy a kegyeletes ünnepélyen megjelenni sziveskedjenek.

9. Elnök felhívja a nagygyűlés figyelmét a maros-tordamegyei gazdasági egyesület által rendezett s jelenleg is nyitva levő kiállítására, — s indítványozza, hogy egyesületünk őszinte érdeklődésének jeléül, a kiállítás testületileg látogattassék meg, — mire határozatilag ki-
mondatik, hogy

a nagygyűlés tagjai, ma délután 4 órakor lehetőleg számosan meg foguak jelenni a kiállítás helyiségében.

10. Dr. Szabó Károly, kolozsvári m. kir. egyetemi tanár úr felolvasást tart e kérdésről: „Királyi telepítvényesek-e a székelyek?”

KIRÁLYI TELEPÍTÉNYESEK-É A SZÉKELYEK ?

(Irta dr. Szabó Károly, kolozsvári m. kir. egyetemi tanár, a m. tud. akadémián tagja s felolvasta a székely művelődési és közgazdasági egyletnek Marosvásárhelytől, 1884. szeptemberhő 25-én tartott nagygyűlésében.)

A székelyek eredetére nézve a mult század első felétől kezdve maig különféle nézeteket és véleményeket vetettek föl bel- és külföldi tudósok, kik a hazai krónikáinkban följegyzett nemzeti hagyományt, mely a székelyeket Attila húnjai maradékainak hirdeti, alaptalan mesének és így elvetendőnek állították.

Fasching szerint a székelyeket a tatár dúlás után IV. Béla telepítette a jászok közzül mai lakhelyökre, Erdély keleti határainak őrzésére; Timon őket az ország védelmére telepített, de nem IV. Béla, hanem valamelyik előbbi királyunk által telepített határőröknek tartja, szerinte a székely név jelentése sem más, mint határőr. Stilling a székelységet a besenyők utódainak véli, kiknek birodalma szerinte a X. században Erdélyre is kiterjedt; Pray hasonlóan besenyő eredetűeknek állítja őket, kik a kúnok betörései ellen határőrökül telepítették Erdély keleti széleire, de megemlíti azt is, hogy talán az avarok maradékainak is lehetne őket gondolni. Schlözer a székelyeket azon kúnok utódainak hirdeti, kiket valamelyik magyar király, mindenesetre Sz. Lászlónak a kúnok ellen 1089-ben folytatott hadjárata, sőt az erdélyi szászok beköltözése után telepített mai földjökre, s kik az idegen kún nyelvet a magyarral cserélték föl. Engel szerint a székelyek azon magyarok maradékai, kik Etelközből a bolgárok és besenyők által kiszorítva, Erdély keleti bércei közzé menekültek; ő a székely nemzeti nevet is székely-re fordíti, mi szerinte szökevény (fugitivus) jelentene. A

székelység eredetére nézve Engel által fölállított ezen hypothesis elfogadja Szalay László is, ki határozottan, de minden bizonyítás nélkül állítja, hogy „a székelyeknek Attila hün-jaitól való származtatása csalódás.“

A legujabb korban a krónikáinkban fönntartott nemzeti hagyomány s a székelység hün eredetúsége ellen Hunfalvy Pál intézett legerősebb támadást, 1876-ban megjelent „Magyarország ethnographiája“ czimü munkájában ezen hagyományt feneketlen mesének hirdetve s kimondva, hogy „a székelyek a magyar nyelvnek már teljes historiai fejlettsége után Magyarországból telepítődtek a keleti határra.“

Hunfalvy Pál a nyelvészet terén hazánkban és a külföldön egyaránt méltán elismert tekintély; tanait egész iskola hirdeti és követi, mely a Hunfalvy által a történelmet illetőleg fölállított hypothesiseket is nagyon hajlandó, a mester szavára esküdve, történelmi valóság gyanánt fogadni és terjeszteni. Éppen ezért a nemzeti tudományosságnak, — melynek Hunfalvy szerint is egyedüli célja más nem lehet, mint a történelmi valóság földerítésére való törekvés, — elengedhetetlen kötelessége Hunfalvynak a székelyek eredetére nézve határozottan kimondott állítását bírálat alá vetni, s annak tarthatatlanságát kimutatni.

Miután Hunfalvy nyelvészeti tételét, — mely szerint a székely nem más volna, mint szék-elv, szék-elű, minek jelentése széken túli, szék megetti, a homályos értelmű szék szó pedig a magyarok földét jelentené, és így a székely név a német Mark-nak felelne meg s jelentése nem más volna, mint határőr, — a „Századok“ 1880. évi folyamában „A székely nemzeti névről“ czimü cikkemben tüzetesen megczáfoltam: ez alkalommal csak azon történelmi tétel megvizsgálására fogok szorítkozni, igaz-é, hogy a székelyek Sz. László kora után valamelyik királyunk által Magyarországból telepített határőrök?

Ezt az állítást Hunfalvy, bár támogatására legkisebb történelmi adatot sem hozott, nem is hozhatott fel, kétségbevonhatatlan igazságnak hirdeti, mert szerinte a székelyek nyelve annak „legesalhatatlanabb bizonyítéka.“ „A székelyek nyelve, — mond Hunfalvy, — tökéletesen az, a mi a magyar,

tebát keresztül ment a magyarral együtt a származási, török hatási és szláv hatási időszakon; ezért nem különbözik a magyartól. Legdöntőbb tanubizonyysága ez, hogy a székelyek a magyar nyelvnek már teljes historiai fejlettsége után innen Magyarországból telepítődtek a keleti határra.“ — Hunfalvy szerint, még ha föltennők is a hún és magyar nyelv eredeti azonosságát, a mit pedig ő képtelenségnek állít, „a székely nyelv mégis okvetetlenül különböznék a magyartól azokra a kifejezésekre nézve, a melyeket ez a török s azután a szláv hatásból fölvelt.“ — „A székely nyelv tehát maga is megczáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a székelyek nem lehetnek húnok, hanem olyan magyarok, mint a többiek, mert nyelvök ugyanazon társadalmi és míveltségi lefolyás alatt képződött.“¹⁾

Ime itt van az egyetlenegy, Hunfalvy szerint csalhatatlan bizonyíték a székelyek magyarországi eredetére, melyet azonban meggyőző, döntő erejűnek elismerni nem lehet. Mert föltéve, a mit a hagyomány mond, hogy Árpád magyarjainak ősei és a velök egy fajból eredt székelyek a hún birodalom bukása után néhány századig egymástól külön válva, távol szakadva éltek, — a történelem elég bizonytságot nyújt arra, hogy egyes népfajok külön szakadt törzsei századokon át fönn birták nyelvüket s nemzetiségüket tartani, — vajon a török nyelv hatása, mely bizonyosan nem a IX-dik században, a magyaroknak a kozárok szomszédságában való lakásával kezdődött, hanem, mint maga Hunfalvy sem fogja tagadni, sokkal régibb korból való, midőn a magyar faj a Volgán túl török-tatár népek szomszédságában tanyázott, miért ne mutatkozhatnék éppen úgy a székelyek, mint az Árpád magyarjai nyelvében? S vajon a szláv hatásnak nem éppen úgy ki volt-é téve a székelyek nyelve Árpád előtt néhány századon át Erdély keleti bércei közt, hol őket kétségtelenül szláv fajok környezték, mint a magyaroké, akár lebediai

¹⁾ *Hunfalvy, Magyarország ethnographidja. 300—301. l. — Hunfalvy maga is bevallja ugyan: A székelyek, Budapest, 1880. 12. l., hogy a húnok nyelvét sem ő, sem más senki nem ismeri, de azért mégis határozottan állítja, hogy képtelenség csak föltenni is a húnok és magyarok nyelvének azonosságát.*

s etelközi tanyáikon, akár később, midőn a Duna s Tisza mellékére szláv fajok közzé telepedtek?

Abból, hogy ma a székelyek nyelve a magyarokéval azonos, nem lehet megdönthetetlen bizonyossággal következtetni, hogy a székelyeknek Magyarországból a XII. században kellett kitelepíttetni. Ismeri-é, ismerheti-é Hunfalvy a székelyek régi nyelvét, melyet még a XVI. századi írók is a magyarokétól sokban különbözőnek, annál durvábbnak ismertek, melynek ma már mindinkább enyésző sajátságai csak a havasok félre eső völgyeiben nyomozhatók? S azután hogyan lehessen a mai magyar és székely nyelv azonosságát csalhatatlan bizonyosság gyanánt hirdetni arra nézve, hogy a székelyek magyarországi telepítvényesek, éppen Hunfalvynak, ki a szerinte Kálmán király és utódai korában hazánkba költözött palóczoikat, az országunkba századokon át tekintélyes számú gyarmatokban betelepedett besenyőket, a IV. Béla alatt a tatárok elől tömegesen ide menekült kúnokat török nyelvű népeknek hirdeti, kik nyelvöket hazánkban a későbbi századokban veszítették el? A palóczoik ma a legősibb magyar szójárást beszélnek, a besenyők köztünk élő utódai és a kúnok nyelve pedig a magyartól még szójárási sajátságokban is kevesebbé különbözik, mint a székelyeké. Ebből Hunfalvynak a székelyekre alkalmazott okoskodása szerint csalhatatlan bizonyossággal azt kellene megállapítani, hogy ezen néptörzsek nem török-tatár fajúak, hanem a magyarokkal egy töről szakadt testvérek. A mai nyelv azonosságából következtetve Hunfalvynak nemcsak ezen törzseket, hanem a Kassa völgyén Göncz körül fekvő német gyarmatok hajdani lakosait is, kiket a XIII. században a váradi registrum „Regine hospites de prouincia novi castris, scilicet Teutonici de X. villis“ néven említi, magyar eredetűeknek kellene állítani.

Nagyon jól érezte Hunfalvy, hogy, ha a székelyek eredetére nézve fölállított hypothesisét elfogadhatóvá akarja tenni, legrégibb történetírónk, Béla király névtelen jegyzője és hazai krónikáink hitelét a székelyek hún eredetét illetőleg tönkre kell tennie, a századokon át a nemzet hitévé vált ősi hagyományt feneketlen mesének kell bélyegeznie s gyökerestől kiirtania. Ezt a munkát kímélet, irgalom nélkül

végrehajtani Hunfalvy a tudomány érdekében kötelességének ismerte, s hite szerint diadalmason végre is hajtotta.

„A hagyományos mesék, — mond Hunfalvy, — mint pókhálók, tisztátalan dohos levegőt és port szeretnek, mi az egészségnek árt. A tisztaságot és jó levegőt kívánó szorgos gazdasszony legelőbb is a becsukott ablakot nyitja föl, s a seprűvel irgalmatlanul neki megyen a pókhálóknak, jöllehet ezek magokban igazán csudálatraméltó szövetek. De avval nem gondol, ha szinte az ipar selymet bírna is azokból készíteni. Hasonló irgalmatlansággal kénytelen viseltetni a történelmi tudomány is a hagyományos mese iránt, habár a költő legszebb hímeiket varrhatna is belőlök. Mert más a költemény, más a történelem.“¹⁾

Ezen fölfogásához híven, valódi lelki gyönyörűséggel végzi Hunfalvy történetirodalmunkban a szorgos gazdasszony tisztogató tisztét; irgalom nélkül kiséperve a nemzeti hagyomány általa értékteleneknek ismert dohos pókhálóit. Meg vagyok győződve, hogy Hunfalvy komolyan hitte és hiszi, hogy ezzel a magyar tudományosságnak hasznos szolgálatot tett: de az a kérdés, vajon nem tévedett-é, midőn a hagyomány kérdéses adatát alaptalan mesének ítélte; vajon nem több történelmi valóság rejlik-é a kérdéses nemzeti hagyományban, mint Faszchingtól fogva maig annyi tudós általam röviden ismertetett bizonyítatlan állításaiban, vélekedéseiben, gyanításaiban és révedezéseiben? Vizsgáljuk meg.

Hunfalvy szerint a krónikáinkban fönntartott hún mondakör általában idegen, idegen földről jutott a magyar krónikákba; „az tehát így, a mint bírjuk, történelmi alap nélkül szükölködik; mesénél nem egyéb. Világos ennélfogva, hogy az is csak mese, a mit a krónikások abból származtatnak; mesénél nem egyéb a székelyek hún eredete is.“ Szerinte e mesét nálunk „már azon okból sem tetszett bolygatni, mert a mi írónk a magyarok húnóságában gyönyörködtek, s ma minden székelyfi büszke arra, hogy Attila népéből való.“²⁾ E szerint Hunfalvy hiszi, hogy ezen hagyományt, ezt a koholt mesét, csak a nemzeti húnóság tette a székelység közhitévé. De nem

¹⁾ *Hunfalvy, A székelyek, 3. l.*

²⁾ *Hunfalvy, Magyarország ethnographiája, 299. és 303. l.*

csak ezt hiszi, hanem azt is tudni véli, „mi indíthatta különösen arra a krónikát, hogy a székelyeket már a Krumhelt csatája után válaszsza el a többi húnoktól, tehát a későbbi magyaroktól? A székelyek lehetősen tömör lakása, mely el vala különítve az erdélyi gyér magyaroktól. Ezt a jelenséget magyarázta meg magának a krónika, melynek mai alakja a XIII-ik századnál előbb nem is készülhetett.“¹⁾ Ime látjuk, hogy Hunfalvy e könnyedén oda vetett megfejtéssel egyszerűsmind krónikánk keletkezésének korát is meg bírja határozni. „Az első krónikaszerkesztést okvetetlen abba az időbe kell gondolnunk, a melyben már nem tudták, hogy ki és mikor telepítette a székelyeket az ország keleti határába.“ Ez a telepítés pedig Hunfalvy hite szerint „bizonyosan szent László előtt nem történt meg, hanem vagy maga szent László által, ki Erdélynek patronusa, vagy legközelebbi utódjai által.“²⁾

Hunfalvy ezen állításainak megvitatásával multhatatlanul összefügg hazai krónikáink keletkezésének kérdése. A nélkül, hogy ezen kérdés messze vezető tüzetes megvitatásába ez alkalommal bővebben bele ereszkedném, elégnek tartom itt röviden csak annyit igazolni, hogy krónikáink első szerkesztését, melynek szövegét leghívebben az 1358-ban másolt bécsi képes krónika (a Toldy által úgynevezett Marci Chronicon) tartotta fenn, nem lehet későbbre helyezni a XII. század első felénél, Kálmán király utódja II. István, vagy az őt követő vak Béla koránál. A ki krónikáinknak a XI. század eseményeiről szóló előadását, — melyben a népnek a Péter és Aba, Endre és Béla, Salamon és Sz. László korára vonatkozó mondáit eleven frissességben látjuk visszatükröztetve, — összehasonlítja azokkal az igen is keveset mondó, száraz, többnyire csak chronologiai följegyzésekkel, melyek krónikáinkban a XII. század közepétől a XIII-ik végéig, ezen eseményekben igen is gazdag időközre, alig néhány levelen olvashatók, az előtt tisztán áll, hogy krónikáink első szerkezete már a XII. század közepe táján meg volt írva, s a későbbi kor többnyire kolostori följegyzésekből vett száraz leírása nem származhatott az első szerkezet szerzőjétől, hanem más kéztől való

¹⁾ Hunfalvy, *A székelyek*, 75. l.

²⁾ Hunfalvy, *Magyarország ethnographiája*, 303. l.

későbbi toldalék. Tévedésben vannak azért mind azok, kik a Kún László korában élt Kézai Simon mester szövegét, ki a régiebb szöveget csak átírta, rövidítette, s itt-ott változtatta, mint krónikáink legrégebb szerkezetét szeretik emlegetni, csak azért, mert krónikáink korunkra átszállott codexei közt nincs egy sem, melynek leiratása Kézai koránál későbbben nem történt volna. Krónikáink keletkezési idejének meghatározására még csak egy körülményt tartok itt fölemlítendőnek. Az a jellemrajz, melyet krónikánk Kálmán királyról ad, kit a történelmi valóság ellenére lelki és testi szörnyetegnek fest, világosan elárulja a pártember vak gyűlöletét; ez a hamis rajz nem származhatott mástól, mint a Kálmán által megvakított Álmos és fia II. Béla elfogult párthivétől, s csak ezek idejében a XII. század első felében keletkezhetett.

Ha már most krónikáink ezen első szerkezetében olvassuk a székelyekről szóló hagyományos mondát, mely szerint Attila birodalmának fölbomlása után 3000 hún fegyveres Erdélybe vonult s ott magát székely név alatt a magyarok bejöveteléig fönntartotta, lehetségesnek tarthatjuk-e, hogy a székelyeket szent László vagy valamelyik utódja telepítette volna? Hiszen krónikáink első szerkesztésének ideje annyira közel állt, sőt csaknem összecsott a képzelt telepítés korával, hogy akkor a krónika írójának, ki bizonyosan nem székely, hanem a királyi udvarban élő magyar pap volt, lehetetlen volt volna nem tudni, hogy ezeket a határőr-gyarmatokat melyik király, mikor s az ország mely vidékeiről telepítette. S ha tán krónikásunknak, mint Hunfalvy képzeli, tetszett volna ezt a mesét a maga fejéből koholni, vajon nem czáfolta volna-e meg azonnal e koholmányt a köztudat? Hiszen a XII. század közepe táján nemcsak magok a székelyek, hanem Magyarországon is az illető vidékek lakosai tisztán tudták volna, hogy melyik székely község melyik király idejében s honnan volt telepítve.

Hunfalvy nem tud ugyan, nem is tudhat, egyetlenegy adatot, egy hajszálnyi történelmi bizonytságot sem fölhozni arra, hogy a székelyeket Sz. László vagy utódjai közzül valamelyik királyunk telepítette: de neki elég a mai magyar és székely nyelv azonossága és a mai székelyek nyelvében

létező szójárások különbözése arra, hogy meg legyen győződve arról, a mit történelmi bizonyosság gyanánt hirdet, hogy a „székelyek magyar elődei nem egy magyar vidékről, hanem többről eredtek; az oda költözés nem történt talán egy időben és egyszerre, hanem különböző időben és külön-külön csapatokban.“ Elismeri ugyan maga Hunfalvy is, hogy nagy „homályosság borong a székelyek legrégebb viszonyain,“ de azért rögtön rá mondja egész határozottsággal, hogy „a nagy tény bizonyos és tagadhatatlan, mert a nyelv tanúsága alapítja meg, hogy a székelyek magyar elődjei a nagy Magyarországból valók.“¹⁾

Ha a dolog úgy állana, mint Hunfalvy hirdeti, ha a székelyek ősei Magyarország különböző vidékeiről a XII-ik század elején költöztek volna Erdélybe, hogyan volna, kérdem, kimagyarázható az a még Hunfalvy által sem tagadható történelmi tény, hogy a székelyek örökségeiket és a székekben a tisztségeket, — a hadnagyságot, bíróságot, — még János Zsigmond korában is egész 1562-ig nemek és ágak szerint osztották maguk közt? Hogyan alakulhattak az Adorján, Jenő, Meggyes s több székely nemek és ezek ágai, melyekről még a XVI. században is annyi hiteles oklevél szól, ha a székelyek a Duna s Tisza mellől, a Fel- és Alföldről szállingózott telepítvényesek maradékai? Vagy talán a székely nemek és ágak, melyek hazánkban legtovább gyakorolták az őskori vérségi kormányrendszerrel járó jogokat, mind a XII. században költöztek be a Székelyföldre Magyarország különböző vidékeiről, hol azoknak semmi történelmi emléke nem található, hol a tisztségek vérség jogán való osztásának a szent István által szervezett monarchiában többé helye nem volt s nem lehetett?

Hunfalvy fölfogása szerint a székelyeket magyar királyok telepítették királyi birtokra. „Akár királyi várakhoz tartozó földekre, akár olyanokra, melyek semmiféle várhoz nem tartoztak volt, telepítették is a székelyek: a nekik átengedett területek csak úgy koronai birtokok valának, mint azon földek, a melyekre a szepesi németek vagy az erdélyi szászok hivattak, a kiknek első adományos okleveleit szintűgy nem

¹⁾ *Hunfalvy, A székelyek, 48—49. l.*

ismerjük, mint nem a székelyekéit.“¹⁾ Erre előlegesen csak annyit jegyzek meg, hogy roppant különbséget látok az erdélyi szászok s a szepesi németek, ezen kétségbevonhatatlanul bevándorolt s királyi földre telepített gyarmatok, földé és a szabad székely föld között: mert az előbbiek a király földéért, melyet adományban nyertek, évi adót (censust) fizettek; míg a székelység, ősrégi törvényei szerint fegyverrel szolgálva, semmi adófizetéssel nem tartozott, s a királynak csak koronázása, első menyegzője és elsőszülött fia keresztelese ünnepélyére volt köteles minden székely telek egy-egy ökröt, a király által kinevezett székely ispánnak pedig hivatalába igtatásakor a hét székely szék mindegyike egy-egy hadi paripát adni.²⁾

„Koronai földeken kezdének tehát lakni a székelyek, — mond Hunfalvy, — s valamint az első telepítő adományokat, úgy a későbbi kiváltságokat, székalakításokat is stb., a királyoktól vevék.“³⁾

Ezen merészen oda vetett állítást minden pontjában tartathatatlannak, a székely jogtörténelem bizonyágaival homlok-egyenest ellenkezőnek merem állítani.

Hogy a Székelyföld első adománylevelét nem ismerjük, azt Hunfalvy abból akarja kimagyarázni, hogy „általában a XII. század második feléig leginkább csak az egyházaknak, püspökségeknek, apátságoknak adományos okleveleit ismerjük, mert azoknak vala legnagyobb gondjok az oklevelek megújítására és legtöbb módjok is megőrzésükre. De még a püspökségek és apátságok legelső adományos leveleik is ritkán vannak meg, többnyire csak a későbbi megújításokat ismerjük. Nem csuda tehát, hogy a székelyeket telepítő vagy örökkel ellátó adományos okleveleket nem bírja most senki felmutatni.“⁴⁾ — Az én mindjárt igazolandó meggyőződésem szerint az volna igazán csuda, ha valaki a Székelyföld telepítésére vonatkozó adománylevelet, a székelyek jogait

¹⁾ *Hunfalvy, A székelyek, 45—46. l.*

²⁾ II. Ulászló 1499-iki oklevele szerint, melyről alább bővebben lesz szó.

³⁾ *Hunfalvy e. h. 46. l.*

⁴⁾ *Hunfalvy, A székelyek, 44—45. l.*

adományozó királyi kiváltságlevelet tudna fölmutatni; én ily csudában hinni nem akarok és nem tudok, mert a mi soha nem létezett s jog szerint nem létezhetett, azt ugyan ember soha föl nem mutathatja.

Elvesztek az erdélyi szászok, a szepesi németek első adománylevelei is, mond Hunfalvy. Ez igaz: de azt hiszem, hogy Hunfalvy is éppen úgy tudja, mint én, hogy megvan a szász nemzet szebeni levéltárában a szászoknak II. Endre által adott s a telepítésről is emlékező kiváltságlevele királyaink újabb meg újabb átírataiban, hogy a szepesi városok levéltáraiban tömegesen található az ő jogaikat meghatározó kiváltságlevelek. Az erdélyi szászok, a szepesi németek a legrégebb kortól maig százszor meg százszor hivatkoztak és hivatkoznak a magyar királyok által telepedésükkor s később adott kiváltságaikra: hogyan lehet hát azt megfejtetni, hogy a székelyek, ha koronai birtokra telepített magyarországi határőrök volnának, soha ezt egyetlen egy szóval sem említették, soha királyoktól nyert birtokjogukra s kiváltságaikra nem hivatkoztak. Ha ily kiváltságleveleik léteztek volna, föltenni is képtelenség, hogy azokat, mint az erdélyi szászok és szepesi németek, meg ne újíttassák, azokra soha ne hivatkozzanak.

„Tudják vala is ezt (hogy t. i. kiváltságaikat királyoktól nyerték) a székelyek, — állítja Hunfalvy, — midőn p. o. a Kézdi, Orbai és Sepsi székek székelyei 1476-ban (igazán 1466-ban) azt a sérelmököt adák elő, hogy őket az előkelők saját törvényeiktől és jogaiktól megfosztják, *a melyeket hajdan a magyar királyok kegyelméből kaptak volt.*“¹⁾ Az idézett oklevél ez egyetlen kifejezésével igazolja Hunfalvy azt az állítását, melyre a székelyek régi történelmének egész rendszerét építi. Vizsgáljuk meg ez egyetlen alapkövet, vajon lehet-e rá építeni, s az alap összedőltevel nem rogyik-e össze az azon nyugvó egész alkotmány is?

Az említett oklevelet Hunfalvy abból a töredékes kivonatból ismeri és idézi, melyet én 1872-ben, mikor még az eredetét nem ismertem, Edernek 1803-ban megjelent munkájából vettem és közöltem a „Székely Oklevéltár“ I. kötetében. Már

¹⁾ Hunfalvy, *A székelyek*, 46. l.

akkor megjegyeztem, hogy „Eder úgy említi ezen oklevelet, mint a melyben János erdélyi vajda, az összes székelység gyűlésének végzését adta ki: előttem azonban már maga a kelet helye (Zabola, Háromszéken), valamint az a körülmény, hogy az oklevél csak Sepsi, Kézdi és Orbai székek törvénykezésének rendezéséről szól, csaknem bizonyossá teszi, hogy ezen végzések csupán Háromszék közgyűlésében keltek és adattak ki.“ Azóta pedig székely oklevelek kutatása végett tett egyik utam alkalmával szerencsés lévén a kérdéses oklevél eredetijét föltalálni, annak egész tartalmából arról kellett meggyőződnöm, hogy az nem a székelyek gyűlésében kelt, hogy a Hunfalvy által oly nyomatékosan kiemelt szavak nem a székely nemzet tudatát fejezik ki s teljességgel nem bélyegezhetők székely gyűlés hivatalos nyilatkozatának.

Az oklevelet ugyanis Szentgyörgyi és Bazini János gróf erdélyi vajda és székelyek ispánja állította ki, mint a háromszéki székely község sérelmeinek orvoslására és azon székelyek régi törvényei és jogai helyreállítására, illetőleg a háromszéki főemberek és község közötti viszályok eligazítására, a király által kiküldött közbenjáró biztos. A szokásos bevezetés után mondja a vajda ez oklevélben: „Regia siquidem Serenitas considerans fideles suos Siculos in confinibus Regni sui parcium Transsiluanarum In Sedibus videlicet Kyzdi, Orbaij et Sepsi commorantes, per pociores in eorum medio existentes multipharie multisque modis nimio oppressionis grauamini esse deditos, ac de eorum proprijs legibus et Juribus ab antiquo per diuos Inclyti Regni Hungarie Reges eisdem graciose collatis et approbatis per pretactos pociores penitus eiectos et euulsos, Compaciensque ipsorum miserie ac oppressionibus, quibus ijdem per eosdem pociores angariebantur, volensque Sua Serenitas nos intermediatores ipsis apponere, Vt reuisis eorundem Siculorum antiquis legibus et Juribus Ipsos perpetua et antiqua solidemus libertatum prerogativa, quo et altissimo Deo graciaram acciones et Regie Serenitati perpetuo fidelem valeant exhibere seruitutem, Adunatis siquidem nobiscum nonnullis Magnificis et Egregijs ac Nobilibus pocioribus videlicet pretacti Regni parcium Transsilvanarum, sed et quamplurimis Siculis de uniuersis Sedibus Siculica-

libus, conuocatisque . . . . . tam pocioribus tamque communitatum prenotatarum Sedium hominibus, *antiquisque eorundem legibus et Juribus*, quibus ab antiquo *visunt et gauisi, recensitis*, Tenoribusque quarundam litterarum condam Illustris principis domini Johannis de Hwniad (regni) Hungarie tunc Gubernatoris, quibus Juribus ac legibus ipsos Siculos potiri ac frui commiserit, visis ac intellectis, Eadem innouantes, In persona Serenissimi principis et domini domini Matthie dei gracia Hungarie, Dalmacie . . . . . Regis, domini nostri graciosissimi, Inter prenomatos pociores et communitatem dispositionem et ordinacionem perpetue et irreuocabiliter articulis et vinculis sub infra nominandis fecimus et conclusimus obseruandam. Primo stb. (következnek a jogtörténelmi tekintetben igen nevezetes pontok, melyek azonban a vitatott kérdésre nem tartoznak). Datum in Zabola feria secunda in festo beatorum Fabiani et Sebastiani Martirum (jan. 20.) Anno demini 1466. " 1)

Ime látjuk, hogy ez az oklevél valósággal nem egyéb, mint a Szentgyörgyi János erdélyi vajda mint királyi biztos által, némely erdélyi nagyságos, nemzeti és előkelő nemes urakkal, az összes székekből meghívott előkelő székelyekkel s a háromszéki főemberekkel és község küldötteivel tartott törvényszéki ülésen megállapított egyességlevél, melynek szövegét a vajda íródeákja fogalmazta, s a vajda, ki egyszersmind székely ispán is volt, mint a gyűlésen elnöklő királyi biztos adta ki. Ezen egyességlevél kérdéses kifejezéséből azt következtetni, hogy a székelyek valaha tudták, hogy kiváltságaikat királyoktól nyerték, csakugyan nem lehet.

„Az aranyosi székelyek — mond Hunfalvy — a királyoktól kapták meg örökül a Torda vár földjeit;“ szabatosabban szólva, a székelyek adományban nyerték a tordai királyi várhoz tartozott Aranyos nevű földet, — terram castrī nostri Torda Oronos vocatam, — a későbbi Aranyos széket. Ez kétségbevonhatatlanul igaz: de a mit ebből Hunfalvy következtet,

¹⁾ Eredetije papiroson, Szentgyörgyi János vajda vörös viaszba nyomott pecsétjével, Brassó város levéltárában. — Egész terjedelmében közzé fogom tenni a Székely Oklevéltár sajtó alá kész III. kötetében.

hogy t. i. „fel lehet tenni, hogy az ország szélén levő földeket is, akár királyi várakhoz tartoztak volt előbb, akár nem, a királyoktól kapták meg az illető székelyek, jöllehet emez adományok okleveleit nem ismerjük,“¹⁾ teljességgel nem áll. Sőt abból a körülményből, hogy az Aranyos földjére IV. László által adott kiváltságlevél, — melyben említve van, hogy ezen földet atyja István király adományozta a székelyeknek, — III. Endre 1291-ki, Róbert Károly 1313-ki, Zsigmond 1394-ki és 1436-ki, Mátyás 1484-ki, II. János király 1568-ki megerősítő átiratainak eredeti példányaiban mai napig fönmaradt, ellenben az igazi Székelyföld, az ősi hét székely szék, területére szóló egyetlen egy adománylevél, sőt még csak oly oklevél sem található, mely a király adományozási jogát a székelyföldön az 1562-diki székely lázadást és alkotmányváltozást megelőző időkre igazolná, szerintem kétségtelenül bizonyos, hogy ily adománylevelek soha sem léteztek. Ha ily adománylevelek léteztek volna, hiheti-é bárki is, hogy a csíki, udvarhelyi, háromszéki stb. székelyek azokat éppen oly gondosan, éppen oly féltékenyen nem őrizték volna, mint Aranyos széki vérrokonai, s időnként királyaink által éppen úgy újra meg újra meg nem erősítették volna, mint az Aranyos széki székelyek, az erdélyi szászok, a szepesi németek, s általában mind azok, kiknek birtokjoga királyi adományon alapult? Ezt a székelyek soha nem tették, nem is tehették, mert tudták, s a ki a székely jog történetét ismeri, tudja, hogy a székely örökség birtokjoga nem királyi adományban gyökerezett, tudták, hogy az ő királyaink által soha kétségbe nem vont birtokjuk régibb eredetű, mint a magyar királyi trón.

1562 előtt egyetlen egy esetet tudok, hogy a király megkísértette Székelyföldön jószágot adományozni. A kézdii székelyek közzül való hatalmas Apor fia Sándor hű szolgálataiért fölkérte Róbert Károlytól a Kászon széki Lok nevű havasi völgyet, mint magtalanul elhalt emberek birtokát. A törvények korlátaival nem sokat gondoló király megadta az adományt, s két ízben is parancsolt az erdélyi káptalannak, hogy királyi emberével együtt igtassa be Sándort és testvére fiát Egyedet az adományozott jószágba: de a csíki székelyek,

¹⁾ Hunfalvy, *A székelyek*, 44. l.

név szerint közzülök László hadnagy (maior exercitus), Péter és Pál, Jakab fiai stb. a beigtatásnak ellene mondtak, azt állítván, hogy azok a földek az övéik. Ezért ellenmondásuk okadására a király elébe idéztettek, de ott meg nem jelentek, emberöket sem küldötték, el is marasztaltattak. A király ezután Déva vára alatti táborából 1324. június 17-ikén harmadszor is kiadta az erdélyi káptalannak a beigtatási parancsot. ¹⁾ Ennek azonban most sem lett eredménye; a csíki székelyek a törvénytelen adományozás ellenére ősi öröküket megtartották: legalább semmi nyoma, hogy valaha az Aporok e már harmadszor ismételt parancs értelmében a Lok völgye birtokába jutottak volna. Mit bizonyít ez a tény, ha nem azt, hogy Székelyföldön a királynak adományozási joga nem volt? Ha a csíki székelyek koronai birtokon lakó telepítvényesek voltak volna, a köztök magtalanul elhaltak jószágai nem a koronára szállottak volna-é vissza törvényesen, s ez esetben a csíki székelyek merhetek volna-é, sikerrel bírtak volna-é daczolni a hatalmas király parancsával?

Hunfalvy, mint látjuk, azt állítja, hogy a székelyek valamint földjüket, „úgy a későbbi kiváltságokat, székalakításokat is stb. a királyoktól vevék.“ Az igaz, hogy Miklósvár kérelmére már Stibor erdélyi vajda engedelmet adott arra, hogy Miklósvár Sepszi székétől különválva külön törvényszéket tarthasson, s ezt az intézkedést később 1404-ben Zsigmond király ideiglenesen helybenhagyta, 1459-ben pedig Lábatlani János székely és temesi ispán a Sepszi és Miklósvár széki székelyek közt az elkülönítés ügye miatt folyt vizsályt, mint Mátyás király által kiküldött bíró, az erdélyi nemesek, székelyek és szászok Medgyesen tartott közgyűlésében ítélettel befejezván, Miklósvár széket Sepszitől független hatóságnak nyilatkoztatta; ²⁾ igaz továbbá, hogy Kászon Zsigmond király idejében vált el Csíktól s alakult külön székké; igaz, hogy az ezen ügy miatt folyt pert Mátyás király Medgyesen 1462-ben a Székelyföldre küldött biztosai ítélete alapján azzal döntötte el, hogy Kászon széknek ismételten megengedte, hogy

¹⁾ Eredetije a gyulafehérvári káptalan levéltárában. Közölve általam, *Székely Oklevéltár I. köt. 42. l.*

²⁾ Lásd: *Székely Oklevéltár I. köt. 97. és 181. l.*

Zsigmond király levele értelmében magának külön hadnagyot és bírót választhasson, külön törvényszéket tarthasson¹⁾: de abból, hogy a XV. században az ősi székektől különszakadt ezen fiúszékek peres ügyét a király döntötte el, hogy új törvényhatóság alakításához a király meggyezése kellett, nézetem szerint azt következtetni, evvel azt bizonyítani, hogy az őszék székely székeket is a királyok alakították, kiváltságukat királyok adták, teljességgel nem lehet. Ily kiváltságlevelek nem léteznek s azokra a hét székely szék lakosai soha nem hivatkoztak.

Azon állítás alaptalanságát, hogy a háromszéki székelemek még 1466-ban is „tudják vala, hogy kiváltságaikat királyoktól vevék“, magából abból az oklevélből, melyre Hunfalvy hivatkozott, már föntebb kimutattam; most pedig be fogom bizonyítani, hogy a székelyek éppen az említett időben, a XV. század végén, az ellenkezőt, hogy t. i. jogaik nem királyi kiváltságleveleken alapultak, nagyon is jól tudták.

Van II. Ulászlónak Budán 1499. július 13-dikán kelt, eddig közzé nem tett levele, melynek a XVI. század végéről való másolata a bécsi cs. kir. államlevéltár kéziratgyűjteményében található²⁾. Elmondja e levél bevezetésében a király, hogy a székelyek bemutatnak neki bizonyos czikkeket, melyekben szabadságaik és régi szokásaik foglaltattak, s kérték, hogy azokat kiváltságlevél alakjában kiadni s magok és maradékaik részére örök időkre megerősíteni méltóztassék. „Pro parte et in personis fidelium nostrorum agilium virorum trium generum Siculorum partium regni nostri Transsiluanarum exhibiti sunt nobis et presentati certi articuli, in quibus libertates et vetuste consuetudines eorundem Siculorum nostrorum, quibus antiquitus et temporibus predecessorum nostrorum regum Hungarie usi et gavisii fuissent, contineri dinoscuntur; supplicatumque extitit Maiestati nostre humiliter, ut eosdem articulos in formam litterarum et privilegij nostri

¹⁾ Lásd Székely Oklevéltár I. köt. 194. l.

²⁾ Ennek Károlyi Árpád által részemre vett másolata legközelebb meg fog jelenni a magyarországi törvényhatósági statutumoknak dr. Kolozsvári Sándor és dr. Óvári Kelemen által szerkesztett s a magyar tudom. akadémia által kiadandó gyűjteményében; közölni fogom a Székely Oklevéltár közelebb sajtó alá adandó III. kötetében is.

redigi, ac eosdem pro eisdem Siculis nostris universis presentibus et futuris perpetuo valituros confirmare dignemur. Quorum quidem articulorum series sequitur in hec verba: In primis“ stb. (következik az ősrégi székely törvények és szokások igen érdekes pontonként való leírása, melyek részletes fejtegetését, mint a vitatott kérdésre nem tartozót, ez úttal mellőzöm). Ezen pontokat aztán a király, tekintve a székelyeknek a szent korona részére különösen a törökök s az ország más ellenségei ellen teljesített hű szolgálatait, elfogadja, helybenhagyja és megerősíti. „Memoratos omnes articulos, — mond a záradékban a király, — *vetustas consuetudines et libertates eorundem Siculorum* in se continentes, et in hujus privilegij nostri formam modo premissis redactos, acceptamus, approbamus et ratificamus, ac eosdem pro eisdem universis Siculis nostris presentibus et futuris perpetuo valituros confirmamus, harum nostrarum, quas secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungarie utimur, impendenti communiri fecimus, vigore et testimonio litterarum.“ Nincs ebben az oklevélben, mely a székelyeknek általok pontokba foglalt s a királyhoz benyújtott régi szokásait és szabadságait megerősíti, egyetlen egy szó sem, melyből következtetni lehetne, hogy szabadságaikat a székelyek királyoktól nyerték; pedig ha úgy állott volna a dolog, a székelyek bizonyosan éppen úgy hivatkoztak volna az illető királyok leveleire, mint a Miklósvár és Kászon szék elválása ügyében hivatkoztak a Stibor vajda, Zsigmond és Mátyás által kiadott levelekre.

Valamint 1499-ben, úgy régebben 1451-ben sem tudtak a székelyek semmit királyoktól nyert jogaikról, midőn Vizaknai Miklós erdélyi alkormányzó és Wingárti Geréb Jánosgörgényi várnagy, mint Hunyadi János kormányzónak Maros székbe küldött birái, azon széknek Székely-Vásárhelyt tartott közgyűlésében a székely örökségekben való öröködést nem királyi kiváltságlevelek értelmében, hanem „*juxta laudabilem legem uniuersorum Siculorum et consuetudinem ab antiquo approbatam*“ szabályozták. ¹⁾

Hogy a székelyek nem lehettek királyok által telepített határőrök, hanem valamint személyükre nézve teljesen sza-

¹⁾ Lásd *Székely Oklevéltár I. köt. 163. l.*

badok voltak, úgy földjüket örökség (haereditas) jogán tökéletes tulajdonúl birták, a régi székely jog történelme a napnál fényesebben bizonyítja. Törvényeink a törzsökös székelyeket, bármelyikhez tartoztak a három rend közzül, egy iránt nemeseknek ismerik. A székely, bárhova költözött is a magyar korona területén, ha igazi székelységét, azaz székely vérből való származását igazolta, a nemesi jogokat minden kiváltságlevél nélkül élvezhette és élvezte. Nagy Lajos király 1346-ban, midőn a Szabolcs vármegyébe telepedett Senyői Pál és rokonai székelysége fölött kérdés támadt, őket székelyeknek elismerni nem akarván, ez ügyben az esztergomi és egri káptalanokkal vizsgálatot tartatott; miután azonban a vizsgálatból azok valódi székelysége kiderült, őket igaz és kétségtelen székelyeknek elismerte, még pedig úgy, hogy ez iránt kiváltságlevelet sehol fölmutatni ne tartozzanak, s a hol nekik tetszik, szabadon lakhassanak.¹⁾ Tehette volna-e ezt a király, ha a székelyek, mint Timon, Pray, Schlözer, Hunfalvy és mások vélik és hirdetik, határőri köteleztetéssel telepített gyarmatosok voltak volna? Vajon a IV. Béla által hazánkba telepített kúnok, kik pedig személyökre mind szabadok s a király zászlaja alatt szolgáló fegyvercsek voltak, de a királytól nyert földért, mint az erdélyi szászok és szepesi németek, évenként bért (censust) fizettek, élveztek-e hasonló nemesi szabadságot az egész magyar birodalomban?

A székely örökségben, mint mindenki tudja, királyi jog nem létezett; székely földön a király, az 1562-ki székely lázadás leverése után Segesvárt kelt országgyűlési végzés előtt, senkinek egy talpalattnyi földet sem adományozhatott; a magtalanul elhalt székely öröksége rokonaira, ha azok nem voltak, a szomszédokra, sőt az Aranyos széki bogáthi praediumban, mely pedig csak a székelyek betelepődése által vált székely földdé, egész 1848-ig, ősi szokás szerint a legelső elfoglalóra szállott. Székely örökség még hűtlenség esetében sem szállhatott a királyi kincstárra: mert a székely földön közönségesen elismert s a törvényes gyakorlat által szentesített jogi elv volt, hogy székely ember, kivéve a hűtlenség esetét s a bűnügyeket, fejét sem, jószágait pedig soha el nem vesz-

¹⁾ Lásd *Székely Oklevéltár I. köt. 52. l.*

heti; Siculus, demptis casibus note infidelitatis et causis criminalibus, nec caput, bona vero numquam solet amittere, mint a Majlád István erdélyi vajda és székely ispán által 1535-ben tartott vajdai törvényszék a Gyergyai Lázár testvéreknek kiskfaludi székely örökségökért folytatott perében ítéletileg kimondotta. S csakugyan Szapolyai János király, jóllehet a kiskfaludi három lófőséget ő maga még mint erdélyi vajda koboztatta el a Lázár testvérektől, Jánostól és Ferencztől, kik az ellene fölkelt székelyek élén küzdöttek, s adományozta 1521-ben Szentgyörgyi Tóth Jánosnak, jóllehet később az ezen örökségért pert folytató testvérek egyikét, Lázár Ferenczet, mint Ferdinánd király párthívót 1536-ban Majlád István, János király erdélyi vajdája, lefejeztette, 1538-ban Székely-Vásárhelyt saját elnöklete alatt tartott törvényszékén, a vajdának „az ország dicsőretes törvénye és szokása szerint“ hozott ítéletét helybenhagyta, s a peres kiskfaludi székely örökséget az életben maradt testvérnek Lázár Jánosnak visszaitélte, és így egykori vajdai adományának törvénytelenységét ünnepélyesen elismerte; mint mind ezt „Egy székely örökségi per 1538-ban“ czimű értekezésemben eredeti oklevelekből igazoltam.¹⁾

A király Magyarországon nemességet, tisztséget, czimet, rangot osztogathatott, egyeseket a vármegyék s az ország rendes birái hatósága alól fölmenthetett, jószágokkal megadómanóyozhatott: de székely jogot senkinek nem adhatott, senkit székelylyé nem tehetett, székely földön jószágot 1562 előtt senkinek nem adományozhatott; mert a székely jog a székely vérből való származással járt s a székely föld birtokjoga a vérségi rendszeren alapult. Egyetlen egy esetet tudok arra, hogy a király megkísértett valakit székely joggal fölruházni, de annak sem lett, mint törvénytelen királyi parancsnak nem is lehetett, foganatja. V. István király, ugyanaz, ki a kézdi székelyeknek Aranyos földét adományozta, kedvelt hive Lőrincz és fia Lestár kérelmére megengedte, hogy a telegdi székelyek (a mai Udvarhely szék) szomszédságában fekvő két örökölt falujokat, Szederjest és Szentkeresztet (a mai Szász-Kereszturt vagy Kreutzot) a telegdi székelyek törvénye szerint

¹⁾ Lásd *Századok* 1875. évf. 592—622. l.

használhassák és bírassák, ezen helységeket az erdélyi vajda hatósága alól kivette, s megparancsolta a telegdi székelyek közönségének, hogy Lőrinczet és fiát s maradékaikat magok közzé fogadják be. Minthogy azonban ezen törvénytelen parancsnak sikere nem lett, azt V. István fia IV. László király átírva és megerősítve újra kiadta 1279-ben. ¹⁾ S mi lett az ismételt királyi parancs eredménye? Az, hogy a jogait ismerő s megvédni bíró Udvarhely szék közönsége az említett két helységet és birtokos urait soha kebelébe nem fogadta; Szederjes maradt, a mi volt, vármegyei, Szász-Keresztur pedig királyföldi terület: mert birtokosai s lakosai, mint nem székely vérből valók, királyi parancsra székelyekké nem lehetek. Ha a székelyek, mint Hunfalvy hiszi és hirdeti, szent László kora után koronajószágra telepített határőrök voltak volna, lehetségesnek tarthatjuk-é, hogy az ismételt királyi parancsral daczolhassanak, lett volna-é joguk, lett volna-é érdekük meg nem engedni, hogy egy pár szomszéd helység határa földjökhöz csatoltassék, illetőleg a király által telepített határőrség területébe kebeleztessek, és így velök a határőri köteleztetés terhében osztozzék?

Ha Hunfalvy a Lázárfalváról szóló 1365-diki oklevelet, melyet az eredetiből már 1872-ben közöltem, figyelmére méltatni érdemesnek tartotta volna; ha az ősi székely jog rendszerét nem saját kénye kedve szerint kívánná fölépíteni, illetőleg kiokoskodni; ha a hiteles oklevelek kétségbevonhatatlan bizonyosságait még akkor is tekintetbe venné, ha azok kedvezelméletének éppen nem kedvezők: maga is kénytelen volna elismerni, hogy a mely földön, bár a székelység kellő közepében, nem székely vérség, hanem idegen népfaj lakott, az a föld nem birt a székely föld jogi természetével, nem tartozott a székely földhöz, nem állott a székely ispán, hanem az erdélyi vajda hatósága alatt, annak idegen fajú lakosai nem osztozhattak a székelyek jogaiban, nem éltek székely törvényekkel és szokásokkal, nem lehettek tagjai a székelyek nem-

¹⁾ Ezen parancs két eredeti példányban maradt fön; egyik a tud. Akadémia kéziratárában, honnan közölve van *Hazai Okmánytár VI. köt.* 243. l., másik Segesvár város levéltárában van; ez utóbbi másolata saját gyűjteményemben.

zeti és székgyűléseinek, nem voltak kötelesek a székely ispán zászlaja alatt táborozni, a királynak ökröt sütni stb. El kellene ismernie, hogy ellenkezőleg a székely, ha ily nem székely földhöz tartozó területen lakott is, vele született vérségi jogát el nem vesztette, ott is saját ispánja hatósága alatt állott, annak zászlaja alatt volt köteles katonáskodni, szóval székely jogú maradt; az a föld pedig, ha előbb koronai birtok volt is, melyet székelység szállott meg s vett birtokába, székely földdé vált. Igazolni fogom állításaimat biteles oklevelekkel.

Venczel király Budán 1301-ben az udvarhelyi székelyek közepében lakó oláhfalvi lakosok kenézének Ursusnak kérelmére kiváltságlevelet adott, melyben ezen helység lakosainak jogait és kötelességeit szabályozta. Ezen levél szerint, — melynek keltét Hunfalvy önkényesen változtatja 1501-re, lehetlenségnek tartva, hogy a szerinte még 1801-ben földmivelést nem űző pásztorkodó oláhok az oklevél szerint az udvarhelyi egyháznak gabonájukból képét fizethettek volna¹⁾ — az oláhfalvi királyi helység oláh lakosai, kiket az előbbi királyok adományoztak meg elhagyott azaz puszta földdel, s kik a szomszéd székelyek támadásai és foglalásai miatt elszegényedtek és megfogyatkoztak, továbbra is mint régebben csak az udvardi királyi várba fa- és gerendahordással és a vár körüli gyalog szolgálattal tartoztak, fölöttük az udvarhelyi királyi várnagyon kívül senki más nem bíraskodhatott, őket senki semmiféle más szolgálatra nem kényszerithette. Mind ezen szolgálatok alól azonban világosan föl vannak mentve az azon faluban telkeket bíró s vásárlás útján vagy más megállható jogczimen telkeket szerző székelyek „kiket — mond a király, — a kenéz hatósága alól kivévén, táborozás idején más szabad székelyek módjára saját ispánjok zászlaja alá számláltatni és ott táboroztatni akarunk; kik azonban, ha a szükség nagyon szorongató találna lenni, az évenként az udvardi várhoz követelt gerendákat tartozzanak beszolgáltatni, hogy a többi lakosok az igazság ellenére túl ne terhelteessenek, és a szolgálattal el ne nyomattassanak.“ Nem tartoztak továbbá az oláhfalviak dézmával senkinek, kivéve az udvardi

¹⁾ Hunfalvi, *A székelyek*, 50. l.

egyháznak fizetni szokott kopét; örökre föl voltak mentve minden adó rovaltól, more Siculorum, inter quos vivunt, valamint az ökörsütéstől is (a signatura boum), de kenézököknek meg kellett adniok, a mivel annak kötelesek voltak.¹⁾

Lázárfalva ma az egykori Csík szék legszélső faluja, az Aporok ősei által birt Bálványos várához tartozó uradalom szomszédságában. Ez az uradalom, minthogy lakosai részint besenyők (Torján és Szárazpatakon), részint oroszok voltak (Volálon, Karatnán és Peselneken), bár a székely föld kellő közepében feküdt, soha nem tartozott s nem is tartozhatott a székely földhöz, hanem Fejér vármegyéhez. Lázárfalva is még 1365-ben, midőn besenyő lakosai már pusztulóban voltak, Fejér vármegyében feküdt. Világos ez Dénes erdélyi vajdának ez évben Bolgárországból a Bodon városa melletti királyi táborban kelt parancsából, melyben meghagyja alvajdájának Péternek, hogy Benedek mestert, kit a király az erdélyi Fejér vármegyében fekvő, azelőtt besenyők által lakott, de nagyon elpusztult Lázárfalva határainak megújítására kiküldött, de a kit az alvajda a király parancsának megvetésével éppen nem sürgetős dolgok miatt mindeddig Szent-Imrén tartóztatott, haladéktalanul küldje ki Lázárfalvára.²⁾ Mi lett e parancs eredménye, nem tudjuk; de az bizonyos, hogy Lázárfalva, melyet, míg lakosai besenyők voltak, a székelyek székely földnek el nem ismerhettek, a besenyők elpusztulásával, miután székelyek szállották meg, Csíkba kebeleztetett, s többé nem állott a vajda hatósága alatt, mely székely földre ki nem terjedhetett, hanem a székely ispáné alatt.

Aranyos földé, mint láttuk, királyi várhoz tartozott V. István idejéig, de miután azt ez a király és fia IV. László hú szolgálataikért, nevezetesen a kúnok ellen a Hód tavnál vívott ütközetben tanusított vitézségökért, a tatárjárás alkalmával (1285-ben) a Toroczko vára alatt vívott harcban szerzett hadi érdemeikért, s azon fölül azért a 80 lóért, melyet szüksége idejében a királynak adtak, a székelyeknek adományozta, székely birtokosai jogánál fogva székely földdé vált, s belőle egy új szék, Aranyos szék, képződött.

¹⁾ Székely Oklevéltár I. köt. 29—31. l.

²⁾ Székely Oklevéltár I. köt. 68. l.

Hunfalvy nem elégszik meg azzal, hogy csalhatatlan igaznak hirdesse a székelyeknek általa föllállított, de semmi történelmi bizonyossággal nem támogatott telepíttetését, hanem, hogy ezen hypothesisét a kérdéssel mélyebben nem foglalkozott nagy közönség előtt annál elfogadhatóbbá, annál valószínűbbé tegye, tudni akarja, tudni véli, a telepítés hogyan történtét is, s ebből meg akarja érteni és fejteni a régi székely társadalmi állapotok, a székelyek három rendje vagy osztálya, a Siculi trium generum, miként keletkeztét is. Az ő gyanítása szerint, — itt Hunfalvy maga is a „gyanitom“ szót használja, mert adatot ugyan egy morzsányit sem bír fölhozni, — „a birtokbeli különbségen alapuló lófőség az első telepedéskor támada, mint a soltészszági és kenézség; én legalább a hadi szerkezettel járó minden különbség mellett is hasonlóságot találok a lófőség meg soltészszág és kenézség közt, s azért azt gyanitom, hogy a székely lófők is eredetileg olyan telepítő vállalkozók voltak, mint a soltészok és kenézek“¹⁾.

Nem győztem eléggé álmélnodni, midőn Hunfalvynak ezen vadonat új székely jogtörténelmi fölfedezését olvastam, melyből az összékely főemberek és lófők utódai bámulva értetik meg, a mit eddig álmukban sem gyanítottak, hogy az ő őseik nem a székely törzsek, nemek és ágok (tribus ac generationes ac lineae generationum) főnökei, hanem afféle telepítő vállalkozók voltak, mint a szepességi s felföldi német soltészok (Schultheissok), mint a ruthén és oláh telepek knézei vagy kenézei. Annyival határtalanabbnak kellett ámulatomnak lenni, mert láttam, hogy Hunfalvy e helyre tett jegyzetében a soltészok és kenézek állapotját, birtokjogát és hatóságát jól ismeri és ismerteti, mondván, hogy „a birtokos, legyen az a korona, vagy püspök vagy egyéb magán ember, soltésznak vagy kenéznek fogadja el X-et, neki földbirtokot, malmot stb. a biráskodás utáni jövedelmet biztosítván, azon föltételek alatt, hogy a kijelölt erdő irtására és benépesítésére, vagy a régi lakosoktól elhagyott falunak új megszállítására embereket szerezzen, a kiknek majdan soltészja vagy kenéze, azaz ispánja és birája lesz a kijelölt és meghatározott

¹⁾ Hunfalvi, *A Székelyek*. 53. l.

hatósággal.“ Hogy ne kellett volna csaknem sóbálványnya változnom ámulatomban, midőn láttam, hogy Hunfalvy mind ezt jól tudva, még is hasonlóságot talál a lófőség meg soltésztség és kenézség között? Én ugyan jogi tekintetben ezt a hasonlóságot nagyító üveggel sem birnám fölfedezni, ellenben a ki a régi székely jogot és társadalmi rendet ismeri, annak az óriási különbséget lehetetlen azonnal föl nem ismerni.

A székely lófő ugyanis, éppen úgy mint a főember, de még a legutolsó székely közember is, tökéletes teljes tulajdonúl birta vérség jogán örökölt, vagy törvényes jogczimmal szerzett székely örökségét, melyet neki soha földes ur, püspök vagy király nem adományozhatott; a lófő családok vérség jogán nemek és ágak szerint fölváltva osztották magok közt a székekben a tisztségeket, a hadnagyságot, bíróságot; a lófők nem voltak a király vagy bármely földesúr által kinevezett vagy megerősített és bármikor el is mozdítható tisztek, mint például a székely ispánok és alispánok vagy királybírák; nem tartoztak a királynak vagy királyi várnak, vagy a földesúrnak semmi évi adó beszolgáltatásával, semmi meghatározott szolgálattal, mint a soltészok és kenézek. A lófők a székely nemek és ágak előkelő vagyonos osztályát képezték, kik tehetős voltuknál fogva a hadi szolgálatot lóháton voltak kötelesek teljesíteni, míg a szegényebb közrendű székely gyalog táborozott: de örökségi tulajdonjoga semmivel sem volt kevesebb a lófőnek, sőt a gyalog közszékelynek sem, mint a főembernek (primornak). Ezen tulajdonjoga pedig a legutolsó közszékelynek is hasonlíthatatlanúl nagyobb volt, mint a király adományából bármennyi várat s urodat biró legelső magyar mágnásnak: mert ettől a király, hűtlenség és magszakadás esetében, azt a mit ő adott, visszavehette; míg a legcsekélyebb székely örökség sem szállott, — mert nem szállhatott vissza oda, a honnan nem eredt, — a koronára, sem magszakadás sem hűtlenség czimén.

Ha Hunfalvy mindezt tudhatva s tudva, mégis hasonlóságot talál a lófőség és soltésztség s kenézség közt, akkor én azt nem tudom elgondolni, mi lehetne hát neki a különbség, ha még ez sem az?

A székelyek eredeti határőri kötelezettsége Hunfalvy szerint már IV-ik Béla korában, midőn a velök szomszédos kúnok birodalma magyar királyi főhatóság alá került s később a tatárjárás által megtört, változáson ment volna át. „IV-ik Béla — mond Hunfalvy, — már 1235-ben a rex Cumaniae czimet használá. Tehát a székelyek hadi szolgálata nem volt többé a határhoz kötve, hanem általános hadi kötelezettséggé változott.“ Ezzel meg van fejtve az a különös tünemény, miért nem voltak a székelyek, a mint valósággal csakugyan soha nem voltak, határőrök már IV-ik Béla korában, alig száz esztendővel azután, hogy őket valamelyik régibb király Erdélybe határőröknek telepítette.

„Ezzel a társadalmi rend is változik, — folytatja Hunfalvy, — a lófő nemes birtokossá, a köz székely lassankint paraszttá lesz. S valamint a magyar királyságban a nemeségből a főnemesség kimagaslik (az én hítem szerint az hazánkban már a királyság születése előtt meg volt a nemzetiségek és ágak főnökeiben), úgy a székelyeknél a lófők (primilusok) között a főemberek (primores) emelkednek ki. Tehát három székely rend áll elő: a főemberek, lófők és közrendek (primores, primipili, plebeji) stb.¹⁾

Ime itt van meghatározva a székely három rend alakulásának ideje és módja, miről a székely nemzet eddig mit sem tudott. Most már tudhatja, hogy a telepítő soltészféle lófő IV. Béla kora után nemes birtokossá válik, a közszékely pedig lassankint paraszttá lesz. Erre éppen oly röviden, mint Hunfalvy oda vetette, csak azt jegyzem meg, hogy tudtomra székely földön királyi adomány, királyi jog és így nemesi birtok, az 1562-ki törvény előtt nem létezhetett; csak a székely őssalkotmány megrontása után szereztek némely primor és lófő családok örökségeikre adományleveleket, hozták be azokba a királyi jogot; csak ezután kezdték az elnyomott s János Zsigmond által eladományozgatni kezdett közszékelyekkel szemben, kik jog szerint előbb éppen oly szabadok s kétségbe nem vont nemesek voltak, mint ők, magokat nemesekül hánytorgatni, czimeres nemesleveleket sze-

¹⁾ Hunfalvy, *A székelyek* 55. l.

rezni;¹⁾ bár ezek mellett az ős székely családok nagy része jószágaiban a székely örökségi jogot a legujabb korig fönn birta tartani. A székely közrend pedig, bár egy részét János Zsigmond szabadságától megfosztva főember hiveinek eladományozta, utóbb pedig egyes hatalmasok sok közszékelőt önkény és erőszak útján jobbágyságra süllyesztettek, soha jog és törvény szerint paraszttá nem vált. Lapozgassa át bárki az erdélyi XVII-dik századi törvényczikkeket, olvassa meg Bocskai Istvánnak, Bethlen Gábornak, I. Rákóczi Györgynek a székely közrend szabadságának visszaállítására vonatkozó rendeleteit, tekintse meg a *lustralis* könyveket, melyekben név szerint föl vannak jegyezve a fegyverrel szolgáló szabad székely gyalogok, s úgy fogja találni

Ha Hunfalvy a soltész-kenéz-féle telepítő vállalkozók utódait a székelyek három rendjének valamelyikében kívánja fölmagasztalni, nem látom át, miért nem szorítja ezen leszá-

¹⁾ Hogy székely földön 1562 előtt királyi adomány és így nemesi birtok nem létezhetett, a legvilágosabban bizonyítja Báthori István erdélyi fejedelemnek Erdély összes hatóságaihoz, különösen pedig a székely földön levő adományosokhoz (signanter vero Donatarijs in Sicilia existentibus) Tordáról 1572. június 21-én intézett parancsa, mely eredetiben meg van *Maros-Vásárhely város levéltárában*. Elmondja ebben a fejedelem, hogy Székely-Vásárhely város polgárainak panaszából értesült, „esse plerosque ex vobis, qui colonos nostros adhuc ante insurrectionem plebeam Siculorum, (dum scilicet nulli adhuc in medio eorum donatarij forent, praeaque libertatis eorum praerogativa videntes, liber cuiuslibet ipsorum ad quaecumque loca pateret exitus et introitus), ex diuersis possessionibus Siculicalibus, ad idem oppidum Zekelwasarheliense inhabitandi gratia sese conferentes, et ibi certas quae iam sessiones et haereditates rurales magno labore et pretio comparantes, ostensis tantummodo literis nostris praeceptorijs superinde confectis sub poena ducentorum florenorum in publicis articulis contentorum repeteretis ab ipsis.“ Minthogy pedig az országgyűlés végzése világosan a szökött jobbágyok visszahozatásáról szól, megparancsolja a fejedelem, hogy azokat a székelyeket, akik „*diu ante praescriptam insurrectionem Siculorum, dum nulli adhuc ibi donatarij forent,*“ költöztek Székely-Vásárhelyre, többé törvénytelenül ne háborgassák s ne vigyék vissza, hanem csak azokat, „*qui post antedictam insurrectionem et donatarios in Sicilia creatos profugerant.*“ — Azt hiszem, hogy Báthori István fejedelem 1572-ben, 10 esztendővel a székely lázadás után, nagyon jól tudhatta, mikor keletkezett legelsőb a székely földön királyi adomány és így nemesi birtok; tudhatta, hogy a közszékely 1562 előtt nem válhatott lassankint paraszttá, mint Hunfalvy képzele.

maztatást a főemberek (primorok) rendjére, kik 1566—1569 körül hiteles összeírások szerint Udvarhely széken 20-an, Csík, Gyergyó, Kászonban csak 13-an voltak s így az egész székely földön 60—70 körül lehettek? míg ugyanakkor a táborozni köteles lófők száma Udvarhely széken 470-nél, Csík, Gyergyó, Kászonban pedig 500-nál többre ment, s így az egész székelységben 2—3000 közt lehetett. ¹⁾ Hiheti-e Hunfalvy, hogy ezen legalább is egypár ezer lófő család mind a vállalkozó telepítők vérszerinti maradéka lehetett? Vajon nem sokkal természetesebb-e azt hinni, hogy a lófők és főemberek mint a székely nemek és ágak főnökeinek ivadékaik emelkedtek a velök egyenlően szabad közszekelyek fölébe, s így a vérség jogán alkottak külön rendeket, s mint a tisztségek viselői vagyoniilag is tehetősebbek külön társadalmi osztályokat?

Hunfalvy fölfogása szerint „a székely társadalomban a lófőség a mozgató erő, mint az összes magyar királyságban a nemesség. S a lófők között kiemelkedett főemberek is a magyar királyságbeli bárókhoz hasonlók; mendtől kisebb kötelesség és teher mellett mendtől nagyobb előjogok és

¹⁾ Székely Oklevéltár II. köt. 194. és 269. l. — Hunfalvy szerint *A székelyek*, 54. l. „a lófőség kis számúnak tűnik elő mindenütt, p. o. a Kézdi széken 1427. tájon öt, a Kászon széken ugyanazon időben hat, a Maros széken egy századdal utóbb csak hat, az Aranyos széken 1538 tájban nyolcz lófő nemzetség mutatkozik.“ Ezt Hunfalvy csak az oklevelek szavainak világos értelmét félremagyarázva mondhatja. Zsigmond király 1427-diki oklevelében ugyanis az áll, hogy a Kézdi székelyek seniorjai (ezek a főemberek s nem a lófők) Torjáváására királyi mezővárost, a mai Kézdi-Vásárhelyt, magok közt a magok öt nemzetségre felosztva „ad quinque genealogias seu generaciones vestras inter vos dividendo“ sanyargatták. *Székely Oklevéltár I. köt. 122. l.*; a Kászon szék elválásáról szóló s a XVI. század közepén szerkesztett magyar emlékirat pedig azt mondja, hogy a kászoniak Mátyás király korában a csíki Lázár Bálintot magok közzé, fejek felé, fogadták, „úgy hogy az hat nemben mindenikben elbirja egyszer az tisztet.“ *U. o. 298. l.*; az 1557-iki lajstrom nem a Maros széki lófő nemzetségekről, hanem a főhadnagyságnak és főbírósnak a hat székely nem 24 ága szerint sorrendben való viseléséről szól, s az abban megnevezett főhadnagyok és főbírák nem a lófők, hanem a főemberek rendiből valók. *U. o. II. köt. 139. l.*; végre János király 1538-diki oklevelében nem az Aranyos széki lófő nemzetségek, hanem az ottani főemberek (pocióres) vannak név szerint megemlítve, kik Felvincz mezővárosa ellen perben állottak. *U. o. II. köt. 52. l.*

hasznok elérésén törekszenek. Azért itt is, ott is a hatalmasbik elnyomja a gyengébbiket s kiforgatja jogaiból. A lófők korán szereznek magoknak mentességet a szolgálattól. 1353-ban a Várhegy várának új felépítéséről kellvén gondoskodni, a lófő birtokot kivesszük a teherviselés alól (demta possessione alioquin ut Lwhfew libera et in armis exercituante)¹⁾. Ezen fölfogásban nem osztozhatom, mert az az oklevél, melynek idézett kifejezéséből Hunfalvy a lófők ellen emelt vádját kiolvashatónak véli, éppen az ellenkezőt bizonyítja. András erdélyi vajda ugyanis a Nyírségen Bihar mellett fekvő táborából 1353-ban kelt levelében, a király különös meghagyásából, azt parancsolta Lőkös székely ispánnak és Orbán várhegyi királyi várnagynak, hogy miután a király az összes főpapok és zászlósúruk megegyezésével valamennyi királyi végvárat kijavíttatni és megerősíttetni kíván, a várhegyi végvárat, mely a pogányok és besenyők visszaszorítására a székelyek által hajdan a boldog emlékezetű királyok parancsára épült és várjobbágyoknak adatott, de a mely a várnagyok és magok a székelyek gondatlansága miatt nem kissé elhanyagoltatott és a tatárok minapi berohanása által megrongáltatott, jól erősíttessék meg, árkaikat javíttassák ki, magok mellé vévén azokat, kiknek ezen munka kötelességek, kivéve a helységet (t. i. Várhegyet), mely mint lófő különben is szabad és fegyverben táborozik.²⁾ Nincs e parancsban egy szó sem, melyből azt lehetne kiokoskodni, hogy a lófők kivonták volna magokat a teherviselés alól, hiszen az oklevél szerint fegyverrel szolgáltak; ellenkezőleg azt látjuk, hogy a király és a vajda tudta és tiszteletben kívánta tartatni a törvényt, mely szerint a székelyek, úgy a lófők mint a gyalogok vagy közrendűek, mint a kik szabadok és táborozni kötelesek, királyi várak szolgálatával nem tartoztak az azok építésének, kijavításának munkájára nem voltak szoríthatók.

Alaposabb Hunfalvynak a székely főemberek ellen fölhozott vádja, hogy a lófőket és gyalogokat jogaikból kiforgatni s elnyomni törekedtek. Mátyás király 1473-ban (nem 1474-ben, mint Hunfalvy idézi) december 9-dikén, a Modra

¹⁾ *Hunfalvy, A székelyek 45. l.*

²⁾ *Székely Oklevéltár 1. köt. 62. l.*

várát Zemplinben vivó táborában kelt levelében mondja, hogy a táborában lévő Udvarhely és Maros széki székely lovagok és gyalogok panaszából értesült, hogy őket némelyek a nemzetökbeli főemberek között pénzfizetéssel terhelni megkísérelték, s hogy azon kívül is a székelyek három rendje megingattatott (ordo eorum trium generum labefactaretur). Megparancsolja azért Mérai Balázs erdélyi vajdának és székely ispánnak, hogy miután tudva van, hogy a székelyek örök időktől fogva sem nekünk sem embereinknek teljességgel semmi pénzfizetéssel nem tartoznak¹⁾, hanem csak önkéntes és készséges ajándékaikkal a mi és más magyar királyok menyegzőjének és fiaink keresztelésének örömnepére, valamint jövedelmök arányában a tőlök és hozzájuk küldött követségek költségére: minden pénzsaroslást közhirdetéssel a legsúlyosabb büntetés terhe alatt tiltsanak el, úgy hogy a kik e parancs ellen vétnek, azok azonnal a székelyek szokása szerint minden vagyonukból forgattassanak ki. A székely rendek ügyében pedig azt parancsolja, hogy a vajda a székelyek fölött általános hadi szemlét tartva a lovagokat (lófőket), kik állapotjukban őseiktől származtak (equites in suo statu a maioribus progeneratos), külön jegyzékbe irassa, kik is maradandó megkülönböztetés végett primipilusoknak fognak neveztetni, a gyalogokat viszont más jegyzékbe irassa, mely jegyzékekben egy főember se merjen tetszése szerint változtatást tenni, különben örök becstelenbe essék. És sem ezek (t. i. a gyalogok) között a vajdák és székely ispánok tudta nélkül, sem amazok (t. i. a lófők) között senki a vajda tudta nélkül felsőbb fokra ne hághasson, ha csak három nyíl földje (tres terre sortes) s ahoz való értéke nincs²⁾. Látjuk e parancsból, hogy Mátyás szabályozta, hogyan s mily föltétel alatt lehessen egyik rendből másik felsőbbbe lépni, de az is bizonyos, hogy bármelyik rend tagja csak az lehetett, ki székely ősektől származott.

¹⁾ Azt hiszem, hogy ezt Mátyás király bizonyosan nem mondta volna, ha tudta vagy csak gondolta volna is, hogy a székelyek valamelyik régibb király által koronabirtokra telepített gyarmatosok maradványai.

²⁾ *Székely Oklevéltár. I. köt. 220. l.*

A lófőség keletkeztéről és jogi állásáról Hunfalvy által föllálitott hypothesisel egyenlő alapja, egyenlő tudományos értéke van azon székely jogtörténelmi fölfedezésének, mely szerint „valamint Magyarország nádor-ispánja a jászok és kúnok ispánja és birája volt, azonképpen az erdélyi vajdák a székelyek ispánjának nevezték vala magokat, mely czímet az erdélyi fejedelmek is viseltek“¹⁾.

Mi, kik a történelmi adatokat s közjogi tételeket oklevelekből s más hiteles forrásokból szeretjük tanulni és a hajdani jogi élet gyakorlatából tartjuk levonandóknak, de nem hiszszük a magunk fejből kényünk kedvünk szerint kiokoskodhatóknak, eddig úgy tanultuk s úgy tudtuk, hogy Erdélyben attól az időtől fogva, a meddig az oklevelek tanúsága fölhat, a XV. század közepéig, a hét vármegye területe, melyet a nemesség birt, a hét szász szék (a provincia Cibiniensis, a király föld) és a székelyek földje (terra Siculorum, olykor regnum, népiesen Székelyország) egymástól közigazgatási, köz- és magánjogi tekintetben tökéletesen független területet képezett, s valamint a nemesek Tordán az erdélyi vajda, a szászok Szebenben a szász ispán, úgy a székelyek Udvarhelyen a székely ispán elnöklete alatt külön nemzeti gyűléseket tartottak, melyeken ügyeiket egymástól lényegesen különböző saját törvényeik és szokásaik szerint intézték. Mi, úgy tudjuk, hogy Erdély ezen három nemzetének közönsége csak 1437-ben az erdélyi paraszt lázadás következtében a kápolnai gyűlésen szövöttezett legelőször egymással s ekkor alkotta meg az uniót, a későbbi erdélyi fejedelemség közjogának alapkövét. Mi hiteles adatokból azt tanultuk, hogy 1442-ig, mikor Ujlaki Miklós erdélyi vajda, macsói bán és temesi ispán vajda társával Hunyadi János szörényi bánnal és temesi ispánnal együtt viselte a székely ispánságot is, soha királyaink a vajdai és székely ispáni tisztelet azon egy személyre nem ruházták, soha addig erdélyi vajda székely ispánnak nem nevezte magát. Forgassa végig bárki is gróf

¹⁾ *Hunfalvy, Magyarország Ethnographiája. 379. l.* — A székely ispán (Siculorum Comes) czímet, mint mindenki tudja, nem csak az erdélyi fejedelmek viselték, hanem ő felsége a magyar király teljes czímében ma is viseli.

Lázár Miklósnak „A székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig“ című, valódi alapossággal irt munkáját, ezt a napfénynél világosabban kiderítve láthatja.

Mi oklevelekből azt is tudjuk, hogy a királyok által kinevezett székely ispánok, sőt még azok alispánjai közt sem volt soha senki, ki székely vérből származott volna. A saját ősi törvényei és szokásai szerint élő székelység kormányára, a székely nemzeti haderő élére, királyaink mindig született magyart neveztek ki, még pedig a legelőkelőbb főúri családok tagjai közül. Így viselték a székely ispánságot, ezen fényes zászlós úri tisztet, a Losonczi Bánfiak, a hires Laczkok, a Kanizsai, Perényi, Maróti, Marczali, Bebek, Kusalyi Jakcs, Csáki, Ujlaki, Hunyadi, Rozgonyi s más főúri magyar családok ivadékai.

Ha Hunfalvy az oklevelek e csalhatatlan bizonyosságát figyelmére méltatta volna, — pedig az ezt igazoló oklevelet ismerhette, — bizonyosan nem számította volna „a régiebb székelyek“ közzé Bogomért, Szoboszló fiát, ki IV. Béla 1235-diki oklevele szerint a székelyek ispánja és hadnagya (comes et ductor Siculorum) volt, s ezen székely ispán szláv nevét nem hozta föl azon érvek közt, melyekkel bizonyítani törekszik, hogy „a mostani székelységnek egy része tehát szláv eredetű“¹⁾. Az oklevelek ugyanis azt igazolják, hogy ez a szláv nevű Bogomér, Szoboszló fia, mint általában valamennyi székely ispán, magyarországi főúr, azon földi törzsökös birtokos nemzetség tagja volt, melyből a maig is virágzó Szentiványi család vette eredetét.

Nem foglalkozom tovább a Hunfalvy által megalkotott s csalhatatlanul igaznak hitt és hirdetett őszékely történelmi rendszer egyes apróbb tévedéseinek földerítésével; azt hiszem, hogy az elfogulatlan olvasót sikerült meggyőzőn arról, hogy ezen rendszer alapköve, az a hypothesis, hogy a székelyek magyar király által Szent László kora után koronai birtokra Magyarország különböző vidékeiről telepített határőrök maradékai, hiteles oklevelek, tagadhatatlan történelmi adatok s jogtörténelmi tények bizonyosságával össze van törve, és így az arra épített egész rendszernek is össze

¹⁾ Hunfalvy, *A székelyek*. 47. l.

kell omlania. Itélje meg a tudományos világ, hogy helyesen járt-é el Hunfalvy, midőn a krónikáinkban már a XII. század elején a székelyek eredetéről följegyzett nemzeti hagyományt, — melyben hitem szerint több történelmi igazság nyer kifejezést, mint Hunfalvy minden okoskodásában és gyanitgatásában, — hiú koholmánynak, feneketlen mesének bélyegezte, s a magyar történelmi tudomány csarnokából mint dohos pókhálót ki akarta seperni? Itélje meg a közönség hogy a Hunfalvy és iskolája által a székelyek eredetéről, telepítvényes voltáról csalhatatlan igazság gyanánt hirdetett tan csakugyan oly tiszta, olyan meggyőző erejű igazság-é, hogy ezért az igazságért kénytelenek legyünk félre dobni, meg kelljen vetnünk és tagadnunk az ősidőkből firól fira örökölt s a nemzet közhitévé vált hagyományt?

Az én meggyőződéseem szerint, melyet adatokkal, oklevelekkel, jogtörténelmi tényekkel igazoltam, a magyar tudományosság a székelyek Hunfalvy által hirdetett eredetének kérdése fölött bizvást napirendre térhet. Az igazságnak döntő ereje van, az kivívja és föntartja magát, mert szilárd alapon, a történelmi tények bizonyosságán nyugszik; ellenben a legelmésebben kigondolt hypothesisek mulékony szívárvány gyanánt elenyésznek. *Opinionum commenta delect dies.*

A nagybecsű s meggyőző érvekkel gazdag mű, terjedelme miatt ezen eredeti jegyzőkönyvbe nem igtattatik be, de a legnagyobb lelkesedéstől áthatott tagok, felállva fejezték ki a jeles tudós iránt érzett mély tiszteletüket és hálás köszönetüket, — későbbi határozat tárgyává tartván fenn arról intézkedni, hogy a székelyek történelme hírneves irójának ezen örökbecsű szakmunkája mily alakban és módon jusson az azt méltán megillető nyilvánosságra.

11. Nagy Gyula, kir. erdőfelügyelő, szintén felolvasást tart ezen czím alatt: „A Székelyföld közigazdasági szerepéről és hivatásáról hazánkban, különös tekintettel az erdőszetre.“

A SZÉKELYFÖLD
KÖZGAZDASÁGI SZEREPÉRŐL ÉS HIVATÁSÁRÓL
HAZÁNKBAN,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ERDÉSZETRE.

(Írta Nagy Gyula, kir. erdőfelügyelő s felolvasa a „székely mivelődési és közgazdasági egyletnek“ Marosvásárhelytt, 1884-dik évi szeptemberhó 25-én tartott nagygyűlésében.

„Székelyföld“ alatt ezúttal hazánknak azon részét akarom érteni, mely az országot átölelő Kárpátok legkeletibb szögletében Maros-, Torda-, Udvarhely-, Csik- és Háromszék-megyék területén belől a Maros és Nyárád, a Kis- és Nagyküküllő, Homorod, Baróth, Olt és Feketeügy nevű fő- és mellékvölgyekben terül el és egy önmagában összefüggő egészet képez; és amelynek határai tehát: északról hazánknak Beszterczenaszód-vidéke, e hegyvölgyes és erdős vidék, aránylag csekély iparral és kereskedelmi hajlamokkal. Északnyugatról Kolozs- és Aranyostordamegyéknek Mezőség nevű, fában, kőben, iparban és kereskedelemben nem gazdag, de annál inkább földmivelő és állattenyésztő vidéke, átszelve középen e kettőt a m. kir. államvasutaknak Kocsárdtól Marosvásárhelyig nyuló szárnya, mely a fában és kőben szegény nagy magyar Alföldet teszi Nagyváradon, illetőleg Aradon át 280—320 kilometynyire elérhetővé a Székelyföld egyrészt nézve. Nyugatról s délről előbb Kisküküllőmegyének fában és kőben szegény, de bor, buza és kukoriczatermelésre s állattenyésztésre igen alkalmas vidéke, csekély iparral, csekély kereskedelmi hajlamokkal s a népmíveltségnek nem magas fokával. Azontúl Nagyküküllő és Brassómegyéknek völgyfában

gazdag hegyvölgyes vidékei, fejlettebb népműveltséggel, iparral és kereskedelmi hajlamokkal a városokban; mezőgazdaságra és állattenyésztésre irányult (határozott) szellemmel a falvakon. Vízben elég dús mind a kettő; kövekben előbbi hiányt szenved sok helyt.

Ez oldalon érinti még a Székelyföldet csaknem 100 kilométer hosszban a m. kir. államvasutak keleti vonalának Szegevárbrassó közötti része, mely 120 — 150 kilométerre hozza az ipar és népműveltség tekintetében még megettünk álló, de felette kedvező kereskedelmi viszonyok között fekvő Romániának fővárosát, Bukarestet; és ennek állapotban s mezőgazdasági terményekben dúsgazdag vidékét. Délkeletről és keletről ugyancsak Romániának a Galacznál Dunához siető Szereth nevű fővölgye, illetőleg annak Besztercze, Tatros, Ojtoz, Putna és Bodza stb. nevű mellékvölgyei határolják a Székelyföldet, — határt és mértéket nem ismert erdőirtás és legeltetés miatt sok helyt kopárrá vált nyulványaival a keleti Kárpátoknak, melyekben utóbbi időben gazdag források tárattak fel a petroleumnak és a melyeken át néhány óra alatt például akár Oknánál, akár pedig Bakaunál könnyen elérhetni a Székelyföldről a csernovitz-galaczi vasutvonalat s tehát a nagy Dunát és a Feketetengert is.

A volt Aranyosszékhez tartozó Székelyföldről, — Felvincz és Toroczkó környékétől — egészen eltekintek tehát ezúttal, mivel ezek helyrajzi viszonyaiknál fogva közgazdasági szempontból is egészen különálló kisebb részét képezik az u. n. Székelyföldnek és amelyeket közgazdasági szempontból főleg az erdészetre kiható különös tekintettel — tárgyalni csakis úgy lehetne, ha velök együtt felölelnők a Marosvölgynek Marosvásárhelyen alóli részét is legalább Nagyenyedig és az Aranyosnak Topánfalván felül még messze felnyúló fő- és mellékvölgyeit is. Ez azonban messze túlhaladná e rövidre szánt felolvasásnak keretét. Viszonzásul azonban nem mulaszt-hattam el közgazdasági szempontból a Székelyföldhöz számítani több olyan községet, mely a hajdani értelemben vett tulajdonképeni Székelyföldhöz nem tartoznék ugyan — de mert egy és ugyanazon fővölgyben fekszenek ezek is a többivel, ez okból hazánkra nézve közgazdasági szempontból is

többé-kevésbé ugyanazon szerepre voltak hivatva eddig is, és czélszerűnek mutatkozott többé-kevésbé ugyanazon feladatot és hivatást tűzni ki az alábbiak rendjén részökre jövőre nézve is. Igy pl. Szászáregent, Daroczt, Erkedet, Benét stb. lehetetlen volt oda nem számítanom. Az ily értelemben vett Székelyföld egész területe körülbelül 2.806,235 kat. hold vagyis mintegy 280.6 négyszög mértföld.

Fekszik az északi szélesség $45^{\circ} 30'$ és 47° s a keleti hosszúság 42° és $44^{\circ} 30'$ -e között. Az adriai tenger színe felett 300—2000 m-rel. Innen erednek a *Maros* és *Olt főfolyók*; továbbá a *Nyárad*, *Kis és Nagyküllő*, *Feketeügy*, *Homoród*, *Vargyas*, *Baróth*, *Kisbesztercze*, *Békás*, *Tatros*, *Veresviz*, *Ojtoz*, *Bodza* stb. nevű többé-kevésbé jelentékeny mellékfolyók és patakok.

Éghajlata kis részben szelíd és mérsékelt „bortermő éghajlat” — minő t. i. Marosvásárhely s részben Erdőszentgyörgy vidéke is. Nagobbára azonban hűvös és hirtelen változó, minő például Csík, Gyergyó, Udvarhely és a háromszéki felvidéké stb.

Talaja hegy, völgyek, kisebb-nagyobb fennsíkok és lapályok tömkelegéből áll, minők pl. a Nagybagyás, Hargita, Mezőhavas, Nagy Sándor, Közrész, Rika, Korobérc stb. hegyek; a Maros, Olt, Nyárad, Küllő, Homoród, Baróth, Kászon stb. völgyek; a gyergyói fennsík s a háromszéki fennlapály, melyek együttesen egyik legfelsőbb lépcsőzetét képezik a Kárpátok által átölelt hazának.

A talajtalkotó kőzetek sokféle ásványban és ásványvizekben gazdagok, minők pl. a kőszén Baróth és Szentgyörgy vidékén; a vaskő ugyancsak Baróth, — továbbá Oláhfalu, Kovászna, Soósmező stb. vidékén; rézkova Balánbányán; ezüst és ólomérc a Tölgyesben; kősó Parajdon; kénkő a torjai Büdösben; timsó és vasgálicz Baróth körül; ásványos vizek a borszéki, előpataki, tusnádi, korondi, kászoni, rákosi stb. fürdők és gyógyvizekben.

Növényzete sem áll hátrább sokféleség tekintetében más hasonló égvő és éghajlat alatt fekvő vidékek növényzetével szemben.

Van itt az erdei fák közül a tölgynek, fenyőnek többféle faja, van bükk és gyertyán, kóris, ákác, szil, nyír s a nyárfának, juharnak és fűznek számos faja fordul elő, követve a mogyoró, somgalagonya s borsikafenyő s több más szokásos cserjék által, a vadszőlőt sem feledve el. Csak a szelíd gesztenye az, ami aligba fordul elő honi fáink közül; illetőleg a borszőlő az, mely nem honos mindenütt a Székelyföldön. Gyümölcsfák közül legyen megemlítve az alma, szilva, körte, barack, dió, cseresznye, meggy és a többi szokásos fanem, azon megjegyzéssel azonban, hogy ezek közül is pl. a hideg iránt érzékenyebb barackfajok csakis a bortermelő szőlőtől lakott vidéken tenyésznek sikerrel.

Ezenkívül a mezőn, réten és a kertekben buza, rozs, árpa, zab, törökbuza, lencse, borsó, paszuly, köles, haritska, mák, kender, len, dohány, komló, lóher, káposzta, retek, hagyma, burgonya, repcze, répa stb. stb. és a rétnak s legelőnek, valamint a virágos kerteknek mérsékelt égövön szokásos lakói mind-mind előjönnek az elmaradhatlan dudvák seregétől is követve

Az állatország köréből legfőbb gondoskodásunk tárgyától — az embertől — elkezdve van emlős, házi és vadállat sok, talán még többféle is, mint amennyi kellene, ha t. i. ideértjük a brutális medvét, a vérengző farkast s néhol a kártékony kecskét is. A szárnyasok közül tyúk, liba, récze, pulyka, galamb, s díszképpen itt-ott még a páva és gyöngytyúk láthatók a ház körül. Sasok, ölyvek, holló, vércse, varju, csóka, szarka, seregély, rigó, gerle, süketfajd, nyirfajd, fogoly, fűrj, császármadár, vadkacsa, buvárrécze, gólya, gém, szalonka, veréb, pinty, sármány, fülemüle s több más dalos madár és a fecske több faja előjön, megfordul a vidéken, hol állandó lakos, hol átutazó, itt nyaraló vendég gyanánt.

A halak, hullók, rovarok s az állatország többi osztályai is többé-kevésbé képviselve vannak.

A természetadta ome sokféle közgazdasági tényezőkön kívül említést érdemelnek még általánosságban a következő mesterséges úton létrejött főbb tényezők is; u. m. van számos igen jó karban tartott állami és megyei közlekedési főút, pl. a Marosvölgyön fel Tölgyes és Csik felé; ennek folytatása

Csikszeredán, Tusnádon, Sepsiszentgyörgyön át Brassó-felé; Brassó felől Uzonon, Kézdivásárhelyen és Bereczken át az Ojtoz-felé, Kézdivásárhelyen, Csikszeredán, Székelyudvarhelyen, Sz.-Kereszturon át Segesvár, illetőleg Marosvásárhely-felé; ez utóbbiból Erdőszentgyörgynél, illetőleg Székelyudvarhelynél kiágazva Parajdon, illetőleg Oklándon és a Rikán át Gyergyó, illetőleg Homoród és Baróth-felé stb. stb. Van a körülményekhez és szükséglethez mért rendes kir. posta és távirdahálózat megfelelő számu állandó és ideiglenes állomásokkal, pl. Marosvásárhelytt, Szászrégenben, Gyergyószentmiklóson, Székelykereszturon, Székelyudvarhelyt, Csikszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyt, Bereczkben, Baróthon s nyáron át Bükszádon, Borszéken, Előpatakon stb. *Vasutja* azonban aránylag felette kevés van saját területén belől a fentti értelemben vett Székelyföldnek. A szélét azonban egyfelől nagy fontossággal és jelentőséggel bíró vasutvonal érinti jókora hosszúságban.

A m. királyi államvasutak keleti vonalának Kocsárdról kiinduló szárnyvonalán kívül ugyanis, mely a szóban forgó területet úgyszólván csak eléri Marosvásárhelynél és ott megszűnik; tekintetbe veendő a Székelyföldre nézve a Budapest-bukuresti vonalrésznek különösen Segesvár, Héjasfalva, Erked, Bene, Katza, Homorod, Alsórákos, Agostonfalva, Apáca, Földvár- és Brassó közötti része; és ezen államások, mint a melyek t. i. részint a szóban forgó terület, részint pedig annak határán és közelében könnyen elérhető helyen fekszenek.

Ezeken kívül az államkormány és az illető törvényhatóságok, s egyházi felekezetek részéről el van látva az országosan többé-kevésbé közös és egyforma szervezetnek megfelelő intézményekkel és az azokat működésben tartó közegekkel. *Öt törvényhatósági központtal*: (Marosvásárhely városé és Marostordamegyéé Marosvásárhelytt, Udvarhelymegyéé Székelyudvarhelytt, Háromszékme gyéé Sepsiszentgyörgyön és Csikmegyéé Csikszeredában); *négy kir. törvényszékkal és ügyészséggel*: (Marosvásárhelytt, Székelyudvarhelytt, Kézdivásárhelytt és Csikszeredában); *6 közjegyzővel*: (Marosvásárhelytt, Székelyudvarhelytt, Sepsiszentgyörgyön, Kézdi-

vásárhelytt, Csikszeredában és Szászrégenben); *egy királyi táblával és főügyességgel*: (Marosvásárhelytt); *4 kir. honvéd zászlóalj és egy kir. honvéd huszárezred parancsnoksággal*: (Marosvásárhelyen, Szászrégenben, Kézdivásárhelyen és Csikszeredában); továbbá *egy cs. kir. hadfogadó parancsnoksággal* (Marosvásárhelytt); *4 kir. állam építészeti hivattal*: (Marosvásárhelytt, Udvarhelytt, Sepsiszentgyörgyön és Csikszeredában); ugyanott és ugyan annyi *kir. adó- és kir. tanfelügyelősséggel*; egy, illetőleg *két kir. erdőfelügyelősséggel*, — a mennyiben t. i. a Székelyföldből Háromszékmege területe; a brassó királyi erdőfelügyelőség működési körébe tartozik. — *Egy állami méntelep parancsnoksággal*: (Sepsiszentgyörgyön); s végül az ezekhez és ezek alá tartozó hatóságok és intézmények mellőzésével legyenek megemlítve még legalább röviden a Székelyföldön *létező főbb tanintézetek*, is, mint a minők t. i. 2 ref. főtanoda (Marosvásárhelytt és Székelyudvarhelytt); 2 kath. főgymnasium (Csiksomlyon és Székelyudvarhelytt); állami főreáliskola (Székelyudvarhelytt); 1 kath., 1 ref., 1 unitárius és 1 lutheránus közép iskola (Kézdivásárhelytt, Sepsiszentgyörgyön, Székelykereszturon és Szászrégenben); 2 tanítóképezde (Székelykereszturon és Csiksomlyon); két gazdasági és földmívelési felső népiskola (Baróthon és Csikszeredában.)

Ezek lennének tehát röviden felsorolva és megérintve azon főbb tényezők, a melyek a Székelyföldön belől, részint a természettől nyujtva rendelkezésre állanak, részint pedig az ország összeségét képviselő állam, s az országot alkotó tényezők közt oly jelentékeny állást betöltő hitfelekezetek, hol egészen ingyen, hol pedig megfelelő viszont szolgálat fejében rendelkezésre bocsátanak az ott lakóknak oly czélból, hogy ezek mellett és ezek segélyével saját maguk, s óvéik fenntartásán kívül a haza és az emberiség közös jólétének előmozdítására működve *bizonyos közgazdasági szerepet* töltsenek be.

Ezeknek előrobocsátása után lássuk tehát, hogy *minő szerepe volt a közel multban és van a jelenben a Székelyföldnek hazánk közgazdasági életében.*

Vegyük rendre és lássuk tehát: miként sáfárkodott és sáfárkodik a Székelyföld:

I-szor az ásványországnak rábizott részével; tehát: a talajt alkotó kőzetekkel, ásványokkal, az ebből fakadó vizekkel; az ezekre ráboruló termő talajjal, földdel.

II-szor a növényországnak rábizott részével, tehát a mezőgazdaságnak, kertészetnek, rét és szőlőművelésnek, nádasoknak, s végül az erdészetnek tárgyát képező növényekkel.

III-szor az állatországnak reábizott részével; kezdve az okos embertől, le a szelid és vad emlősökön, s szárnyasokon át a halak, hüllők és rovarokig.

Az ásványország köréből következő főbb javakkal szerepelt a Székelyföld hazánk közigazgatási terén az utóbbi években, mint ezt t. i. a brassói és kolozsvári ipar- és kereskedelmi kamarák 1878—79., illetve 1881—2. évi hivatalos jelentéseikől kivehető u. m.:

1. *Kősóval*: a *parajdi és alsósófalvi* kir. sóbánya útján körülbelől 38—45 ezer metermázsával, 260—300 ezer forint értékben évenként.

E körül a munkabérek körülbelől 15 ezer forintot tesznek évenként és a munkások társládájának körülbelől 16—17 ezer frt pénze van ez időszertint.

2. *Barnaszénnel*: az erdővidéki (kőpeczi) bányából 178550 m. mázsával à 27 frt 48,208 frt 50 kr értékben évenként, 120—130 munkásnak adva kenyeret.

A dítróborszéki bányából 12962 m. mázsával, melyet a borszéki üveggyár használ fel.

Az ilyefalvi bányából 1500 m. mázsával évenként; továbbá még: a *sepsiszentgyörgyi sósmezei*, szárazajtai stb. bányákból több, kevesebb, de még igen is csekély mennyiséggel.

3. *Vaskővel*: a *bibarczfalvi és száldobosi bányákból* körülbelől 28,800 m. mázsával 7944 frt értékben évenként;

a bodvaji bányából 4050 m. mázsával 400 frt értékben; a *szentkereszt bányai és lövétei bányákból* 24.000 m. mázsával 4800 frt értékben.

4. *Vasöntvényekkel és más vasgyári cikkekkel* a *fülei hármorból* 1800 m. m. nyers vassal 9000 frt; 6000 m. mázsás öntött áruk 72.000 frt; 2570 m. m. kovács vassal és vas-eszközökkel 33422 frt; műhely és gépfelszerelési cikkekkel 25.000 frt. Foglalkoztat évenként 352 egyént.

A magyarhermányi vasgyárból: 744 m. m. nyers vassal 2231 frt; 602 m. m. öntött vasáruval 2010 frt; 447 m. m. kovácsvassal 4475 forint értékben. Foglalkoztat 26—30 egyént. Tárláda vagyona 5041 frt.

A nagybacsoni szerkovács műhelyből: ásók, kapák stb. évenként mintegy 8000 frt értékben belföldi és romániai fogyasztás céljából; 8 munkás dolgozik rendszeresen e körül.

A szentkeresztbányai vasgyárból: 4000 m. m. nyersvassal 8000 frt, 180 m. m. öntöttvasáru 18,000 frt, 400 m. m. kovácsvas 28,000 frt, 120 m. m. vaseszközök és szerekkel 2400 frt értékben belföldi és romániai fogyasztásra. Foglalkozik mintegy 105 személy. Tárláda vagyona 16,795 frt.

5. *Rézszel* a balánbányai rézbányából és rézkohóból 1135_{,12} m. mval 84185 frt értékben. Foglalkoztat 97—100 munkást. Tárláda vagyona: 26350 frt.

6. *Timsóval:* a bibarczfalvi timsóföld és vasgáliczbányából évenként körülbelül 500 m. mázsával 60 frt értékben. Foglalkoztat 2—3 egyént.

7. *Közönséges kővel és homokkal* utcza, járda és piac kövezés, építkezés, útépítés és karbantartás céljából a mezőséggel közvetlenül határos részek kivételével, úgyszólván mindenütt kimeríthetlen mennyiségben és kiválóan jó minőségben. Különösen kiemelendő pedig a Málnás melletti hamúszínű, a Rikán lehető sötétkék vulkanikás quarecz, a gyergyói márványszerű mészkő stb., melyek azonban idáig úgyszólván, csak is olaszok által dolgoztatnak fel, s csakis belföldi fogyasztás céljából.

8. *Fedőpalával, járda és házföld borításra való homokkö-
lemezekkel* pl az ozsdolai és a kászónujfalusi kőbányából, mely azonban idáig még nem nagy mennyiségben vétetett igénybe.

9. *Mészkővel és vízálló mészszel* a gyergyói mészhogyekből aránylag nem nagy mennyiségben.

10. *Márvánnyal* a ditrói bányából idáig még nem nagy mennyiségben.

11. *Agyaggal, kvarccsal, festékfölddel* stb. helyi feldolgozás céljából több helytt és több kevesebb mennyiségben, pl. Nagybaczonban, hol kitünő téгла és fődélcserép; Csikmadarason stb., hol hires cserépedények (fazakak, korsók stb.)

készíttetnek és a melyek házalás útján ben- és Romániában állandó elárusítás tárgyát képezik a székelyeknek különösen aratás után.

12. *Ásványvizekkel, gyógyfürdőkkel és pedig*: Marostordamegye területén a kolozsvári ipar- és kereskedelmi kamra jelentése szerint a szovátai, sóváradi, ákosfalvi, disznajói, magyarói, holtmarosi, oroszfalvi, görgénysóaknai, görgényoroszfalvi, görgényhodáki, kincsesi, balai, e.-szakáli, vécei, alsóidécsi, tompai, nyáradandrásfalvi, seprődi, m.-szentgyörgyi, sófalvi, nagyernyei, koronkai és sóspataki, *sóskutakból*, melyek közül a *szovátai, görg.-sóaknai és alsóidécsiek gyógyfürdővel* is összekötvék, valamint az *oláhtopiczai*, talán egyetlen *meleg-ásványvíz* forrása is a Székelyföldnek.

Udvarhelymegye területén a *parajdi* sósfürdőből, a *korondiból*, *Szejkéből*, *felsőrákosi*, *homorodi*, *kéruji* stb. borvíz kútból és *ásványosfürdőkből*.

Háromszékmege területén az *előpataki*, *málnási*, *bodoki*, *büdüsi*, *kovásznai*, *hatolykai*, *oroszfalvi*, *polyáni* és a többi borvizekből, illetőleg fürdőhelyekből.

Csikmege területén a *tusnádi*, *borszéki*, *zsögödi*, *kássonjakabfalvi*, *szépvizi* és a többi borvizekből és fürdőhelyekből. Mindezekből évenként összesen és átlagvéve körülbelül 2,840,000 palaczk ásványvíz hozatik forgalomba; rendes és állandó foglalkozást adván igen sokaknak, úgy a töltés, felszerelés, mint a szétfuvarozás és elárusítás által, s ezen kívül e helyeken évenként 7—8 ezerre megy az állandó *fürdő vendégek* összes száma; s körülbelül egymillió forintra becsülnetik a *brassói ipar- és kereskedelmi kamara* részéről az általuk létrehozott pénzforgalom nagysága évenként.

Részint e fenn érintett termelés folytán nyert egészen nyers és félig nyers ásványországi termékeknek, részint pedig a fenntemlített közlekedési eszközök és az ezeknek alapján kifejlett kereskedés útján behozott ilyenmü anyagoknak *további feldolgozása és értékesítése* által következő közgazdasági szerep irandó még a szóban forgó Székelyföld javára:

13. *Vaseszközök, u. m. eke és más mezőgazdasági gépek gyártása*, illetőleg azoknak beszerzése, elárusítása és jó karban tartása Marosvásárhelyt és a többi székelyföldi városokban.

Ilyenmő gépek ugyanis következő számmal voltak 1879. év végén elterjedve a Székelyföldön, — eltekintve t. i. a községes faekéktől és boronáktól, u. m. :

	Újszerkezetil vascke	Vas borona	Cséplőgép		Vetőgép	Szecska-vágó	Rosta
			kézi vagy lóval hajtott	gőzzel hajtott			
d a r a b							
Csíkmegyében . .	341	197	5	1	—	1212	911
Háromszékmegyében	5780	1021	77	19	7	49	130
Udvarhelymegyében	169	269	6	—	2	38	67
Marostordamegyében	763	167	43	8	9	41	137
Összesen	7053	1654	131	28	18	1340	1245

melyek közül azonban igen sok, — különösen pedig a gőzzel hajtott gépek, — csakis behozatal tárgyát képezik még mindig.

14. *Arany-, ezüstművesség és órásság* által aránylag felette kevés közgazdasági szerepet fejt ki a székelység. Ami történik e nemben, az is inkább csak a behozott kész áruk összeállításából, becseréléséből s javításából áll, úgy hogy pl. a marosvásárhelyi kir. fémjelző hivatalnál 1881. évben csak 1 kilo 567 gramm arany és 18 kilo 304 gramm ezüst, — 1882-ben pedig 1 kilo 812 gramm arany, 13 kilo 146 gramm ezüsből készült munka adatott be jelzés végett.

15. *Kovács, lakatos, késes, bádogos, rézműves és rézőntő* iparosság folytatása által; melyek közül azonban a kovács kivételével vajmi kevés dolgozik honi anyagból; sőt ez is a feldolgozandó vasnak egy részét kívülről behozott kész és félig kész áruk alakjában szerzik be. Szekerek és lovak vasalása, épületek felszerelése, s más gazdasági és ipari szükségletek fedezése által azonban a kovácsok és lakatosok jelentékeny közgazdasági hézagot pótolnak ma is; a rézművesek (üstgyártók) és bádogosok is addig, míg a szeszgyárak újabb és nagyszerűbb felszerelése, illetőleg a bádogtárgyak és cikkeknek fedezése külföldről behozott olcsóbb gyártmányok által

nem volt annyira könnyű és lehetséges, mint ma, nagyobb jelentőséggel bírtak; ma azonban a javítások, feldozások, illetőleg a behozott kész áruk eladása képezi főbb foglalkozásukat az itt-ott időnként előforduló bádogg fedelek és csatornák előállításán kívül.

16. *Az üvegyártás és üveggel való iparüzés és kereskedelem által.* Ezek közül az üvegyártás meglehetősen nagy mérvet öltött volt a múltban hazánknak délkeleti szögletében. Összesen 8 gyár létezett, ideértve t. i. Erdélynek egész délkeleti részét, u. m. Fogarasmegyében a porumbáki, kerzisorai és felsőárpási; *Háromszéken* a bárkányi (Zágon mellett), krásznai és bükszádi; *Csikmegyében* a borszéki; *Marostordamegyében* a görgényi. Tehát több mint fele, vagyis 5 üvegyár, ebből is a Székelyföldre esett. Sőt említést érdemel még az is, hogy korábban (1860-ig) Háromszéken Zalánpatakán és Csikmegyében a Veresvizen is (1870. évben) létezett, illetőleg keletkezett vala még 1–1 üvegsűr. Ezek közül azonban az első fahiány, utóbbi pedig felette rossz közlekedési viszonyai miatt végkép megszűnt; valamint a görgényi sem dolgozik ma. Sőt sajnós, a többiekre is, a bükszádit és borszékit kivéve, melyek közül előbbinek még van fája elég, utóbbi pedig köszénnel dolgozik és amelyeknek közlekedési útja sem annyira rossz, mint a minő a többiek közül majdnem mindeniknek — hasonló sors vár, úgy látszik.

A gyártás különben is kezdetleges módon, kedvezőtlen viszonyok között, hiányos szakértelemmel indult és foly ma is majdnem mindeniknél. Csak durva üveg állítatik elő; minek egyik oka különben még az is, hogy a finomabb üvegyártáshoz szükséges quarcz kellő mennyiségben nem igen lelhető fel a Székelyföldön; továbbá a Románia felé nagyobb mérvet öltött kivitel is, a tetemesen felemelt vámok miatt csökkent annyival is inkább, mivel ott ujabban a Prahova völgyében, közvetlenül a vasut mellett, kiváló állami kedvezmények és támogatások között egy új és jól berendezett üvegyár keletkezett. Az úgynevezett üvegesek alatt részint azon házaló falusi székelyeket értem, kik a fennérintett üvegyárból beszerzett táblaüvegekkel bevándorolnak községet község után, utcát utca után és „üveglablak” kiáltással

magukra vonni igyekezzenek a figyelmet. Ezeknek száma is jelentékeny. Habár kezd apadni, mivel a városi és néhol falusi üveges és porcellán boltok is el vannak árasztva olcsó s az övéknél sok tekintetben szebb és finomabb üvegárukkal részint a külföldről, részint a Királyhágón túli fejlettebb iparú honi üveggyárakból, kik aztán az ablaktáblák mellett egyéb üvegárukat is nagy mértékben tartanak s adnak el.

17. *Gyúanyag gyártása* által ásványi gyületekből. — Ilyent csak egyet tudunk felemlíteni, t. i. a gyufagyártásnál használt keverékét a phosphornak és kén s más vegyi alkotórészeknek, melyek a parajdi gyufagyárnál jönnek nagyobb mérvű alkalmazásba s amelyhez azonban a szükséges vegyi alkatrészeket külföldről kell beszerezni.

18. *Kőolajfinomítás által.* Erre nézve először a brassói kereskedelmi és iparkamara tesz említést 1879-ik évi jelentésében, mely szerint t. i. a csikgyimesi ilyenmű gyárt is fel-említi röviden a brassóiak mellett; a kolozsvári ipar- és kereskedelmi kamara pedig saját területén belül, mint e tekintetben szintén egyetlen és első iparvállalatot üdvözli 1881—82. évi jelentésében a marosvásárhelyi petroleumfinomító gyárt; — mindkettő azonban a nyers anyagot külföldről, jelesen pedig a tömösi és a gyesesi szoroson át Romániából hozza.

(E tekintetben tehát messze túlhaladja az egész Székelyföldnek összes iparát, csupán csak Brassó város egymagában, ahol t. i. már 1878—79. években 6 ilyen gyár létezett és amelyek 1878. évben 34000, 1879-ik évben pedig 45000 metermázsa nyers anyagot hoztak be és nyertek abból 20.100, illetőleg 24.000 I. és II. oszt. jóságú finomított petroleumot. Azóta is ez határozottan fokozódott, habár másfelől az amerikából Fiumén át bejövő mesés mennyiségű petroleum fenyegeti ezt is versenyével.)

Ezek után még csak a következőket említjük fel, u. m. a Székelyföld területén belül levő folyók és patakok vize legnagyobb részt malmok hajtására van felhasználva, és pedig úgy a lisztelő, mint a fűrész és kalló malmok hajtására, melyeknek száma vidékenként felette nagy. Így pl. a lisztelő malmok számát a brassói kamara saját területén belől körülbelül 1800-ra teszi, amiből bizonyára legalább is 900 a

fenti értelemben vett Székelyföldre esik. S ehhez hozzáadva még a Marostordamegye területén levő körülbelül 2—300-at, összesen több, mint ezerre tehető azoknak száma.

A víz által hajtott közönséges fűrészmalmok számáról is némi fogalmat szerezhethünk, ha tudjuk, hogy Csik- és Háromszékmegyékben körülbelül 430-ra megy azoknak száma.

Nagy szerepe van ezen kívül Székelyföldön és Székelyföldön kívül is sok irányban közgazdasági szempontból a Székelyföldön támadó vizeknek úgy is, mint fausztatásra, tutajozásra, kenderáztatásra, mosásra, fürdésre s több más elsőrendű ipari, közegészségügyi és élelmi célra felhasznált anyagnak is, annival is inkább, mert amint tudva van, úgyszólván mindenütt jó esése van és bőven van; továbbá üde, tiszta és friss szokott lenni az. — Hogy azonban a vizek felhasználása körül részint nem járunk el eléggé okosan, az tudvalevő dolog, amennyiben tudjuk ugyanis, hogy az oktalanul és minden szakértelem nélkül épített temérdek sok malomgát sok elkerülhető árviznek volt már nyilván kimutatható okozója; és sok üdvös fausztatási vállalatnak állja útját az; másfelől pedig felette pazarul is bánunk vízi erőnkkel; nem alkalmazunk kellően szerkesztett vízműveket s nem használjuk fel az abban rejlő rengeteg hajtó és szállító erőt a legtávolabbról sem.

Hátra van még ezek után magáról a feltalajról, a termő földrétegről is szólni, hogy aztán befejezhessük, azon közgazdasági szerepnek fejtegetését, melyet az ásványország körébe tartozó főbb tárgyak segélyével kifejt és betölt a Székelyföld. A *termőtalaajt*, vagyis azon földterületet, melyet a Székelyföld fenti értelemben elfoglal, részint *beépítették*, benépesítették a rajta lakó emberek, részint pedig felszántották; s mint *szántólöldet* használják mezőgazdasági célra; *avagy kertet, rétet, legelőt, erdőt, szőlőt* csináltak abból és néhol, mint *nádast* is használják azt.

A legujabb katonai térkép alapján körülbelül 507 kisebb, nagyobb helységeket lehet megszámlálni azon 2.806,235 k. holdnyi területen belől, melyről szólunk ezuttal.

Ezen helységek közül: 1 törvényhatósági joggal felruházott város (Marosvásárhely), 6 berendezett tanácsú város

(Székelyudvarhely, Szepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereczk, Csikszereda, Szászrégen); a kis és nagy községeknek száma tehát kerek szám 500. A házak száma 108211, miként azt a m. kir. országos statisztikai hivatal ellenörkődése mellett 1881-ik évben megjelent „Helység névtár“ alapján megállapíthatók. S 478,622 lélek lakja azt.

A fenn kitüntetett összes földterületből *művelés alá van véve* a legujabb kataszteri összeállítások szerint:

mint szántóföld	635210	k. hold	vagy	22. ₆ %
„ kert:	37197	„	„	1. ₃₃ „
„ rét:	431063	„	„	15. ₄₀ „
„ legelő:	306231	„	„	10. ₉₀ „
„ erdő:	1.286.422	„	„	45. ₀₀ „
„ szőlő:	4.541	„	„	0. ₁₆ „
„ nádas:	975	„	„	0. ₀₅ „
összesen: . .	2.701.629	k. hold		

marad tehát *művelésre nem használt terület* (házhelyek, patakok, utak, folyók, s más terméketlen területekre) 104.606 kat. hold vagy az összes területnek körülbelől 3.72%-a.

S mi célja van a terület eme művelés alá való vételeének? Egy újabb neme és módja a székelyföldi termelésnek, a Székelyföld által betölteni vágyott közgazdasági szereplésnek; t. i. a *növényország körébe tartozó termények létrehozása, haszonra fordítása.*

Lássuk tehát ennek nyomán hogy:

A növényország köréből minő javakkal szerepel a Székelyföld hazánk közgazdasági életében? — A kolozsvári, brassói ipar- és kereskedelmi kamarák fentti jelentései alapján megállapítható, hogy az egész Királyhágón inneni részben körülbelől 2.327,011 kat. hold terület van szántóföld gyanánt használva, miből évenként *mezőgazdasági növények termelésére használtatni szokott* körülbelől 1.648.151 k. hold, vagyis mintegy 71% az egésznek.

Ebből esik buza termelésre körülbelől	27%
Rozs termelésre	18 „
Árpa termelésre	3 „
Zab-tönköly stb.	12 „
Tengeri termelésre	40 „

És átlag véve termett az utóbbi években kat. holdan-
ként és évenként:

buza	6.66 m. m.	. . .	8 frt 50 kr átlag
rozs	6.23 „ „	. . .	6 „ 50 „ „
árpa	6.51 „ „	. . .	6 „ — „ „
zab-tönköly	5.06 „ „	. . .	5 „ 25 „ „
tengeri	7.10 „ „	. . .	5 „ 25 „ „

Ez adatokat Székelyföldünkre alkalmazván, hol tudva
levőleg általánosan 3 nyomásos gazdaság, kivételképen azon-
ban Csikban és más hegyesebb vidékeken a két nyomásos
gazdaság is divik eredményképen kapjuk, hogy az összes
635.210 hold szántóföldből bevettetik évenként körülbelől
450.000 k. hold.

Ebből esik:

buzára mondjuk csak	25 %	=	112.500 katasztralis h.
rozsrá „	hog 20 „	=	90.000 „ „
árpára „	5 „	=	22.500 „ „
zabra és } tönkölyre }	15 „	=	67.500 „ „
tengerire „	csak 35 „	=	157.500 „ „
összesen	100 %	=	450.000 katasztralis h.

s terem tehát buza	750.375 mm.	=	6.378.187 frt 50 kr ért.
rozs	560.700 mm.	=	3.644.550 frt — kr ért.
árpa	146.475 mm.	=	878.850 frt — kr ért.
zab, tönk.	341.550 mm.	=	1.793.137 frt 50 kr ért.
tengeri	1.118 250 mm.	=	5.870.812 frt 50 kr ért.

Összen: 2.917.350 mm. = 18.565.537 frt 50 kr ért.

Ezekhez hozzá tesszük még az ipar- és kereskedelmi
kamara következő megjegyzéseit:

Ha jó termés van, akkor is legfennebb csak saját szük-
ségletét képes fedezni az erdélyi gabonatermés. És ennek
okai nem annyira a kedvezőtlen természeti viszonyokban,
mint inkább a hanyag és hiányos földmivelésben rejlenek.
És e miatt rendesen behozatalra van szükség évről évre. —
Ennek csak Romániából jövő mennyiségét is évenként 241.536
m. mézsára becsüli a brassói kamara 1879. év végén; míg
a kolozsvári kamara 1882. év végén már ugyanezt 572.000
métermázsának találta 3.743.350 frt értékkel. Legtöbb volt

ebből a tengeri a szeszgyárak számára Továbbá megemlítjük, hogy a háromszéki buza és rozs kiválóan híres és felülmulja a brassói kamara jelentése szerint e nemben minden társait sulya és az őrlésben való szaporasága által. A székelyföldi tengeri általán véve apróbb szemű és kisebb fajta, s rövidebb idő alatt érik, mint az alantabb fekvő helyeken, miből aránylag legtöbb is terem az alantabb fekvő téreken és völgyekben. Fenn pl. Gyergyó felé már csak nem meg is szűnik, s mint ritkaság tűnik fel. — Köztudat tárgya továbbá, az évi gabona, hogy a Székelyföldön egyáltalában nincs arányosan eloszolva az évi termés.

Pl. Csikmegye, s talán Udvarhelymegyének egy része is nem képes évi gabona szükségletét a saját terméséből fedezni. Ezek tehát a nálunk bőségben lévő erdei termékek szállítása alkalmával az alantabb fekvő piacokról kénytelenek beszerezni azt.

Erre nézve érdekesebbnek találjuk azonban a közigazgatási Értesítőnek ép e hó 18-iki számából kiemelni a következő adatokat:

Háromszékmegyének szüksége van évenként saját létfenntartására 98,965 hl. buzára és 268,462 hl. rozsrá. — És hogy főlősleg termésre e megye nem számíthat soha. Csikmegyének kell 76061 hl. buza, 280,512 hl. rozs, évről évre hiánya van. — Marostordamegyének kell 115,321 hl. buza és 123,308 hl. rozs. Fölöslege van 120 000 hl. buza. Udvarhelymegyének kell 75,973 hl. buza és 75973 hl. rozs; fölöslege van mindkettőből 50—50 ezer hl.

A fenn kiténtetett gabona terményeken kívül különösen említést érdemelnek még a következő mezői és kerti termények u. m.: a *borsó* és *lencse*, mely egyenletesen, de aránylag felette kevés mennyiségben. A *paszuly*, mely szintén mindenütt, de különösen a Maros és Küküllő alsóbb vidékein termeltetik.

E három fő hüvelyes veteményből pl. egész Erdélyben 4556 holdon 26,848 mm. termett évenként, melyből Marostordamegyére esett 183 hold 1005 mm. A *haricska* és *mák*. Ez inkább a felvidékeken.

A *repcze*, mely inkább csak a Maros vidékén, s általán véve alantabb fekvő vidékeken.

A *burgonya* (pityoka), mely mindenütt, de leginkább a homokos és lazább talaju alvidékeken nemcsak nagy mennyiségben, de kitünő minőségben is termeltetik.

Ebből egész Erdélyben 32026 holdon 871,480 mm. termett éven át, miből Marostordamegyére 433 hold 6804 mm. esik.

Káposzta és *retek*, mely mindenütt, de leginkább az alantabb fekvő nedvdusabb vidékeken kitünő minőségben és nagy mennyiségben terem.

Hagyma, mely általán véve mindenütt, leginkább azonban románok által lakott vidékek közelében.

Ugorka, *saláta*, *kapor*, *virágkel*, *kelkáposzta*, *kalarábé*, *petrezselyem*, *paradicsom* stb. stb. főleg az intelligensebb földbirtokosoknak s városi polgároknak kertjeiből ma már nem hiányzanak a Székelyföldön sem; sőt *melegágyak* s virágban gazdag virágtáblák is láthatók rendszeren; a nép azonban még a zöldséggel nem igen törődik, némely szorgalmas gazdasszonyok és kertészek pedig szép és biztos jövedelmet csinálnak ebből is.

Len egész Erdélyben terem körülbelül 2352 holdon, 7046 mm. mag; 5875 mm. fonal.

Ebből Marostordamegyére 46 h. 96 mm. mag és 129 mm. fonal.

Kender egész Erdélyben 24014 holdon 76.348 mm mag és 87.322 mm. fonal. Ebből Marostordamegyére 1975 hold 14.738 mm. mag és 9970 mm. fonal esik.

Utóbbi időben mindkettő t. i. a len és kender termes felette hanyatlak. Pedig ezek valának azon növények, amelyek helyettesíték a Székelyföld sok vidékén a bortermő szőlő helyét. A kender általán véve alant iszapos helyeken; a len fenn a hegységek tövében nagyban termeltetett.

Utóbbi időben azonban, mivel a brassói, s általán véve az erdélyi iparezkek kivitele hanyatlott, s nem kell tehát annyi göngyölő durva kender vászon és a külföldi kötélgyárak nagyban, s olesón hoznak temérdek kötelet és spárgát, s a drága len helyett pedig pamutfonalat szőnek már a székely szőttesbe is és az angol, s más külföldi olesó vászon elnyomta honi nőinknek egykori büszkesége tárgyát, a honi

lenből készült asztal és fehérnemüket, ez okból hanyatlania is kellett mind a kettőnek.

Az okszerű len és kender termelés, kidolgozás és feldolgozás céljából alakult egyletek és intézetek, azonban sok üdvöset fognak tehetni bizonyára ez irányban.

Dohány termik Marostordamegyében körülbelül 270—300 kat. holdon 900—1000 mm.

Háromszék, s kis részben Udvarhelymegyében is összesen, mintegy 100—110 kat. holdon, mintegy 400 mm.

Az egész Erdélyben 470—550 holdban 1800—1900 mm. A holdankénti jövedelmet a Székelyföldre nézve körülbelül 40 frtra, összesen tehát mintegy 40.000—44.000 frtra lehet becsülni.

A kamarák jelentése szerint azonban általánvéve hanyatlík ezen termelési ág. A monopoliumban, illetve az önkényes olcsó beváltásban keresik az okot, a mely ellen t. i. szerintök nincs is forum a hová folyamodjanak, a magukat meg rövidítettnek érző felek.

A komló termelés, mely Héjasfálváról indult ki, még nem nagy tért hódított a Székelyföldön magának. Ujabban azonban látni többfelé szorgalmas kísérleteket. Így pl. Háromszékmegyében, Ilycfalván, Körispatakon stb. láttuk azt.

És ugy tudjuk, hogy a Maros és Küküllő völgyekben is foly a kísérlet ez iránt.*)

A kolozsvári ipar- és kereskedelmi kamara jelentése szerint több, mint 1000 frt évi jövedelmet is sikerült már ez által felmutatni holdanként; pl. Csekelakán, tehát ép a Maros völgyében.

Széna termelés. A fenn kitüntetett 431.063 k. holdnyi réten termett körülbelül 6 millió métermázsa, mely, 2—3. 5 forint átlagos árral számítva körülbelül 18 millió frt értéket képvisel az egész Székelyföldön.

Erre nézve a brassói ipar kamara jelentéséből érdekesnek tartom felemlíteni a következőket:

Daczára annak, hogy az összes területnek csaknem $\frac{3}{4}$ része fűtermelésre, (t. i. mint rét, legelő és erdei legelő)

*) Marostordamegyében Tófalva, Kisfalud, Havad és Körtefaja községekben mintegy 10 holdon termeltetik komló.

használtatik, a takarmány termés még sem elegendő a területünkön élő házi állatok teljes ellátására, úgy, hogy a fél Erdélyből körülbelül 900,000 drb juhnak télen át a szomszéd Romániába kell menni telelni.

Oka ennek nem csak az, hogy a tél itt aránylag igen hosszú, hanem főleg az is, hogy a rét művelés nálunk igen is alantos fokon áll. Ugy véli, hogy pl. lecsapolás, öntözés, tisztítás, kiegyengetés, védelem és kimélet útján legalább is még $\frac{1}{3}$ részszel többet lehetne termelni a mostaninál.

A többi takarmány növények közül említést érdemel még a *fekete borsó*, a *lóher*, *luczerna*, *takarmány-kukuricza*, *takarmány-répa*, melyek az újabb időben mindinkább és örvendetesebb mértékben terjednek, különös jó példával járnak elől — ebben a jelentés szerint is — a székelyföldi nagyobb földbirtokosok. Továbbá: *tök*, *burgonya*, *olajpogácsa*, *szeszgyári moslék*, *gabonaszalma szecskává vágva* és korpával, más izletesb eledellekkel élvezetesebbé téve stb. mind ismeretes dolog a Székelyföldön, habár még nem is tétetik meg e téren minden lehető és várható.

Szőlőművelés és bortermelés. A fenn kitüntetett 4531 k. holdnyi szőlőterületen az utóbbi felette rossz termő évek átlag adatai szerint à 1.6 hectoliter = 7.250 hlr fehér és igen kis részben vörösbor terem a Székelyföldön, melynek hivatalosan megállapított átlagára körülbelül 19—20 frtra tétetik hectoliterenként; vagyis összesen mintegy 141,375 forintra. — E mennyiség azonban a tulajdonképeni székelyföldi fogyasztást egyáltalában nem fedezi; sőt kevés is jut oda abból, amennyiben t. i. Háromszék- és Udvarhely- s Csikmegyék igen sok részében nem is annyira az itt számításba jövő Marosvásárhely és székelykeresztúrvidéki, mint inkább a Segesvár és Medgyes körüli borok kerülnek nagy mennyiségben. Sőt Romániából is részint bor, részint pedig borrá feldolgozandó szőlő alakjában is szokott bejönni az, különösen az almásmezői és soósmezői vámokon át.

Különben megjegyzendő az is, hogy úgy a brassói, mint a kolozsvári kamarák részéről is kitüntető elismerésben részesül többek között a marosvásárhelyvidéki bortermelés

is. Különösen a külföldi fajok megválasztása és meghonosítása s maga a bor kezelése körül is kifejtett hasznos és helyes tevékenység említetik fel némely kiválóbb és nagyobb szőlőbirtokos érdeméül e vidékről.

A *gyümölcsfatenyésztés és gyümölcstermelés* s az ezzel való kereskedés utóbbi években tetemesen kezd gyarapodni és szép jövővel biztatja Székelyföldünket is. Különösen a Maros és Küküllővölgyek sok kitűnő almát, körtét, dinnyét s barackot termesztenek, mely előbbiekből Budapestre s utóbbiakból Brassóba is kezd élénk kivitel keletkezni.

Szilva különösen Csikban és Udvarhely s Háromszék-megyék némely vidékein terem néha rengeteg mennyiségben, melynek egy része szekerenként s frissen széthordatik a szomszédos megyékben és városokban lekvarfőzésre (szilvaiz) leendő elárúsítás végett, a többi vagy kifőzetik otthon szilvorium gyanánt, vagy pedig aszalóba jön s mint aszalt gyümölcs kerül a brassói piacra; kár azonban, hogy egész kezdetleges az aszalás, t. i. füstben történik ez; emiatt ugyanis csak 7—8 frt adatik hectoliteriért, holott a kemenczében tisztán aszalt gyümölcs ára 10—11 frt.

Sok történik azonban a gyümölcstenyésztés terén, így különösen Marosvásárhely vidékén; jutalmak is osztattak és osztatnak ki az annyira hasznos és szép gyümölcstenyésztés emelése végett a néptanítók között e vidéken.

Lássuk azonban végül ezek után a székelyföldi *erdőknek és az ezen erdőből nyerhető fának közgazdasági szerepét is.*

Ezen erdőknek összes területe fenn előrebecsített kimutatásunk szerint körülbelül 1.286.422 kat. hold; vagyis csaknem felerésze (45 %) a szóban forgó Székelyföld azon részének, amely termelésre használtatik.

Hogy előre is némi érdeklődést kelthessünk ez ügy iránt és hogy előre is némi fogalmat nyujthassunk ez ügy nagy horderejéről és fontosságáról, előre bocsátjuk a következő adatokat a brassói ipar és kereskedelmi kamara 1878—79. évi jelentéséből, mely szerint t. i. az alább szintén közlendő fejtegetések után a 115. lapon ez foglaltatik:

„Eljutottunk volna tehát az erdélyi fakivitelt tárgyaló

kérdésnek tetőpontjára és átadjuk a szót erre nézve határ-
széli vámhivatalaink táblás kimutatásának.

Ezek szerint ugyanis a fakivitel volt éven át:

	1878. évben.	1879. évben.
a vöröstoronyi szorosnál	-- km.*)	3400 klgr.
Töröcsvárnál	— " "	16032 "
Tömösnél	3844 " "	1931757 "
Brassónál	— " "	1767558 "
Soósmezőnél	2548 " "	450100 "
Tölgyesnél (a Bisztricsorán tutajozva)	38189 " "	45513000 "
Gyimesnél	665 " "	288400 "
Uzvölgyön	28 " "	19400 "
Almásmezőnél (tutajok a Békáson)	17550 " "	155480000 "
összesen	62814 km.	205469647 klgr.

A behozatal:

a Vöröstoronymnál	3880 km.	69116 klgr.
Töröcsvárnál	— " "	3318 "
Tömösnél (tűzifa)	750 " "	6794 "
Gyimesnél	264 " "	52728 "
összesen	4894 km.	131956 "

Marad tehát kivitel 57920 km. 205337691 klgr.

Miután pedig 57,920 köbméter fának súlya körülbelül
annyi, mint 28.960.000 kilogramm (1 km. = 500 kilogramm)
e szerint a kivitel 1878. évtől 1879. évig *megkétszereződött*.
Pedig a közelebbi előző évekkkel szemben, már 1878. évben
is, 25—35 %-al emelkedett az. S 25 év előtt pedig a fabe-
hozatal Romániából nagyobb volt, mint a mi kivitelünk oda.“

A kolozsvári ipar- és kereskedelmi kamara pedig több-
ször idézett jelentésének már általános részében is (9. lap)
így ír e tárgyról:

„Kamarakerületünk *kereskedésének főbb ágaként említjük
fel a mind nagyobb arányokat öltő fakereskedést*, amely, miként
alább részletezzük, *épület- és hasznjában* már is szép fejlő-

*) 1878. év végéig tömör köbméter szerint szedetett a vám. Azóta
kilogramm szerint.

désnek indult. Sajnos, hogy a Maroson és Szamoson való szállításnak akadályai még mindig fennállanak. E kereskedés kiváló figyelmét érdemli a magyar kormányoknak, különösen mi a haszonfát illeti, annak hangszerfa, parquette, dongafa stb. alakjában külföldre irányul s míg benn sok munkásnak nyújt élelmet, eddig hasznot nem hajtott sok erdőséget is értékesít.“

De adjuk át azonban ismét előbbi kamarának a szót; mert valóban érdekes és élvezet, főleg reánk nézve, kik az erdőt s a Székelyföldet egyaránt szeretjük, — látni és hallani azt, hogy mások is, igen illetékesek is határozottan belátják és ki tudják számítani, hogy *minő nagy*, — *csaknem mérhetetlen*, — *közgazdasági kincs rejlik általánvéve is hazánk erdeiben*, — *de legfőképen pedig éppen a szóbanforgó székelyföldi erdőkben*, amelyek egyfelől a fátlan magyar Alföldet és a haladásnak indult, de az erdészeti ipar és kereskedelem tekintetében még tőlünk is messze elmaradt Romániának fővárosát összekötő *vasutra*, másfelől pedig a Dunatorlatához és a Feketetengerhez siető *Szereth völgyére* és a csernovicz-galaczi *vasutvonatra* támaszkodik, számos usztható vizeivel s könnyen járható fő- és mellékvölgyeivel.

„Ha Erdély az erdők tartománya“ — szól a brassói jelentés — „akkor annyival is inkább az a brassói kamarai kerület.

Ezen kerületben*) az erdőtalaj ugyanis 43 %-a az egész területnek; míg Erdély többi részeiben csak 34 %-a az.

Az 1,615,700 k. holdnyi erdőterületnek $\frac{5}{8}$ -át kemény, $\frac{3}{8}$ -dát puha fanemek foglalják el. A tölgyesek a síkságot és dombos vidékeket, — a bükk, gyertyán, juhar stb, az elő- és középhegységeket, a lucz- és jegenyefenyő a 2500—6000 mtr magas bérceken fordul elő elegyes s elegyetlen állabokban.

Ezen fenyőfanemek képezik ez időszertint szép fejlődésnek indult kiviteli fakereskedésünknek anyagát. Ezen kívül van erdei fenyőnk és ezzel rokonfajú más fenyőink, vörösfenyőnk (Lärche), fűz, nyír, hárs, köris, nyár, ákác s több más fanemünk. Ezekből is idáig nyeretett és használtott

*) T. i. Brassó-, Fogaras-, Szeben-, Nagytküllő-, Háromszék-, Csik- és Udvarhelymegyékben.

fel bizonyos rész műfának; sokat lehetne azonban még nyerni és felhasználni, ha nem állanánk t. i. a faipar terén annyira hátra. Körülöttünk erdőben és fában szegény síkságok fekszenek. Minő lendületet lehetne tehát adni itt a fát feldolgozó iparágaknak annyival is inkább, mivel fanemeink nem csak sokfélék, de felette kitűnőek is!

Igen nagy azonban az erdélyi ember pazarlása a felhasználást körül. Ép oly nagy erdőpusztítása is a fatermeléskor. Legelső helyen áll e tekintetben népfajaink között a román. Talán mivel aránylag kevesebb tulajdon erdőbirtoka van, a mit el kellene pusztítania, éppen ezért vágyik annyira az erdőirtás után.

Utána következik nyomban a *székely*, kinek erdőpusztító hajlamát bizonyára fokozza azon gondolat is, hogy nem csupán csak a saját erdejét pusztítja. A székely községek körül ugyanis rendszerint több szomszédközség közösen szokott bírni egész erdőrészt.

Jobbnak mutatkozik ennél — szól e jelentés — az erdőfelosztásnak azon helyes rendszere, mely a szászoknál van.

Minden községnek megvan a maga külön erdeje. Náluk rendszerint a községek tulajdonát képezik az erdők. Kivételképen azonban egyházi testületek és személyek s kórházak is bírnak néhol erdőt. Felosztott erdőt csakis a volt Kőhalom-székhez, most kőhalmi járáshoz tartozó községek közös erdőbirtoka, az ugynevezett „Freithum“, képez és egy városi s széki erdő a medgyesi határon. Egyes privat egyének tulajdonát képező erdő nem fordul elő a régi Szászföldön.

A hajdani Székelyföldön vannak kis és nagy nemesi erdőbirtokok is. Ezek faizási tehermentesek, mivel az ő volt (fél) jobbágyaik is részt vevének és részt vesznek a hajdan katonailag szervezett szabad székelyek tulajdonát képező erdők használatában. A hajdani úgynevezett erdélyi „magyar vidék“-en pedig sokféleképen van felosztva az erdő a volt földesurak és az ő volt jobbágyaik között. Gyakran előfordulnak ős idők óta kikülönytett uradalmi és ugyanilyen városi erdők, valamint olyan erdők is, melyek mint a fiskus vagyionához tartozók — az állam tulajdonát képezik.

Eltételezve az állami erdőktől, melyek saját kir. erdő-

tisztek által kezeltetnek, az erdővédelem és erdőápolás aránylag még a legjobb lábbon áll a szászoknál, amivel azonban még egyáltalában nem akar valami nagy dolgot állítani a jelentés.

1878 és 1879. években még nem jutott szakértő erdőtisztek kezelése alá az erdélyi erdők legnagyobb része. — Általánvéve még mindig és mindenütt uralkodik azokban az erdőhasználatnak azon módja és rendszere, mely szerint minden egyes faizást élvező egyedül és minden őrizet nélkül is beléphet az erdőkbe, kiválaszthatja s ledöntheti a kedveszerinti törzseket s elszállíthatja azokat a hihetetlen módon elhanyagolt erdei utakon át bármely irányban, legfennebb az időre s a használat mennyiségére nézve van némilog korlátozva.

Némely falukon szokás még az is, hogy a tűzifaképen ledöntött fatörzs csakis legalyasztatik és az ágaknak teljes mellözésével s azon módon vontattatik emberi vagy állati erővel haza az erdei, mezei és országutakon át a faluba, be egész az udvarra. A fának ily módon való szállítását azonban csakis a székelyek és románok között láthatni, a szászoknál nem, írja a jelentés. Némely vagyonosabb és jól kormányzott szász községnél ahozképest elég jó az erdőgazdaság. Csakhogy ők is kivétel nélkül szokták az erdőket. Ez az általánosan bevett erdélyi szokás. Ez alól csakis némely ugynevezett „tilalmas“, azaz gazdasági szempontból kimélet alá vett erdőrészek képeznek egyes kivételt.

Erdősítést ritkán lát az ember. Csakis egy-egy városnál jön elő az. Nagyobbára a szálaló gazdasági rendszer, vagyis jobban mondva, éppen semmi rendszer nem követtetik.

A fának könnyű kiszálíthatása lehetetlen a magas hegy-ségeekben a távolabb fekvő helyekről és völgyületekből. Ezt célzó szállítóeszközökről, mint aminők pl. az úgynevezett csúsztatók és usztató művek, vajmi keveset tudnak itt. Nem is fizetné ki talán a fának ára az eféle költséges beruházásokat és utánjárását.

A tűzifa árak ott, hol a városokban rendes favásár van (mely a heti vásárnak egy kiegészítő részét is szokta képezni) igen változnak a fekvés és az időviszonyok szerint. Egy ürköbméter szokásos méretű bükk tűzifa ára pl. 1 frt 60 kr,

3 frt 60 kr közt váltakozik. Épületfában természetesen sehol sincsen hiány, sőt legtöbb helyt fölösleg van abban. — Ezen körülmény oka aztán annak, hogy a székely és románok közt az alsóbb néposztály mind csak fából épít (lucz és jegenyefenyőből) és a kerítéseket vesszőből fonják, a szászokat sem véve ki e tekintetben.

A faipar és kereskedés körében a kamara területén 3 igen nevezetes jelenség tűnik fel és érdemel figyelmet, u. m.

a) a fatermelés és tutajozás a székely felvidéken, a Maroson, Bisztricsorán és Békáson; továbbá még az Uz vizén és a Nagyküküllőn is csekélyebb mértékben;

b) az állami faüzlet a szászsebesi és fogarasi állami erdőkben;

c) az erdélyi fának vasuttal való kivitelével kapcsolatos brassói nagy fapiacz.

1. A székely felvidéki fatermelés és tutajozás — Csíkmegyében a gyergyói járásból — két ellentétes irányban terjed ki. A Maros folyón s némileg a Nagyküküllőn is délnyugoti irányban, Erdélyen keresztül Magyarország felé úsztattatik a fa Lippára, Aradra, Szegedre stb. tutajokban, megrakva gerendákkal, deszkákkal, léczekkel s több efélékkel. A kiindulási pont Gyergyóban a Maros melletti Remetén van. Az erdők községi és nemesi birtokokat képeznek. A jegenye- és luczfenyőfa tőára köbmeterenként körülbelül 33—42 kr szokott lenni. A gyergyói lakosság felerésze fadöntésből, kivonattásból és az Alföldig való tutajozásból él. A tutajozásban néhány szász község is részt vesz Szászrégen környékéről. 2—4 millió forintra becsülik azon fa értékét, amit évenként Gyergyóból és a Maros völgyeiből Lippáig le szokott szállítatni. A vállalat többnyire szászrégeniek kezében van, kik társaságot képeznek e czélből.

A Bisztricsorán és Uz vizén ellenben Romániában (Moldován) a Bisztre és a Szereth folyók segélyével Galacz felé a Dunáig usztattatik a fa, honnan egyrésze annak a Fekete-tenger kikötőibe, nevezetesen Konstantinápolyba jut. Néha még 22 öles árboczfának való jegenyefenyők is szállítatnak le innen Galacz felé, amelyek közül már 100 drb aranyat is fizettek néha egy darabért. — 10—12 ezer tutaj is megy ez

nton le Gyergyóból s Csíkból körülbelül 1 millió frt értékben. A vállalkozók gyakran idegen románok és izraeliták, kik összeköttetésben állanak épúgy, mint a szélszrégeniek is, néhány odavaló módosabb székelyyel. Ezek intézik a favágóknak és vontatóknak adandó előlegüzletet és ők ügyelnek fel egyébképen is a munka menetére.

Az 1878. és 1879. év — különösen a Maroson — egyáltalában nem volt kedvező ezen tutajozásra nézve, nemcsak azért, mivel a fa is most már nehezebben kapható, lévén tudniillik igen sok erdőrészt és éppen a legközelebb fekvő helyekről kihasználva az előző években, hanem azért is, mert ezen alól a görgényi állami erdőkből is kezdetét vette már a nagyszerű faüzlet, ami mindenesetre felette nagy és nyomasztó versenyt okozott a gyergyói tutajozásra nézve.

Egyébiránt magában benn Csikmegyében is jelentékeny fafogyasztás létezik, lévén t. i. 125 fűrész-malom csak Gyergyóban s körülbelül a gyergyói Csíkban is, amelyek azonban csak időnként dolgoznak. Ott van továbbá még egy szeszgyár Csikkozmánson, egy üveghuta Borszéken és egy rézbánya és kohó Balánbányán. És mégis Csikmegyében körülbelül 38% az évi fatermésnek kihasználatlanul marad az erdőben, részint a nehéz kiszállítás miatt, részben pedig mint hulladék és ágfá.

A kihasználni szokott 62%-ból körülbelül 40%-ra teszik a lakosság saját belfogyasztását. Kivitelre jut tehát az erdők termésének csak 22%-a. Az ág, galy és gyökérfa használatlanul hagyatik hátra.

2. *Háromszékmegyében* daczára annak, hogy egyébként fában itt is ép oly nagy a bőség, egészen mások a viszonyok. Nincs tutajozásra használható folyó. A lakosság sem adta magát csupán csak az erdőkből való megélhetésre. Nagyobbára igen jó szántóföldjei vannak. Gazdasági állapota fejlettebb, előrehaladottabb már. Nagyobb mérvű fafogyasztó iparvállalatok vannak kebelében, u. m. 12 szeszgyár Kézdivásárhelytt és 12 a megyében szertesztét; 5 sörfűzde; 3 üvegyár (Bükszádon, Bérkenyben és Krasznán); 160—200 fűrészmalom, melyek közül Zágonra 50; Papoleczra és Kovásznára 20—20, Bereczkre 15; Gelencsére 14 esik. (Ezek 20—80 frtot szoktak

évenként fizetni a községeknek a felhasználandó fáért). Háromszék megyéből már inkább *Brassó felé veszi*, mint Csikból, útját a mindezen sok fűrészmalomból kikerülő fagyártmány, mint a deszka, lécz, zsindely, gerenda stb. minden más fagyártmány is. Háromszék megyének erdővidéki tölgyesei igen jó kelendősegre találtak vasuti ászokfa és francia dongaszállítás céljából. Főleg a tölgyesek termése teljes kihasználásra jut Háromszéken, mivel a megye látja el felette gondatlanul űzött sarjerdőgazdasága útján cserkéreggel is a brassói és sok más bőrgyárakat. A bükkfatermésnek azonban jókora része kihasználatlanul marad Háromszéken is.

3. Ide sorozandó *Brassó megye* is, Brassó városával együtt, mint amely központját képezi mindazon fakivitelnék, amely az erdőben dúsz Csik- és Háromszék megyéből kikerül és amely nem vizen, hanem tengelyen (most már vasuton) Románia felé igyekszik. Régebben is ment ki kisebb mennyiségben erdélyi deszka, lécz stb. a tömösi szoroson Romániába (sőt csekélyebb mérvben az ojtói és vöröstoronyi szoroson is). Ma azonban (1879-ik végén) nagyra nőtt a fakivitel; és növekedőben volt 1878. és 1879. években. Ez években ugyanis ama sok építkezés, mely Románia mai királyának sinajai nyaralója körül fogantatba vétetett, — igen keresetté tette az erdélyi metszett árukat (fűrészelt faanyagokat). — Ehez járult még a román vasutak ploiest-predeali részére beszerzendőnek mutatkozott tölgyes vasuti ászokfa szükséglet és a boroshordókhöz való dongafában felmerült kereslet. Ezenkívül még az 1878.- és 1879-ik években kivitt számos gazdasági szeker és eszköz alakjában is igen sok faanyag ment ki Romániába.

A brassói fapiaczen magára az odavaló faszükségletre nézve idők óta első szerepet játsza a Székelyföldről oda fuvarozott fűrészelt faanyag, mivel olcsóbb és jobb volt mindig, mint a közelebb fekvő tulajdon erdőkből nyert hasonló áruk, melyek t. i. román erdei munkásoknak kevésbé gyakorlott kezéből kerültek ki.

A megyében levő 126 ezer hold erdőnek, csaknem egyharmada Brassó város tulajdonát képezi. És csak most lát utána a fenyvesek őrtekésítésének, a melyek hosszú idők óta felhalmazódtak és azon helyzetbe vannak, hogy rendszeres erdő-

gazdasági üzemterv szerint kezelve évenként 60 ezer köbméter faszükségletet fedezzenek. A város lehetségessé tette — hangzik a jelentés — egy fűrészmalomnak (műfűrésznek) keletkezését, melynek számára elvállalta a faanyag szállítását saját erdeiből.

Brassóban a faárak következők: I. osztályu tölgy épület és műfának tő-ára 6—7 frt, II. osztályunak 4 frt, III. osztályunak 3 frt tömör köbmeterenként. Négyélűre kifaragott tölgyfának ára a brassói piacon 21 frt 60 kr tömör köbmeterenként. Kerítéshez való 3 m hosszú oszlopok köbmeterre 6 frt.

Bükk és más *műfa* 2 frt 50 krajczártól 3 frtig, tömör köbmeterenként.

Bükk tűzifa a városban legjobb minőségű 2 frt, selejtes minőségű 1 forint 50 kr, dorongfa 1 frt, tölgy áterdőlési faanyag: 1 frt 75 kr ürköbmeterenként. Galyfából 1 szekér (körülbelül 1 ürkmtr.) az erdőben 35 tő. Ezen megyében csak Apácán és Szászmagyaróson van némi tölgyfa. Erdővidék látja el azzal, valamint vasuti talpfával és épületi stb. fával) a brassói piacot.

*Bükk tüzi- és eszközf*a a hétfalusi erdőkből (kihasítatlan városi erdők), továbbá Bodola, Nyén, Rozsnyó, Töröcsvár, Zernest községekből, sőt Romániából is jön a határszéli erdőkből. *Jegenyefenyőfa* Háromszék és Csikmegyékből, s Zernestről is jön, (valamint épületfa és fűrészelt faanyag is.)

A brassói piacra kerülő fának azon része, mely befogyasztásra használtatik, és a mit körülbelül az összes behozatalnak felére becsülnek az otllétező számos iparüzletekben talál alkalmazást, mint a minők pl. az asztalosok műhelyei; 2 parquette gyár, melyek egészen vagy legalább részben gőzzel hajtának; valamint több még nagyobb műhelyek, gázgyár, petroleum finomító-gyárak, műmalmok stb.; továbbá a közel 30 ezer lelket számláló város lakóinak több kényelommal berendezett lakásaiban, az irodákban, hivatalokban. Brassó ugyanis 160.000 ürköbméter kemény és mintegy 4000 ürköbméter puha tűzifát használ fel évenként. Ebből 40.000 ürköbméter — a jelentés szavai szerint — városi termelés, 44.000 a hétfalusi urbéres erdőkből való, amelyeknek felosztása a város

és az ő volt alattvalói között még mindig nem történt meg; a többi 80.000 ürköbmeter pedig más körülfekvő helységekből és falukból való behozatalképen. Ezek — mint tudva van — szintén tekintélyes és módos községek és sok fát használnak fel maguk is, névszerint a nagyban üzött tégláégetésre, pl Prázmáron, Keresztyénfalván, Hőltövényben stb., mint a honnan láttatik el messze vidékekig a téglá és fedőcserép szükséglet.

A brassói piacra hetenként legalább is 30 szekeren (à 2 ürköbmeter) érkező épületfának és fűrészelt faanyagának, másik felerésze Romániába való kivitelre kerül. Ez éven át körülbelől 1600 ürköbmeter tesz ki. A kivitel kifizeti magát. Átlagos ár ugyanis a brassói piacon ürköbmeterként 10—11 frt, Bukarestben pedig 48 frankot = 20 frt lehet érte kapni.

És itt következik a fenn előre bocsátott határszéli vámhivatali adatok sorozata, a melyeknek ismétlését mellőzzük azonban és folytatjuk ott, hol *Udvarhely- és Nagyküküllőmegyekre* tér át a jelentés, mint a mely erdők t. i. a Nagyküküllő folyását követve, mindketten a Hargita hegylánc leejtőjén fekszenek és a fakereskedésnek egy bizonyos csoportját képezik.

4. *Udvarhelymegyében* nagyobb mérvű fafogyasztás azon 60 fűrészmalomban történik, a melyeknek termékei Segesvár és Medgyes felé egész Nagyszebenig jutnak el. Valamint 8 szeszgyárban és egy sörfőzdében; továbbá: a budapesti Reiter József tulajdonát képező parajdi gyufagyárban is, melynek részére az u. n. „Székavas“-ból *) évenként 600—800 ölfá usztatandó szerződés értelmében a Szovápatatakon, valamint még 1000—1200 drb 2° 6'' hosszú, 10''—12'' vastag fűrésztönk is; és a melyekért fizet 7 frt 50 krt ölenként; illetőleg: 35 — 50 krt darabonként a tönkök vastagsága szeriut.

Feltehető, hogy Udvarhelymegye fenyveseinek terméséből körülbelől 55% kiválogatás utján értékesíttetik. A többi rész azonban ott marad részint leváogatlanul, részint, mint hulladékfa, mivel tüzre való bükk, tölgy és gyertyánfajok is van e nélkül is elég. Sőt Lővéte, Oroszhegy, Zete'aka és Homorodalmás körül a bükkösök hozamának körülbelől 20% - a

*) A régi marosszéki birtokosság havasa.

kihasználatlanul hagyatik a nagy távolság, a kiszállításnak utjában álló nehézségek és csekély faárak miatt.

Különös ismertető jele a székelyek, s többé, kevésbbé a fogarasi oláhok, sőt néha a szászok tulajdonát képező erdőknek is főleg ott, hol távolabb és hegyek között fekszenek az erdők, hogy azok tele vannak mindig hátrahagyott hulladékkal és magasan hagyott tuskókkal, a melyek megnehezitik a szállítást az erdőben; az újra erdősülésnek akadályul szolgálnak; alkalmat adnak arra, hogy a pusztító szű rovarok elterjedjenek; s az erdőségek veszélyét tetemesen növelik.

5. *Nagyküküllőmegye* képezi tulajdonképeni tölgyes vidékét e kamarai kerületnek, a melyhez csatlakoznak azután ezen értékes fafaj tekintetében Udvarhelymegye és Háromszék megyének délnyugoti beerdősült szélei az n. n. Erdővidék.

Midőn a vasut ezelőtt 15—20 évvel a Maros- és Körös-völgyön át behatolt Erdélybe, a vállalkozók csak egész hada előzte meg azt, kik azután jártak, hogy hol kaphatnának tölgyfa erdőket. Itt lették fel azokat, t. i. említett vidékén a Nagy-küküllő-völgynek; továbbá az Olt felső vidékének azon részén alól, hol ez előbbi déli folyását hirtelen északivá változtatja, hogy aztán Alsórákosnál áttörje Erdély közép hegyességét egy helyt.

Az alsórákosi vasuti állomás közelében állítá fel tölgy fűrészáruk gyártására berendezett műfűrészét Sepper; e nagy építkezési vállalkozó, miután megvette t. i. a vidék nagy tölgy erdeit, erdélyi ember által csodálva hallott nagy váltatai számára.*)

*) E fűrész 1870. évben állapítottatott Sepper által és 1876. évben átment „Stein & Gusztin,” illetőleg a „Clement & Cöm.” Metzből való francia cég kezébe. 1877. évig 4 tiszt és 24 munkás dolgozott. Azután allandóan 60, átlag véve 1 frt 10 kr napi keresményt. A fát Sepper is marosvásárhelyi kereskedelmi- és hitelbank tulajdonát képező alsórákosi (Béréz nevű) erdőből vette 85000 frt átlaggal. Az öt követő cégek ugyan ott az alsórákosi uradalomhoz tartozott erdőkből vettek meg 40 ezer dr. törzset 3 frttal törzsenként. (Ezenkívül a vidéken mindenfelől szedtek össze fát kisebb-nagyobb mennyiségben.) A készített áruk akkoriban Budapestre, s kis részben Bécsbe, Brassóba és Szebenbe jutottak; később azonban Franciaországba, Belgiumba, Elsass, Lotharingiába küldettek, az ászokfák kivételével. A készáru értéke 1877. évig 23—24 frt volt köbmeterenként. Azután felment 40—50 frtra is a finomabb áruknak értéke (Ma már nem áll a fűrészmű N. Gy.)

Az egész vonalat fel, egész Háromszékig elárasztották az idegenek és összevásárolták a tölgyeseket francia (rövid) dongák és vasuthoz szükséges ászokfák s más műfák céljából, úgy hogy az ilyen erdővel biró községek, magán birtokosok és egyházi testületek, nagy pénzbevételekhez jutottak ez által akkoriban. A szászok és székelyek között néhol iskolák épültek s templomok állítottak helyre ebből. Azonban már 1878.- és 1879. évben érezhető volt az Udvarhely, Segesvár, Kőhalom és erdővidéki tölgyesek kimerülése.

Néhol e tölgyesek eladására igen is meg volt a készség; és az árak megállapítása körül is gyakran elővigyázatlanul jártak el az illetők. Némely dongakereskedő által vasuton Galaczig, s onnan a Dunán és tengeren át hajókkal is szállítottat innen a donga Franciaországba, Marseilleig.

Azon fenyőfát, fűrészelt faanyagot, a mire Kőhalom, Segesvár, Medgyes stb. vidékein szükség van az épületek és faedények előállíthatása céljából, bőven viszik a székelyek Udvarhelymegye felső vidékeiről részint tengelyen, részint pedig tutajképen is a Nagyküküllőn leusztatva.

Tüzifa a bükkösökből és tölgyesekből bőven kitelik. És az ára is ennek türethető.

És itt a jelentésnek N.-Szeben s Fogarasmegyéről szóló részét átugorva, mely ránk székelyekre csak annyiban érdekes, hogy említetik abban az is, miszerint Nagyszebenbe néha a Marosról is szállítanak tengelyen Szászsebesen át épülethez való tutajfát; továbbá, hogy a zsindey szükséglet legnagyobb része N.-Szeben körül is Medgyesen át a Székelyföldről szokott fedeztetni; s végül, hogy egy ízben kísérlet tétetett volt Héjasfalváról vasuton át tüzifát is szállítani 4—600 ölet: ölenként 11 frt 80 krért Nagyszebenbe, ami azonban nem fizette ki magát; áttérünk e jelentésnek az *erdei mellék használatokról szóló befejező részére is*; erdei mellék használat alatt nálunk a következő erdei haszon élvezeteket kell érteni u. m.

1. *Az erdők legeltetését*, ami általános szabály és csak ritkán történik ez alól némi kivétel.

Megszokás különböztetni a hegységi erdei legelők között a magasban fekvő tetőket (az u. n. havasi legelőket); és az oldalokon levő tisztásokon s a fák között elterülő legelőket.

Előbbieket — a közvetlenül azok körül fekvő havasi erdőkkel együtt rendszerint, csak juhokkal szokták legeltetni. Erdőt s legalább egy csapást is le a völgyig szokás azonban ezekkel is adni, mivel az esztenákat is erdők közelében vagy épen abba sokkal jobb építeni; továbbá a nyári nagy hőség idején a legelő nyáj is némi védelemben részesül ez uton; illetőleg az itatás is szükségessé teszi ezt.

A szarvasmarhák és a lovak rendszerint csak az alább fekvő helyeken legelnek.

Ezen területek is azonban, ha a nyár után lehajtatnak róluk ezen állatok, szintén a juhoknak engedtetnek át, a melyek tudvalevőleg még tudnak a szarvasmarha után legelni, de amazok a juhok után nem.

Tej- és sajtgazdaság, mely a szarvasmarhák tejét használná fel és tenné értékesebbé, ami havasi legelőinken még egyáltalában nincs. Ilyenmü jelentékeny sajt-szükségletünket külföldről fedezzük.

2. *A tölgy és luczfenyő kéreghántását, (cserkéreg termelését.)*

Ez főképen Háromszékmegye északnyugoti részén továbbá: Udvarhely és Nagyküküllőmegyében gyakoroltatik, s a termék — néhány év óta emelkedő áron — Brassóban, Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelytt, Udvarhelytt, Segesvárt, Medgyesen, Nagyszebenben, Fogarasban stb. adatik el a timároknak és börgyárosoknak.

Szó sincs róla, hogy ami cserhántó gazdaságunk ok-szerűen gyakoroltatnék, — írja a jelentés. — Legfőbb hiba követtetik el egyebek közt pl. az által, hogy az erdőben frissen hántott, nedvdús kéreg az eső ellen egyáltalában nem védelmeztetik, s azután is otthon s a városba való beszállításkor is hátrányos kezelésben részesül, s ezáltal elveszti sokszor teljesen, vagy legalább is igen nagymértékben értékét addig, míg a vevő kezébe kerül, nem kis hátrányára ugy ennek, mint az eladónak is.

A cserkéregnek kedvezményben részesülő vasuti szállítása némelyeket nálunk is rá vett volt, hogy bizonyos mennyiségű cserkéregget küldjenek Németországba is. Ez azonban nem fizette ki magát. A kéreg árak különben 2 frt 50—4 frt közt ingadoznak metermázsánként a jóság szerint.

3. *Hamúzsír főzést.* 1850. év óta nagymértékben gyakoroltatott ezen kamara területén az erdőkbe heverő hulladék és széldöntötte fákból a hamúzsír főzés is. A vállalkozók és beszedők főhelyei Vargyas, Sepsiszentgyörgy, Zágon, Kézdivásárhely, Erdőszentgyörgy és Székelykeresztur valának. Évenként 2000 bécsi mázsa is gyártatott volt; minek mázsája 12—13 frt vala. Idők folytán azonban mind inkább szűnik ez iparág üzése, mivel a Némethonból vámentesen behozott és olcsón adott hasonczélú ásványhamú mindinkább elnyomta azt. 1878. és 1879. években azonban még meglehetősen mennyiség jutott úgy a brassói, mint az udvarhelyi piacra is mind a fehér (bűkk), valamint a kékes (házi) hamúzsírból is. És Bécsbe küldetett. Előbbinek ára 20—21 frt; utóbbié 16—17 frt volt metermázsánként.

4. *A gyanta szedést (fenyőszurok.)* Ez Csikmégyéből sok, Háromszékmegyéből is meglehetősen mennyiségben gyűjtetik a jegenyé és luczfenyőfákról, s kereskedők által összedve, Bécsbe adatik el.

5. *Makkolatást.* Néhány év óta nem igen termik a makk. Ha termik, sertés hizlalásra szorgalmasan felhasználatik.

6. *A bűkkfagomba vagyis a taplószedést.* Taplókereskedők (Hesshaimer F. L. et A. Brassoban) megrendelésére sokat gyűjtenek. Némi előkészítés (megpotyolás) és a fölösleges részek eltávolítása után Németországba küldetik az, hajók izkábálásánál (a repedések betömésére) leendő használat céljából. 1878. és 1879-ik években 200—300 mmázsa is gyűlt. Ujabban azonban mindinkább elnyomatik e kivitel Oroszország s más országokból nyerhető olcsóbb anyagok szállítása által.

„Nem feledkezhetünk meg végül“ — végzi a jelentés — a sok erdei bogyóról sem, melyeknek gyűjtésével és városba hordásával asszonyok és gyermekek hónapokon át hasznosan foglalkoznak. Különösen kedvelt az erdőből nyert izletes számóca, miből néha 20—24 krt is kapnak. A málnáért pedig 16—20 krt literenként.“

Igy szól az egyébként is sok tekintetben érdekes és igen sok tanulságosat tartalmazó terjedelmes jelentés az erdészetről, s nevezetesen pedig éppen és csaknem kizárólagosan a székelyföldi erdők közgazdasági szerepéről. Sok tanulságos és

hasznos tudnivaló van a kolozsvári kamarának többször idézett jelentésében is „*marosi tutajkereskedés*“ czimén a székelyföldi erdők szerepére vonatkozólag feljegyezve, miből csak azt említjük meg, hogy az Alföldre való kivitel és versenyzés ott a felsőmagyarországi fával, mind több-több nehézséggel jár. Ez okból tehát itt is — jelesen Görgény- és Szászrégen vidékéről is mindinkább keletre irányul a figyelem.

A vasutnak Szászrégenig való kiépítésétől sokat remélnék a fakereskedők, mivel a szállítás e nélkül igen sokba kerül. Pl. Szászrégentől Marosvásárhelyig egy vagon teher 47 frt, innen Predeálig 42 frt.

Az erdészettel kapcsolatos többi iparágakról is megemlékezvén röviden, tudnunk kell, hogy pl. a *bodnár és kádár* mesterség is eléggé szokásos a Székelyföldön, habár a kolozsvári iparkamara — sajnálattal ugyan — de ennek hanyatlásáról kénytelen emlékezni meg. Puhá fából csebreket, kupékat stb. különösen Háromszéken, Herejben és Zabolán gyártanak. Kemény fából pedig hordókat, vedreket stb. Marosvásárhelytt, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelytt. Kivitel is van és lehetne ebből több is.

Asztalosipar a városokban különösen dívik és virágzik. Ládák s más egyszerűbb butorokban nagy kivitel lehetne Románia felé ebből is, amint hogy van is az pl. Brassóból már évek óta.

Parquett-gyár s a juharfát mohón fogyasztó *kulacs-gyár* — tudnunkkal — nincs a Székelyföldön. *Esztergályos, kerekes* azonban van elég.

Ezek után III-or az állattenyésztésünk és az azzal folytatott ipar és kereskedelem állapotáról is kellene még bővebben s részletesen szólnunk. — Ezt azonban mellőzzük ez uttal, mivel bizonyára igen sok más általán ismert dolgot kellene elősorolnunk; és már is hosszúra terjedt felolvasásunkat tennők még hosszabbá az által.

Legfennebb csak azt említjük meg, hogy *szarvasmarhatenyésztésünk* hizlálás s tehát kiviteli kereskedelem szempontjából az alsóbb vidékeken minden bizonynyal jelesebb és keresettebb. A felvidék ellenben jó tejelő fajokat mutathatna fel kellő gond és istálózttatás mellett. *Lovaink* között a fel-

vidéki kitartó, élénk és tanulékony faj játszik nagyobb szerepet úgy benn, mint a keleti kivitelben is.

Állandó juhállományunk nem annyira jelentékeny, mint azon nagy mennyiségű vándorló juhállomány, amelyet részint Románia alatt fekvő téerein, részint pedig nálunk szoktak az erdőkön és havasokon legeltetni, hol itt, hol Romániában otthonos juhászok. Mióta a határzár szigorúbb lett azonban a keleti marhavész miatti óvakodás czimén, ezeknek nagy része kezd tőlünk elmaradni. A fagygyú, gyapju és bőripar is felette sokat hanyatlott aztán amiatt nálunk is.

Sertéseink ujabban jobb fajokkal kezdenek gazdagodni,— ámbár a felvidék ennek nem igen látszik kedvezni.

Szeszgyáraink vannak gabonatermésünkhöz képest talán fölösleges számmal is. Különösen Kézdivásárhely város tűnik ki e tekintetben, hol néha 12—15 szeszgyár is működik egyszerre. Van ezenkívül még vagy 30 is a Székelyföldön, melyek közül azonban a mindeniken túltevő és leghatalmasabb üzletben állott marosvásárhelyi előbb Baruch, később részvénytársasági gyár közelebbről leégett s talán még ma is romjaiban fekszik.

Hagyjuk azonban mindezt és térjünk át felolvasásunk tulajdonképeni végcéljára, feladatára. Feleljünk t. i. azon kérdésre is, hogy *minő hivatása van tehát közgazdasági szempontból jövőre a Székelyföldnek hazánkban?*

Részünkről úgy tekintjük e kérdést, mintha azt mondanók: itt van előttünk a fenn leirt viszonyok között a Székelyföld, melynek *egész területe* — mint látók — 2.806.235 kat. hold. Lakik rajta összesen 478.622 lélek, 106.211 házban. Az egész területből szántóképen használandó 635.210 hold

kert	"	"	37,194	"
rét	"	"	431.063	"
legelő	"	"	306.231	"
erdő	"	"	1.286.422	"
szőlő	"	"	4.531	"
nádas	"	"	975 hold,	

mint előbb láttuk ezt is.

Hallottuk továbbá azt is, hogy minő szerepe volt és van hazánk közgazdasági életében e Székelyföldnek. — A

fennforgó közgazdasági viszonyok és tényezők tárgyalattak; tessék tehát ezekből kiindulva, — kijelölni a további hivatást.

Eljárásunk a következő lenne.

Miután alkalmunk volt megismerni a fentiekből, hogy különösen két tér az, hol a Székelyföldnek természet által adott viszonyainál fogva kulminálnia kellene a közgazdaság terén, t. i. hogy a fának és az ásványország több tárgyának nyerése és haszonra fordítása lenne az, hol a Székelyföldnek az őt megillető helyet valóban el kellene foglalnia és amelyet emberül meg is kellene állnia, ez okból ha ránk bíznák, felosztanók, csoportosítanók mindenekelőtt erdőgazdasági szempontból a rendelkezésre álló területet és kijelölnök minden egyes ilyen közgazdasági kerület számára a jövőre nézve követendő főbb elveket, és azon lennének, hogy e főbb elvek úton és útfélen folytonosan hirdettetvén, valósággá is váljanak azok a Székelyföldön valaha.

Az e czélból alkalmazandó osztó vonalak lehetőleg természetes határvonalak lennének — önként érhetőleg, — a mennyiben t. i. különösen a faipar és kereskedelem, de sőt az ásványország körében felmerülő aránylag nehéz és nagy tömegben is kevés értéket képviselő tárgyaival folytatni szokott ipar és kereskedelem is rendszerint megtartja és követi ezen határvonalakat; azaz a vizek folyását, a fővölgyek menetét. Így pl. tagadhatatlan tény, hogy még általános közgazdasági szempontból is méltán képezhetnénk Marosvásárhely vidékétől fel Szászrégenig, ide értvén Szászrégent és a Nyárad völgyét is, egyetlen (I.) közgazdasági kerületet vagy csoportot; valamint Szászrégentől fel Oláhtopliczáig is egy II-kat, oda értvén t. i. a görgényi völgyet is; mivel ezen kerületekben a közgazdasági élet irányára beható természetes és mesterséges tényezők többé kevésbé ugyanazok, vagy legalább is igen hasonlók egymáshoz.

III. Lehetne pl. *Gyergyó vidéke* a tölgyesi szorossal.

IV. Lehetne *Erdőszentgyörgy és vidéke*, tehát a Kisküküllő völgye, ameddig csak a Székelyföldön folyik e folyó.

V. *Székelykeresztur és vidéke*, tehát a Nagyküküllő völgynek Segesváron felüli része egy darabig, vagyis Héjasfalvától fel Sz.-Kereszturig és annak közvetlen hátteréig, ide értvén

Erked, Muzsna stb. községeket és a Fejérnyiko s Gagypatak völgyeit. Szóval, a székelyföldi Nagyküküllő völgynek „még bort is termő“ része.

VI. *Székelyudvarhely és vidéke*, vagyis a Nagyküküllő völgyének legfelsőbb része.

VII. *A Homoród völgye*.

VIII. *Baróth vidéke*, vagyis az egykor úgynevezett „Erdővidék.“

IX. *Sepsiszentgyörgy vidéke*, vagyis az Oltnak háromszéki völgye, Bükszádtól le Aldobolyig s Eresztevénytől Bodoláig.

X. *Kézdivásárhely vidéke*, vagyis a Feketeügynek és Kássonvizének völgyei, ide értve tehát Csikmegyének Kásson nevű részeit is.

XI. *Csikszereda vidéke*, vagyis az Olt völgyének legfelső része, Csikszentdomokostól le egészen Tusnádig, ide értvén a gyimesi szorost, vagyis a Tatros völgyét is.

Ezen közigazdasági kerületek mindegyikére nézve, — községről községre menve, — kikerestük és megállapítottuk a következő tudni való legfőbb adatokat, u. m. egész területét, a rajta levő községek és házak s lelkek számát; a művelés alá vett területekből a szántó föld, kert, rét, legelő, erdő, szőlő és nádasképen művelt területek nagyságait, továbbá azt, hogy mennyi esik a különböző művelési ágakhoz tartozó területekből 1—1 főre holdakban és a reá eső összes területnek $\%$ -ában. S végül azt is, hogy körülbelül hány hold erdő szükséges belfogyasztásra, ha pl. 5 k. holdat veszünk fel egy-egy ház számára; s ehhez képest tehát van-e elegendő erdő, avagy hiány mutatkozik e tekintetben.

Az eredmény táblázatosan összeállítva és graficailag is feltüntetve a következő: (lásd melléklet I, táblája alatt).

Mindezekből látható, hogy pl. az *I-ső* (marosvásárhelyi) kerületben aránylag legtöbb szántó föld esik egy főre, vagy ha úgy akarnók kifejezni, egy-egy házra (családra). Egy főre esik ugyanis itt összesen 2.61 hold terület. Ebből a szántó föld 1.350 hold; vagyis az egy főre eső területnek $51\frac{1}{5}\%$ -a szántó föld. Azután a rét (14%) s csak ennek utána jön az erdő ($10.\frac{1}{8}\%$ -al).

Azonban az is látható a táblázatból, hogy a házak s tehát a lakosok nagy száma miatt több mint 77 ezer kat.

hold erdőhiány van e kerületben. És hogy aránylag az egész Székelyföldön ezen kerületben van legtöbb szőlőterület. Azaz 0.033 kat. hold esik itt egy főre ebből; holott átlagvéve csakis 0.01 holdnak kellene esnie. Továbbá láthatjuk azt is, hogy aránylag legnépesebb ez a vidék, amennyiben t. i. itt csak 2.₆₁ kat. hold terület jut egy főre az egész területből, holott a főátlag szerint 5.₈₆ kath. holdnak kellene jutnia.

Mindebből tisztán következik, hogy különösen szántóföld és rétművelés, szőlőművelés és az ezekből s ezek segélyével nyerhető terményekkel való iparüzés és kereskedés legyen különös feladata e vidéknek, nem hagyván figyelmen kívül különösen a kumló- és dohányművelést, valamint a nádasokból nyerhető terményeknek lehető legnagyobb mérvű haszonra fordítását is; tehát pl. az e vidéken néhol már úgysis létező gyékényfonást is ápolni kellene.

Ami a mezőgazdaság útján nyerhető fölösleget illeti, annak értékesítésére igen kedvező háttérül szolgál e vidékre nézve a II. és III. számú (szászrégeni és gyergyói) kerület. Minél több élelmi szert — főleg búzát — kellene tehát itt termelni s liszté őrlése végett malmokát is állítani fel. S mint ilyent értékesíteni a Marosvölgyön fölfelé. Czukorgyár és keményítőgyárak is helyökön lennének.

A II. és III. számú kerületekben ugyanis az erdők lépnek fel uralkodó mérvben. A *szászrégeni* (II.) kerületben ugyanis átlag véve 6.₈₄ kat. hold erdő jut egy lélekre; míg ellenben szántóföld csak 0.₉₇₃ kat. hold. Vagyis előbbiből az egy főre eső területnek 66 % -a; utóbbiból pedig csak 9.₄ %. Mezőgazdaságra, mint főfoglalkozási célra, gondolni sem lehet ilyen helyt tehát. E helyett ugyanis még inkább lehetne talán az állattenyésztésre, amennyiben t. i. még a rét is nagyobb százalékot (10 %) mutat fel itt, mint a szántóföld.

Épen ilyen formán áll a viszony a III. (gyergyói) kerületben is, hol az egy főre eső területből 50.₉ % erdő; 19 % rét s csak 12.₅ % szántóföld.

Ezen kerületekben óvakodnunk kell továbbá még attól is, hogy oly iparágak és életmódok meghonosítására törekedjünk, amely aránylag sok emberi erőt, számos kezét igényel, mert a feltüntetett számok egyebek mellett azt is mutatják,

hogy az egész Székelyföldön aránylag itt van legkevesebb lélek. Átlag véve ugyanis kellene 5.₈₃ kat. hold területnek jutni egy lélekre. És jut e helyett 10.₃₆, illetőleg 11.₆₀ kat. hold e két kerületben; oly sok t. i. a terület holdjainak száma és oly kevés ahhoz képest a lakosok száma itt.

Ami lakosság van tehát, az mindenekelőtt és felett jó, szorgalmas, ügyes és megbízható erdei munkás s rétművelő, továbbá az ezekkel kapcsolatos iparágakban jártas munkás osztályú képezendő ki. Tehát pl. tutajossá; fűrészüzeti munkássá; okszerű tehenészethez, sajtkészítéshez stb. értő munkássá. Gyergyóban azonban e mellett még a borszéki fürdőben rejlő természetes kincs s annak érdekében az ottani üvegyár is különös gondoskodás tárgyát kell, hogy képezze. Míg a szászrégeni kerületben az időnként megjelenő legfelsőbb udvari élet kedvessé, kényelmessé s ezáltal minél megszokottabbá és óhajtottabbá tételére is jó lesz folytonosan kiváló gondot fordítani. Ami a mezőgazdaság és ipar körébe tartozó szükségletek fedezését illeti: mindkét kerület forduljon e tekintetben az alanta fekvő I. számú (marosvásárhelyi) kerülethez s esetleg ezen túl Aranyostorda- és Kolozs megye marosvidéki részéhez.

IV. Az erdőszentgyörgyi közigazdasági kerületben az erdő- és mezőgazdasági érdekek egymást meglehetősen kiegyenlítik. Jut ugyanis egy főre szántóföld 1.₁₄ kat. hold, vagyis 26 %; erdő pedig 1.₄₅ hold, vagyis 33%. És a szőlő itt is 0.₀₂ katasztárlis holddal, vagyis az átlagos 0.₀₁ holdnál többel szerepel.

E vidéknek nézetünk szerint lehető legbelterjesebb mező és erdőgazdaságot kellene folytatnia s e mellett a már úgyis létező házi iparágak körül különösen a fonást és a szövést lehetőleg felkarolni, ápolni. Ami fölösleg mutatkoznék mezőgazdasági termékekben az alantibb vidékeken, abból mindenekelőtt a felsőbb vidéki szükséglet lenne fedezendő. Fölösleges gabona helyett azonban főleg a lencse, borsó, paszuly, továbbá a kendertermelés lenne különösen tekintetbe veendő, melyek közül az előbbiekből Kisküküllő megyének románok által lakott vidékeire jelentékeny kivitelre is lehetne számolni. — Ha fölösleges fa is termének e kerületben, abból minde-

nekelőtt a parajdi gyufagyár lehető könnyű és biztos fennállása lenne biztosítandó. S ha mégis maradna többlet, ezt is lehetőleg feldolgozva, eszközök, szerszámok, butorok s műfa alakjában kellene a Kisküküllő mentén Dicsőszentmárton felé e fában már is egészen szegénynyé vált vidékre szállítani. A belterjes mező- és erdőgazdaság s iparüzéshez szükséges kellékek ugyanis mind meg vannak e vidéken. Alant termékeny jó talaj; fenn kitünő és könnyen hozzáférhető erdőtalaj. Mindkettőből aránylag épen elegendő. S ráadásul mindezekre okos, értelmes, ügyes lakosság bőviben. Csak 4₄ kat. hold terület esik ugyanis átlag véve egy főre. Tehát az egész Székelyföldre arányítva, túlnépesnek mutatkozik ezen kerület. Egy szövőgyárt és faeszközök (villa, gereblye, lapát, kapas és kaszanyél, keréktalp, szekérrúd, tengely stb.) gyártásával egybekötött *mintagazdaságot* valóban érdemes lenne itt, még részvények útján is berendezni, felállítani; mire nézve az erdőszentgyörgyi rombadülő uradalmak közül talán válogatni is lehetne jutányosan egy alkalmas jószágot.

V. *Székelykeresztur vidékén* Marosvásárhely után aránylag legtöbb a lakosság. — Csak 3₆ kat. hold terület jut egy főre. Körülbelül ugyanazt ajánlhatjuk, mint az I-ső kerületnek, — azon különbséggel csakis, hogy itt kevesebb lévén aránylag a szőlő, mint amott, ahelyett itt különösen a sok reményre jogosító *komlótermelést* kellene igen felkarolni s e mellett a kendertermelés és az azt feldolgozó háziipart ápolni. Erdőben itt is hiány mutatkozik körülbelül 10 ezer hold. Ezt Udvarhelynek ép a kerület felett fekvő erdőben fölséggel bíró vidéke lesz hivatva fedezni, minek fejében azonban az — ugylátszik — legfennebb csakis bor tekintetében ha fog valaha e kerületre szorulni; mert

VI. *Székelyudvarhely vidéke* egyébként csaknem egészen azonos viszonyokat tüntet fel, mint Erdőszentgyörgy vidékéről láttuk, csak hogy itt a bortermő szőlő és a buzatermő föld százaléka helyett az erdő és a rét gyarapodott. Székelykeresztur és Segesvár felé gyakorlandó fakereskedésre kellene tehát mindenenk előtt gondolni. És pedig mindig lehető legbelterjesebben és értékesebben feldolgozott fenyőfaárakra kell törekedni; egyfelől azért, mert ott fenyőfa nincs; másfelől pedig

azért, mert a belterjes feldolgozásra aránylag elegendő lakosa van e vidéknek.

A *Szejke*- és — Kisküküllővölgyben előbb nem érintett — *korondi fürdő*, valamint az alább tárgyalandó homorodvölgyi kerülethez tartozó kies *homorodi fürdő* is szintén nagy közgazdasági és közegészségügyi jelentőséggel fog bírni jövőre is e vidékekre nézve, főleg ha összefüggő terv szerint vállvetve karoltatnak fel azok, amire törekedni kellene az illető érdekeknek kölcsönös kiegyeztetése által. — Hüvelyes vetemények, kender és lentermelés s ezeknek háziipar útján, — avagy itt már gyárilag is leendő feldolgozása szintén megemlítendő ezen kerületre nézve.

VII. *Homorod vidéke* Né pessége aránylag véve ép olyan, mint az egész Székelyföldé átlag véve. T. i. egy főre jut 5.₈₅ kat. hold terület. A főátlaghoz képest azonban túlságosan sok rétje és legelője van. (23.₃ %, illetőleg: 18.₃ % szemben 15.₄ %-al, illetőleg 10.₈ %-al.) Ha valahol helyén lenne tehát az okszerű tehenészet és sajtgyártás meghonosítását megkísérleni, e vidék lenne az alább tárgyalandó Csikmegye után főleg leginkább hivatva arra. Sőt tekintve azt, hogy itt a klíma felől a bival tenyésztése is lehetséges lenne, ez okból ez talán még annál is előnyösebb és kiadóbb vidék lenne erre nézve.

Gabona fölöslege, ha találna is lenni, nem igen van hová vinnie, mert az egész székelyföldi felvidék vízvásztó vonal által van elválasztva tőle, s különben sem igen lesz szükség pl. Székelyudvarhely vidékén sok bevitelre. Lefelé pedig Kőhalom és az Olt-völgynek gabonát dúsan termő Fogaras vidéke van.

Tartózkodni kellene tehát e vidéken fölösleges kalászos növényeket termesztetni a szántóföldekben. Ezek helyett inkább a hüvelyes veteményt, kendert, lent, burgonyát és komlót lehet ajánlani.

Ezenkívül főleg a vaskőbányák és gyárak ügye lenne itt mielőbb és hathatósan felkarolandó. És pedig úgy vélem, hogy a következő (Baróth vidéki) kerületben levő vaskő telepek és vasgyárak ügyét és az e völgy fejében levő lövétei s szentkereszti ugyanily bányák és gyárakat együttesen kel-

lene felölelni, felkarolni; még pedig: szoros kapcsolatba hozva ezt a Baróthvidékén előforduló kőszén telepekkel is.

Multhatatlanul szükséges lenne pl. a vasut mellett valahol Alsórákoson avagy épen Baróth és Köpecz táján a vasut közelében egy központi vaskohót- és gyárat állítani fel a mai szakkövetelményeknek teljesen megfelelő kellékekkel. Es ide összpontosítani mindkét kerületből, s esetleg a még odább fekvő háromszéki kerületből is az összes vaskő nyérésnek gyárilag leendő feldolgozását és értékesítését. Így járva el, teljes lehetetlen és hihetetlen, hogy ki ne fizetné az magát hazánkknak ezen minden vas ipartól félrefekvő délkeleti szögletében és épen itt a határszélen, a vasiparban még szintén nem sokra haladott Románia küszöbén. Hisz itt van vaskő és fűtő anyagfában és kőszénben elég.

Mindennek szállítása a központba hegyekről lefelé, tehát könnyűszerrel történnék; van élénk kereskedelmet közvetítő vasut; nagy kereskedelmi város (Brassó) a közelben. Csak két dolog kellene még tehát: szakértelem és pénztőke. Előbbivel álljanak elé bányászatot tanult és tanuló székelyek honfitársaink. Utóbbit társulás és szervezkedés útján könnyű lesz aztán — úgy hiszem — találni.

VIII. *Baróth vidéke.* Szántóföldje aránylag kevesebb van a székelyföldi csekély átlagnál is. 20.₅% esik egy főre, holott 22.₅% az átlag.

Erdő azonban körülbelől ép annyival több van a különben is magas átlagnál; 48% erdő esik ugyanis itt egy főre a 45.₇% székelyföldi átlaggal szemben.

Az ásványország körébe tartozó hasznos anyagoknak, felkutatásán és értékesítésén kívül, mint a minők pl. a vastermelés, tímso nyérés, cserép vetés és égetés stb.; főleg kiviteli fakereskedésre irányuljon tehát itt a közigazdaság terén vállvetve kifejtendő tevékenység. Sok tölgyfát tehát a délre és délnyugotra hajló szelidebb hajlású előhegyekre s lejtőkire. Hátrább juhart és kőrist, e gazdagon fizetett kiviteli hasznos fanemeket, kell elegyíteni ehhez és a bükkösök közé is, s legfennt az épület- és műfának való fenyők képezzék gondoskodásuk kiváló tárgyát. Messze menő feldolgozó ipart is teremteni itt csak akkor lehetne, ha egyebek mellett a lakos-

ság számaránya is fokoztatnék pl. a szomszédos sepsiszentgyörgyi és homorodi kerületekből. Az egész területből ugyanis 6.₂₈ k. hold esik egy főre; vagyis: mintegy 26 hold egy-egy családra, házra. Ennyinek kellene tehát minden családnak emberül megfelelnie. S e mellett a bányászat, kohászat és cserépvetés stb. érdekeit is támogatni. Sok lenne tehát; ugy annyira, miként kérdés tárgya fog lehetni bizonyára az is az illető szakkörökben egykor, hogy: valjon a vaskötermelésen, nyersvas gyártáson, cserépvetésen és égetésen, illetve az épület-, mű- és szerszámfának erdei (durva) feldolgozásán, s vasúthoz való szállításán kívül lehet-e, kell-e itt továbbra is fokozni a közgazdasági működést? És nem leend-e hasznosabb valamely más, népesebb vidékre tenni át az itt termelt nyers és félig nyers anyagoknak tevébbi gyári feldolgozását is.

IX. *Sepsiszentgyörgyi közgazdasági kerület* a székelyföld átlag adatokhoz képest aránylag kissé túl népes, (csak 5.₃₃ hold terület esik egy főre 5.₈₆ k. hold főátlaggal szemben.) Szántóföldben is némi fölöslege mutatkozik. (Közel 26% esik abból egy főre 22.₅% főátlaggal szemben); s végül: erdőben bővelkedik nagymértékben, (53% esik itt egy főre a különben is magas 45.₇% székelyföldi főátlaggal szemben.) Sajátosságos azonban, hogy azért még sem igen bővelkednek — tudvalevőleg — igen nagyon e vidéken különösen a szép, ocsó és jó tüzi s épületi fában.

Ennek oka azonban abban rejlik, hogy az erdőknek egy igen nagy része a lakott vidékektől távol, vizválasztó hegyen tul, a Bodza-völgyében fekszik.

A különben is virágzó mezőgazdaságon kívül tehát *ipar-üzés és a fölösleges erdei termékek feldolgozása s kivitele legyen itt a főgond*. Különösen a malom-ipar fejlesztése; talán még egy cukor- és keményítő-gyár felállítása is helyén levő lenne itten. Az alább tárgyalandó kézdivásárhelyi, de legfőképen azonban a csikmegyei közgazdasági kerületnek szántóföldben, s tehát gabona termesztés is, jelentékeny hiánya mutatkozik.

A lisztnek tehát főleg Csik felől biztos kelete lesz e kerületben mindig. A cukor- és keményítő-gyár felállítását pedig az erre szükséges nyers anyagoknak (cukor-répa, bur-

gonya, buza) könnyű termelhetésén kívül Brassónak közelsége, s Háromszék- és Csikmegyéknek is e tekintetben állandó, biztos fogyasztása eléggé indokolja, ugyhiszem. — A bodzavölgyi fölösleges tűzifa készletnek e gyárak érdekében leendő nagyban való kiszállítása is inkább kifizetné talán akkor magát. Az Ilyefalva és Sepsiszentgyörgy körül létező barnaszénbányák sorsa is javulna ezáltal.

A Bodza-völgyben hanyatló üveggyári ipart újból fel kellene éleszteni, s a Bükkszádit el nem ejteni semmi szín alatt; már csak a bodoki, előpataki és kászoni borvizeknek alkalmas palaczkokkal való jutányos elláthatása végett is.

Ezenkívül minél több és jobb cserkérget kellene különösen a délnek hajló szelid hajlásu, jobb talajú előhegyeken termelni. A sepsiszentgyörgyi és brassói timárók és bőrgyárosok igen nagy hasznát vennék ennek; s a kisebb erdők birtokosai is, mint a minők pl. az egyházak, legjobban így tudnák biztosan jövedelmezővé tenni erdeiket.

Az előpataki és málnási fürdők, s bodoki borviz összhangzatos emelését említenem sem kellene talán. Megjegyzendőnek vélem azonban, hogy az alábbi két közgazdasági kerületbe eső tusnádi és torjai bűdösifürdők ügyével is szoros összeköttetésbe, érdek közösségbe kellene hozni ezeket. E nélkül ugyanis egymást fogják még sok ideig rontani.

X. *A kézdívásárhelyi közgazdasági kerület.* Ha tekintetbe vesszük a feltüntetett adatokat, megtaláljuk, hogy 6₃₉ k. hold terület jut itt egy főre; több, mint 27 k. hold egy családra. Az egész Székelyföldhöz viszonyítva tehát túl népesnek egyáltalában nem mondható e vidék. De ha tekintetbe vesszük azt, hogy az összes területből csak 19% szántóföld, s 9% csak a rétnék és 3.3% az okszerint legelőnek tekinthető területek nagysága; míg ellenben 62% feltétlenül erdőtalajt képez, és ha tekintetbe vesszük azt is, hogy e nép minden áron, csak mezőgazdaságból és állattenyésztésből akar megélni; ez esetben értjük meg csak is a túl népeség feletti panaszt és a kivándorlási hajlamnak azon feletto nagy mértékét, mely főleg e vidékeken észlelhető és a mely ugyszólván legtöbb okot szolgáltatott idáig a székelyek kivándorlás czimén felmerült országos „jaj“-okra.

Ide járul továbbá még az is, hogy a mult idők kedvezőbb viszonyai között, a midőn t. i. a vasut nem hozta volt még oly közel a nyugoti iparnak czikkeit, e vidékhez és az a vidéken túlfekvő Romániához, hatalmas lendületet nyert volt az iparos és kereskedői hajlam e vidéken. És e körülmény még inkább elvonta az erdő terület arányához mértén szükséges munkaerőt, figyelmet és érzéket az okszerű erdőgazdaságtól, valamint az ennek kapcsán üzhető okszerű és helyes ipartól és kereskedelemtől; a városokban szeszgyáros, csizmadia, mészáros, timár, kalapos stb. akart és akar lenni minden ember; pedig ma-már a nyers anyagok (törökbuza, élő állat, nyersbőr, gyapju stb.) behozatal Romániából, s a kész áruknak (csizma, kalap stb.) kivitele ugyanoda, egyáltalában nem oly könnyű és olcsó, mint volt régebben. — A nagy magyar Alfölddel közvetlen összeköttetésbe lépni pedig — ugylátszik — nem igen értenek az erdélyrészi iparosok s gyárosok, pl. vasuti díjkedvezményt eszközölni ki a szükséges nyers anyagok számára onnan, s a kivinni szándékolt posztónak, csizmának, kalapnak, bőrnek, szesznek stb. oda.

Nagyban való okszerű és helyes erdőgazdaságot s az ezzel kapcsolatos faiparnak és kereskedésnek lehető legnagyobb mérvű felkarolását felette kell ajánlanunk e vidéknek; és pedig kétfelé irányuljon ez itt is. Brassó felé is, az ottani fapiacra és határszéli vasuti állomáshoz oly czélből, hogy az idáig deszkával s nagy méretű fenyőfával különösen elfoglalva tartott fapiacot lehetőleg továbbra is megtarthassa e vidék. Legkiváltképen azonban a Duna felé az Ojtozi szoroson, Bodzavölgyön, a Putnán és az Uzvölgyön át. Az u. n. „Befüggő erdők“ lehetőleg conserváltassanak és a helyi s Brassó felé irányuló fafogyasztásnak tartassanak fel. A hátrább fekvő s Románia felé hajló erdőrészek pedig rendszeresen tárassanak fel és tétessenek könnyen és olcsón hozzáférhetőkké mesterséges fauszató és csúsztató építmények felállítására által.

A mutatkozó gabonahiány az előbbi közgazdasági ke-
rületből fedeztessék. S a szeszgyárak lehetőleg csakis a ki-
vülről behozott gabonakészlet feldolgozására szorítkozzanak,

Avagy még jobb lesz, ha néhányan közülök műfürészsé alakulnak át és átteszik székhelyöket egyik az ojtói szorosba, sósmező tájára; a másik a Bodzavölgybe; harmadik az Uzd völgyébe, és így tovább.

A létező fürdők közül Kászonjakabfalva és Kovászna emelendő és teendő világhírűvé, gondoskodván a kitünő kászoni borviznek erősebb üvegekben lehető jól való dugaszolása által a Brassónál messzebb való kivített is biztosítani.

Mert állíthatjuk csaknem biztosan, hogy ahol könnyű, karcos és savanyú bort isznak és ahol szeretnek bor mellett hűsölni nyáron át az emberek, e víz, mely a legvadabb bort is képes megszélesíteni, ott rövid használat és megszokás után egyik legkedveltebb és a mellett még egyik leghasznosabb fogyasztási czikke is leend a Székelyföldnek.

XI. *A csíkszeredai közigazdasági terület.*

Aránylag kevés a szántóföld, $15\frac{1}{2}\%$ esik egy főre. Sok az erdő, $36\frac{6}{10}\%$. Még több azonban aránylag a rét és legelő. Előbbi 24% ; utóbbi 21% ; holott a székelyföldi főátlag $15\frac{4}{10}\%$, illetőleg $10\frac{8}{10}\%$.

Mesterséges rétművelés és ezzel kapcsolatban szakszerűen szervezett és kezelt tehenészet, műsajt-gyártás és egy kis minta ménesuradalom, a hegyi fajlovak tenyésztése végett, legyen itt a főgond az erdőgazdaság mellett; mely utóbbiból a fölösleget a gyimesi szoroson át főleg a Duna felé kell irányítani.

Nagymérvű feldolgozó iparnak utjában áll itt is azon körülmény, hogy a népesség aránylag itt sem eléggé nagy arra. Egy főre $7\frac{68}{100}$ kat. hold, egy családra pedig $34\frac{61}{100}$ kat. hold összes terület esik. Ezt kellőképen művelni, kihasználni, csupán csak az okszerű állattenyésztés és külterjes erdőgazdaság szempontjából is, elégséges dolog leend a családfők és felnőtt férfiak számára. Az asszonyoknak és a leányoknak lent és kendert, továbbá gyapjut is kell adni, hogy fonjanak és szőjenek jövőre is. És pedig minél jobbat, többet és szebbet, hogy aztán az ég is éltesse őket az összes székelységgel együtt hazánk s mindnyájunk javára minél hosszabb időkig!

Ezen, szintén nagyterjedelmű s alapos szakismerettel és közgazdasági állapotainkat igen számos érdekes adattal ismertető munka sem igtattatik be az eredeti jegyzőkönyvbe, de érette őszinte elismerés és hálás köszönet fejeztetik ki s intézkedés tételük az iránt, hogy az abban foglalt becses tudnivalók, minél szélesebb körben ismeretesekké legyenek.

12. Elnök indítványozza, hogy az előbbi két pontban említett szakmunkák az egyesület költségén nyomattassanak ki s úgy az egyesületi tagoknak, mint más illetékes egyének és testületeknek (községeknek) is küldesse-nek meg.

Deák Lajos a fentebbi indítványt elfogadja, de annyival tovább megy, hogy miután a mai gyűlésnek egyéb tárgyai is több érdekes adatot foglalnak magukban, ne csak a két munka, hanem a gyűlésről felvett egész jegyzőkönyv nyomattassék ki.

Az indítvány ez utóbbi alakban fogadtatik el s az elnökség megbizatik, hogy annak kellő számban leendő kinyomatásáról s szétküldéséről intézkedjék.

13. Elnök a gyűlés folyama alatt érkezett távirat tartalmát hozza a nagygyűlés tudomására, mely szerint Borosnyai Oszkár, egyesületi tag, a feletti sajnálatának adva kifejezést, hogy a személyes megjelenésben betegség által gátolva van, üdvözli a nagygyűlést s működéséhez sikert kíván.

A megemlékezés kedves tudomásul vétetik.

14. Elnök indítványozza, hogy Marosvásárhely sz. kir. város törvényhatóságának a szives meghívásért, s

nemes Marostordamegye közönségének a gyűlésterem átengedéséért, jegyzőkönyvileg is fejeztessék ki köszönet.

A minden egyes tag érzelmével meg-
egyező indítvány helyesléssel fogadtatik s an-
nak jegyzőkönyvbe igtatása egyhangúlag el-
határoztatik.

Több tárgy nem vétetvén elő, elnök a megjelent tagokat szívesen üdvözli, az egyeslet ügyei iránt való érdeklődést jövőre is melegen ajánlva, a gyűlést — a tagok által reá vonatkozólag hangoztatott lelkes él-
jenzések között bezárja.

Jegyzette:

Nagy Gabor, s. k.

titkár.

Hitelesítésül:

Borosnyai Pál, s. k.

Ráth Károly, s. k.

Deák Lajos, s. k.

Melléklet „A Székelyföld közgazdasági sz

V.	Az alakítandó közgazdasági kerületek				szék száma
VI.	[Diagram: 10 horizontal lines]	[Diagram: 1 vertical bar]	[Diagram: 10 horizontal lines]	[Diagram: 10 vertical lines]	[Diagram: 10 horizontal lines]
VII.	[Diagram: 10 horizontal lines]	[Diagram: 1 vertical bar]	[Diagram: 10 horizontal lines]	[Diagram: 10 vertical lines]	[Diagram: 10 horizontal lines]
VIII.	[Diagram: 10 horizontal lines]	[Diagram: 1 vertical bar]	[Diagram: 10 horizontal lines]	[Diagram: 10 vertical lines]	[Diagram: 10 horizontal lines]
IX.	[Diagram: 10 horizontal lines]	[Diagram: 1 vertical bar]	[Diagram: 10 horizontal lines]	[Diagram: 10 vertical lines]	[Diagram: 10 horizontal lines]
X.	[Diagram: 10 horizontal lines]				[Diagram: 1 vertical bar]
XI.	[Diagram: 10 horizontal lines]	[Diagram: 1 vertical bar]	[Diagram: 10 horizontal lines]	[Diagram: 10 vertical lines]	[Diagram: 10 horizontal lines]

(szék száma)

é
si
da

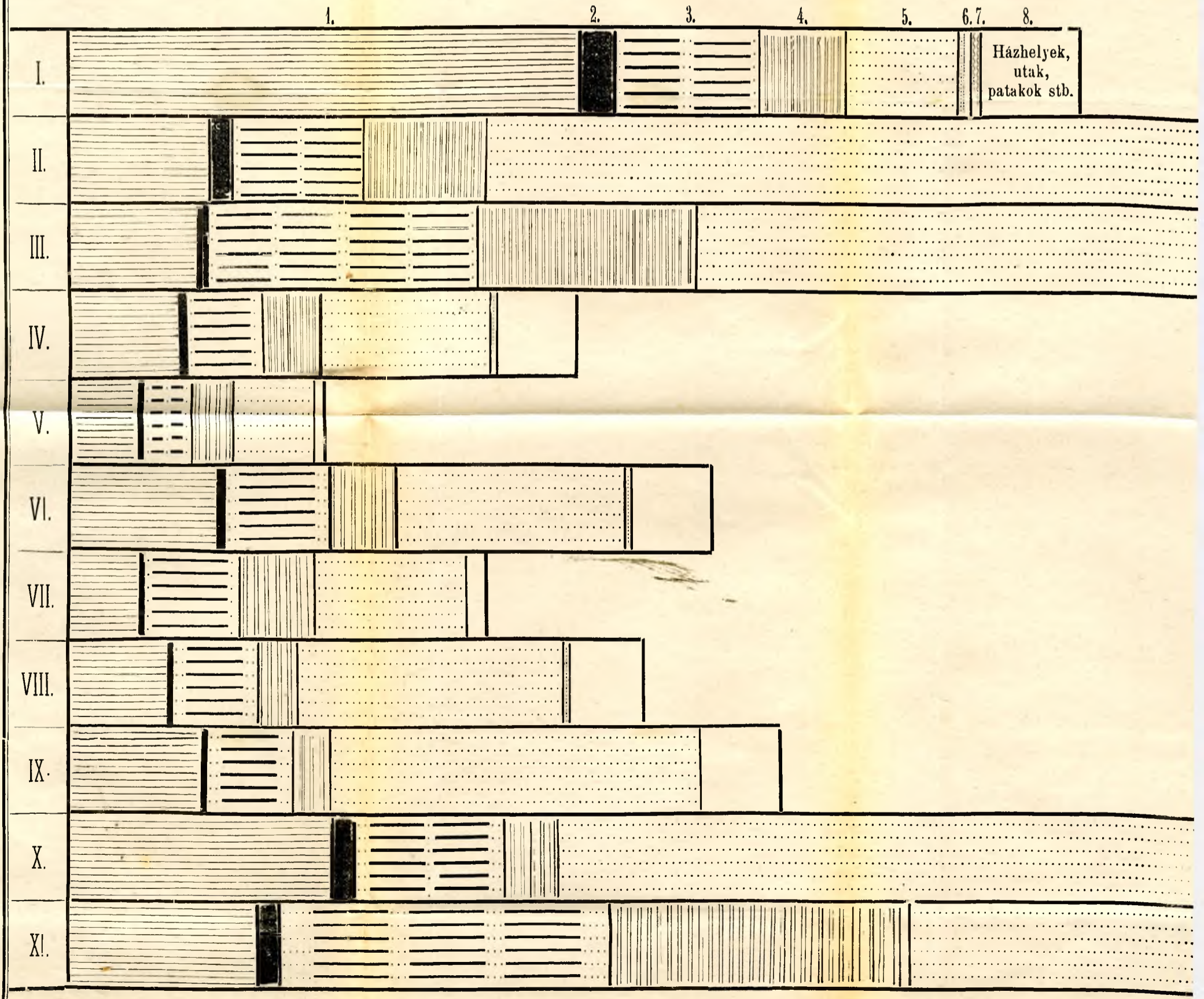

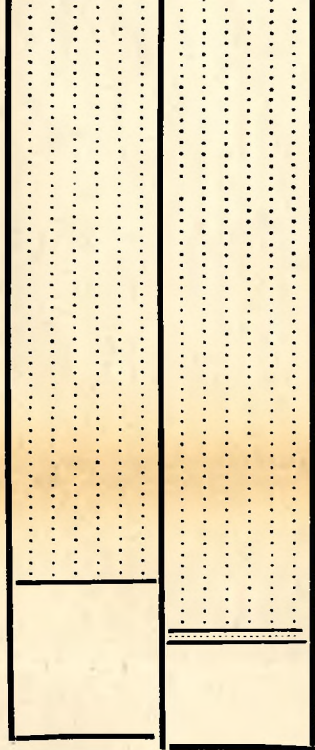
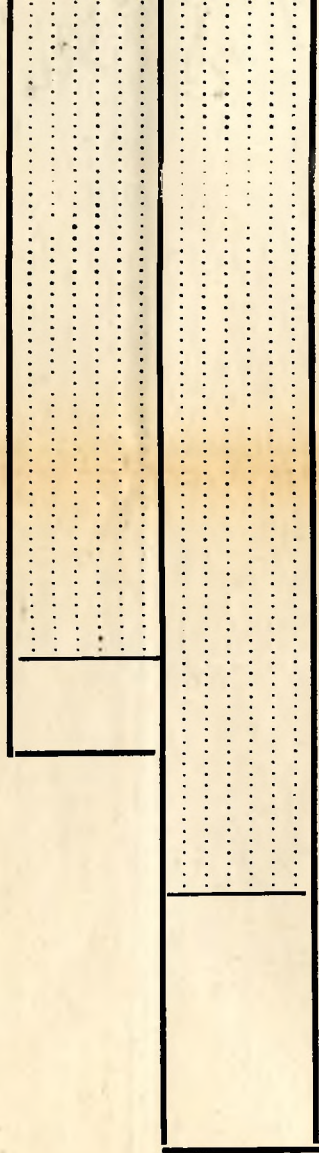
2002

2012

I. T A B

Sorszám	Az alakítandó közigazdasági kerületek megnevezése	Községek száma	Házak (családok) száma	Lelkek száma	Eszik egy házra (vagyis családra) lélek	Egész terület		Az egész területből esik átlag véve		1. Szántóföld		2. Kert			
						katasztrális holdakban	az összes terület % -ban	egy főre	egy házra	van összesen kat. holdakban	esik egy főre kat. hold.	van összesen kat. holdakban	esik egy főre		
														esik egy főre az összes terület % -ában	esik egy főre
I.	Marosvásárhelyi	149	21683	107193	4.943	279458	10%	2.60	12.9	144486	1.350	51.5	9198	0.090	3
II.	Szászrégeni	44	8238	38807	4.71	401956	14.5	10.36	48.8	37762	0.973	9.4	5169	0.133	1
III.	Gyergyói	13	7311	34537	4.72	400535	14.5	11.60	54.78	50375	1.460	12.5	1657	0.048	0
IV.	Erdőszentgyörgyi . . .	32	7522	32945	4.38	144927	5.	4.40	19.27	37612	1.140	26.	1906	0.060	1
V.	Sz.-Kereszturi	21	4376	18317	4.18	66020	2.	3.60	15.05	23968	1.300	36.	1225	0.070	2
VI.	Székelyudvarhelyi . . .	65	9064	40164	4.43	179285	6	4.46	19.76	41769	1.040	23.3	3768	0.090	2
VII.	Homorodi	24	4910	19976	4.07	116706	4.	5.84	23.77	26534	1.320	22.6	1250	0.060	1
VIII.	Baróti	22	6175	25574	4.14	160523	6.	6.28	25.99	33050	1.290	20.5	1166	0.045	0
IX.	S.-Szentgyörgyi	41	8493	37212	4.38	198367	7.	5.33	23.36	51513	1.380	25.9	2177	0.060	1
X.	Kézdivásárhelyi	58	17001	72337	4.25	462593	17.	6.39	27.21	87436	1.210	19.	6029	0.080	1
XI.	Csíkseredai	38	11438	51560	4.51	395865	14.	7.68	34.61	60705	1.180	15.5	3649	0.070	0
	Összesen	507	106211	478622	Főátlag 4.50	2806235	100	Fő-átlag 5.86	26.43	635210	Fő-átlag 1.327	22.5	37194	Fő-átlag 0.080	

A B L A

2. K e r t		3. R é t		4. L e g e l ő		5. E r d ő		6. S z ő l ő		7. N á d a s		Mutatkozik tehát		
esik egy főre	kat. hold.	esik egy főre	kat. hold	esik egy főre	kat. hold.	esik egy főre	kat. hold.	esik egy főre	kat. hold.	esik egy főre	kat. hold.	Házi szükséglet fedezésére szükséges erdő a 5 katasztralis hold házanként	több erdő a szükségesnél	kevesebb erdő a szükségesnél
az egy főre és összes terület % -ában	van összesen kat. holdakban	az egy főre és összes terület % -ában	van összesen kat. holdakban	az egy főre és összes terület % -ában	van összesen kat. holdakban	az egy főre és összes terület % -ában	van összesen kat. h. szeszen	az egy főre és összes terület % -ában	van összesen kat. h. szeszen	az egy főre és egész terület % -ában	katasztralis holdanként			
0.090	3.8	0.36	14.0%	0.22	8.3	0.28	10.8	0.003	1.8	0.008	0.2	108415	—	77436
0.133	1.3	1.04	10	0.89	8.6	6.84	66	0.002	0.02	—	—	41190	224581	—
0.048	0.4	2.21	19	1.81	16.	5.90	50.8	—	—	—	—	36555	164752	—
0.000	1.4	0.63	14	0.56	12.8	1.46	33	0.002	0.45	—	—	37610	10100	—
0.070	2.	0.67	18.5	0.58	16.1	0.63	17.5	0.013	0.39	—	—	21880	—	10241
0.000	2.	0.78	17.7	0.44	10	1.63	36.5	0.0004	0.01	—	—	45320	20420	—
0.000	1.	1.36	23.3	1.07	18.3	2.13	31.3	—	—	—	—	24550	17860	—
0.045	0.7	0.95	15.1	0.38	6	3.01	48	—	—	0.004	0.8	30875	46050	—
0.000	1.0	0.64	12.	0.24	4.5	2.82	53	—	—	—	—	42465	62619	—
0.000	1.2	0.58	9.	0.21	3.3	3.96	62	—	—	—	—	85005	201428	—
0.070	0.8	1.85	24.	1.61	21	2.96	38.8	—	—	—	—	57190	95234	—
0.080	1.2	0.9	15.4	0.64	10.8	2.70	45.7	0.01	0.1	0.002	0.08	531055	+	755367
431063		306231		1286422		4531		975						